

II. IZDANJE.

SVJETSKI RAT I HRVATI.

POKUS ORIENTACIJE HRVATSKOGA
NARODA JOŠ PRIJE SVRŠETKA RATA.

NAPISAO

DR. JURIČIĆ.

CIJENA K 2.—

U ZAGREBU 1917.

KOMISIONALNA NAKLADA KNJIŽARE MIRKA BREYERA.

TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA.

Predgovor.

Teški topovi gruvaju na dva kontinenta, i ne ima mora na kojem se nije čula njihova bijesna rika, a uz uzdisanje umirućih, jauk patnika zdrobljenih uda i izmrcvarenih tjelesa, ragjaju se novi odnosi, nove konstelacije, novi razmjeri sila, ragja se jednom riječi nova budućnost na zemaljskoj kruglji na stoljeća.

Nuz krvavu igru na razbojištima svi najbolji sinovi zaraćenih naroda naprežu sve svoje umne sile, ne samo da podupru državu u ratnome poslu, nego da pomognu budućnosti u njezinim babinjama, da rodi nove prilike i odnose, koji će iza toga rata nastati. — Idite u Beč i Peštu, pak ćete vidjeti izloge krcate i brošura i znanstvenih djela iz druge pole 1914. i iz 1915., u kojima se pertraktiraju nove budućnosti i osvjetljaju nove nastajuće ideje, u kojima narodne i socijalne skupine formuliraju svoja stanovišta i svoje zahtjeve iza toga rata.

A u Hrvatskoj? — Ništa od toga!

Naša mladež gine hrpimice na bojištima, kao vazda herojskim prezirom smrti. — Hrvati stiču pobjedu za pobjedom ostavljajući za sobom strašan trag hrvatskih lješina i ranjenika. Čak i velika javnost, koja nas nije razmazila svojom pozornošću i pra-

vednim proslugivanjem naših djela, ostala je zapanjena nad junaštvom Hrvata i priznanje stalo je probijati koli iz službenih izjava toli i iz novinskih vijesti.

A kod kuće u domovini? Gluha tišina, mrtvi muk. Ništa se ne čuje — ništa se ne miče. Jedan dio ne misli ništa, drugi dio misli, što novine pišu, a treći misli drugače, nego što novine pišu, ali neima petlje, da s mislima na svjetlo izagje.

Svemu mišljenju manjka nutarnja snaga, manjka mu sukladnost sa zbiljom, manjka realna podloga, fali mu nutarnja dosljednost, fali snaga uvjerenja, fali mu sve, što bi tomu mišljenju trebalo, da se mogne snažno ispoljiti i potegnuti narod za sobom.

Dogogjaji pako se razvijaju, velike odluke dozrijevaju, približuje se momenat likvidacije toga strašnoga rata, svi će se interesenti prijaviti kod razdiobe sa gotovim planovima, oboružani i uvjerenjima i argumentima, sa čitavim arsenalom misaonog oružja, samo mi Hrvati, kao obično, ostati ćemo nespremni, nepripravni i onda kad bi trebalo, da naši najbolji sinovi stoje spremni u zboru naroda u Monarhiji, početi ćemo se prepirati o prvotnim pitanjima, što i kako nam je zahtjevati.

Staro prokletstvo Hrvata, manjkava priprava političkih akcija, osujetiti će i najskromnije naše uspjehe.

I mjesto da umno oboružani tražimo zasluženu nagradu za naše besprimjerne žrtve, nespremni i desorientirani pružiti ćemo ruke kao prosjaci: »da nam se što da-de«. Naravski, naša nespretnost i nespremnost brzo će se zamjetiti, naši brojni neprijatelji svaku će našu pogriješku izrabiti, a mi ćemo kao obično ostati praznih ruku i kriviti sve i sva nad našom nedaćom. Samo nitko ne će htjeti priznati, da smo u prvom redu sami krivi svome neuspjehu.

Ova brošura uzela si je za zadaću, da potakne hrvatski narod, da prione tome poslu, da se temeljito spremi za nastajnu likvidaciju, da valjanom spremom osigura uspjeh.

Kazati će mnogi: nije tome još vrijeme. Primjeri naših susjeda pokazuju nam da nije prerano. Ako nije prekasno, prerano sigurno nije. — Kao što svaki posao, tako kristalizacija zajedničkih ideja, stvaranje organizacija, za njihovu provedbu treba vremena. S toga gledišta polazeći nikada nije prerano započet posao. A i konture budućega uspjeha rata već su vidljive. Temeljne promjene ne mogu se doduše isključiti, ali nijesu vjerojatne. Prema tome ima već prilična osnovka za stvaranje zaključaka.

Pitati će se nadalje, tko je taj anonimni pisac i odakle mu legitimacija za ovaj važni posao.

Ovu legitimaciju crpi pisac iz svoje nutrinje, iz svoga patriotizma, koji mu nitko ne će poreći, tko bez predrasuda ovu knjigu pročita, — i iz dubokoga uvjerenja, da su njegove misli ispravne. Ovo uvjerenje nije nastalo od danas ili od jučer, nego je plod mnogogodišnjeg razmišljanja, čitanja i učenja. Samosvijest pako za ovako teški i odgovornosti puni posao, kao što je pisanje ove brošure, našao je pisac u činjenici, da je ovaj strašni rat ne samo predvidjeo, nego se i u detaljnim peripetijama njegovim nije prevario, i da po dosadanjim uspjesima njegovim nije morao promijeniti ni jedno od svojih misli i uvjerenja, nego je mogao ostati sam sebi i svojem uvjerenju vjeran i dosljedan.

[Dr. Juričić.]

U Ožujku 1915.

I. Uzroci rata.

Ako smo si uzeli za zadaću odrediti stanovište hrvatskoga naroda u gorostasnom i sudbonosnom konfliktu, koji se sada odigrava na svjetskoj pozornici, ne ćemo moći mimoići, a da si ne predočimo u kratko uzroke njegove.

Glavni i najdublji uzrok svjetskog rata jest izvanredni porast snage političke, vojničke i gospodarske njemačkoga carstva u zadnjih pet decenija. Oko njega se grupirao čitavi niz drugotnijih uzroka konflikta, koji su se svi sumirali zajedno i mogli proizvesti tako strašnu opću konflagraciju, kao što je sadašnji svjetski rat.

Nastojati ćemo, da izlupimo sve glavne momente, i da ih čitaocu pregledno izložimo.

Njemačka bila je na početku 19. vijeka hrpa bezbroja državnica, koje su uslijed svoje političke nemoci bile podatno tijesto u rukama velikoga Korza.* Nakon rata za oslobogjenje 1814. osjetiše ovi državni atomi potrebu, da se bolje organizuju te sklopiše njemački savez (Deutscher Bund), koji doskora uze dižuću tendenciju. — Rat od godine 1866. isključi Austriju iz njemačkoga saveza i osigura Pruskoj prvenstvo i vodstvo. Izlučeno bi vječno takmenje između ove dvije najjače vlasti i time opasan elemenat nutarnjeg trvenja. Njemački savez postane manji, ali jedinstveniji i sregjeniji. Time dobi toliko na snazi, da je Francuska carevina počela tražiti povoda, da novu silu na istočnoj svojoj granici oslabi. Ova težnja dade povoda francusko-njemačkom ratu od 1870.—1871., koji ali svrši potpunim porazom Francuske, padom Napoleona III. i gubitkom Alzacije i Lotaringije.

Ne valja izgubiti iz vida izvanredni porast njemačkoga pučanstva. — Godine 1816. brojila je Njemačka 26 milijuna, godine 1871. 41 milijun, a danas broji 65 milijuna žitelja, te je iza Rusije brojem pučanstva najjača europska vlast.

Već u 18. stoljeću udareni su temeljitim radom njemačkih spisatelja, učenjaka i filozofa izvanredno solidni temelji za duševni i ćudoredni razvoj njemačkoga naroda. Taj rad je bio osnovkom povoljnoga političkoga razvitka i porasta od godine 1814., koji smo malo prije ocrtao.

Okretna točka u razvitku njemačkoga carstva nastaje godinom 1870.—71., t. j. francusko-njemačkim ratom. Pod utiskom neočekivanoga ratnoga uspjeha proti francuskom napadaču pogje Bismarcku za rukom svladati sve zapreke te labavu svezu njemačkog bunda zamjeniti snažnijom i čvršćom organizacijom njemačkoga carstva. — Pruski kralj postade njemačkim carem, suvereniteta njemačkih dinasta i duodez knezova, u koliko nebiše ukinuta, bi toliko prikljaštrena, da ne uzmogne više smetati političku jedinstvenost carstva. Čitava Njemačka dogje pod vodstvo Pruske i njoj vlasnog duha militarističke stege i reda.

Velikome vojnome uspjehu pridruži se veliki politički uspjeh.

Ovaj dvojaki uspjeh uz oplogujuću upliv zlatne struje od pet milijardi franceske ratne odštete, probudi sve velike drijemajuće sile njemačkoga naroda. — Općem kulturnom i znanstvenom razvitku, koji je datirao već od prije, pridruži se neočekivani industrijalni i trgovački. Tako reći, preko noći stupi Njemačka u red industrijal-

* Pilar misli na francuskoga cara Napoleona I. (op. prir.)

nih država te poče na tom polju, kano i na polju svjetske trgovine uspješno konkurirati dvjema najvećim silama u toj struci: Engleskoj i Franceskoj.

Znanstveno, a u njekim strukama i industrijalno, stade Njemačka upravo na čelo, te bijaše bez takmaca (n. pr. u kemičkoj, zatim u industriji optičkih i fizikalnih finomehaničkih sprava). Rastuća industrija, trgovina kano i rapidno množeće se pučanstvo zahtjevahu oduška u kolonijama, koje bi imale biti ne samo smjestišta za prekobrojno pučanstvo, nego i kupci industrijalnih proizvoda i dobavljači za industriju nužnih sirovina. Njemačka postade kolonijalna država i to uslijed svog centralnog položaja — prekomorska-kolonijalna država. — I na tom poprištu postade Njemačka takmacom i konkurentom dvajuh najvećih europskih kolonijalnih vlasti: Engleske i Franceske.

Od vremena Friedricha Velikoga imagaše Pruska izvrsnu kopnenu vojsku. Sa rastućim svojim uplivom u njemačkom Bundu znagaše ona svoj duh neumoljive vojničke stege, reda i točnosti proširiti na sve njemačke države i državice. Godine 1870.-71. pokaza, da Njemačka imade prvorednu vojsku. — Kada pako iza 1866. i osnutkom carstva Pruska dobi još veću i uzakonjenu prevlast, bi doskora svijetu jasno, da Njemačko carstvo ima najbolju vojsku na svijetu. Nu za novonastale kolonijalne težnje Njemačkog carstva nije to dostajalo. — Prekomorske kolonije dale su se održati, čuvati, povećavati i sticati samo velikom mornaričkom silom. A i prekomorska trgovina svake države je bez jake mornarice predana milosti i nemilosti jačih konkurenata.

Tako je kolonijalni i trgovački razvitak njemačkog carstva doveo do toga, da se je ono moralo baciti na izgradnju svoje mornarice. To je značajka, koja karakterizuje vojni razvitak i politiku njemačkoga carstva zadnja tri desetljeća. U »Reich-u« ustraja se Flottenverein sa stotinama hiljada članova, koji imagaše za zadaću popularizovati težnju za izgradnjom mornarice, u širokim slojevima naroda pripremiti parlamentarnu provedbu dotičnih zakona i sprijateljiti masu sa velikim financijskim teretima, neizbježno skopčanim sa izgradnjom mornarice.

Uspjeh toga nastojanja bi, da je Njemačka, koja je 1870. stajala svojom ratnom mornaricom na 5. ili 6. mjestu, među pomorskim vlastima svijeta godine 1912. bila na trećem mjestu, pri čemu je naposeb premašila Francesku.

Iz ovoga letimičnoga pregleda već vidimo, da Njemačka fin de siècle nastupa na svima poprištima političke, vojničke, znanstvene, gospodarstvene i prometne utakmice kao konkurenat prvoga reda, dakle kao konkurenat isto toliko neugodan koliko opasan.

Prema tome udesila su se čuvstva ostalih svjetskih vlasti prema Njemačkoj. Osobito pako čuvstva i politika dvajuh u 19. stoljeću vodećih vlasti: Engleske i Franceske. Razvitak zaoštrila je činjenica, da se ove dvije vlasti ne mogu ni iz daleka podići niti tako povoljnim, niti tako brzim razvitkom kao Njemačka.

Ogledajmo najprije Francesku. Politički razvitak Franceske sili čovjeka na predpostavu, da je Napoleonska veličina iscrpila životnu snagu Franceske. Od Napoleonovoga doba do danas, t. j. u zadnjih sto godina, promijenila je Franceska pet puta formu svoje vladovine, i ni u jednoj se nije mogla smiriti. — Najprije vidimo restauraciju kraljevstva, onda srpanjsku revoluciju, koja iznese na prijestolje Orleanse, onda drugu republiku, koja se nakon tri godine pretvori u drugo carstvo i konačno u

teškom rasulu njemačkog poraza rodi se treća republika, koja još danas postoji. Megjutim nijedan od ovih vladavinskih oblika ne može zadovoljiti nemirnoga i nezadovoljnoga naroda franceskoga, koji je svegi žegjao za veličinom, za koju nije više imao nutarnjih uvjeta.

U razmjeru prema ostalim europskim narodima, Francuska se politička, trgovačka i pomorska snaga ne razvija povoljno. Ona stagnira, u koliko direktno polako ne opada, kao n. pr. franceska prekomorska trgovina.

Najbolnije pitanje za Franceze, koje će po svojoj prilici biti i glavnim uzrokom njihove stagnacije, je pitanje populacije. — Francesko se pučanstvo tako reći ne množi. Franceska je brojila godine 1821. 30.5 milijuna; godine 1866. 38 milijuna; godine 1872. 36 milijuna, (uslijed gubitka Elsas-Lotaringije), a 1911. kod zadnjeg brojenja 39.6 milijuna. — U vremenu od zadnjih devedeset godina povećalo se pučanstvo Franceske samo za 1/4, dočim se je pučanstvo Njemačke u isto doba skoro potros-tručilo, jer se množi upravo 10 puta tako brzo, kao francesko.

Godine 1870. htjela je Francuska ratom spriječiti daljne rastenje Njemačke, nu taj pokus svršio je sa teškim i bolnim porazom te s gubitkom dvaju najbujnijih pokrajina. — God. 1871. bile su Francuska i Njemačka brojem pučanstva jednake, danas pako Franceska još uvijek neima punih 40 milijuna, Njemačka ali ima već 65 milijuna stanovnika. — Kraj ovakovog dalnjeg razvitka imati će Njemačka kroz 20—30 godina upravo dvostruko toliko žitelja koliko Francuska. — A pošto se ni Francuska trgovina ni industrija, ni znanost, ni jedna pojava narodne životne snage ne razvija tako naglo ni tako povoljno, kao što to biva u Njemačkoj, to Francezi, narod darovit ali nemiran, tašt i slavohepan, koji je stoljećima živio za slavu, »la gloire«, sa zebnom vidi, kako neminovno* njihova zvijezda gasne i oni nazaduju na ljestvi velikih naroda.

Ovaj neutaživi i nemoćni strah pred rastućom moći Njemačke odgajao je u Francuzima duboku mržnju proti sretnijim takmacima, koja je našla izraza u težnji za »revanche«, za odmazdom za pretrpljeni poraz godine 1870.—1871. Nijemci pako osjećajući tu mržnju, te u težnji da osiguraju svoja stečenja iz god. 1870/71., sklopiše godine 1879. sa Austrijom savez, kojem se pridruži 1883. Italija, te isti dobi ime trojni savez. — Ova mržnja, kano i osjećanje svoje brojčane nedostatnosti prema Nijemcima, potakla je Franceze, da stupe god. 1892. u savez sa brojčano pučanstvom najjačom velevlasti, sa Rusijom. — Taj savez između liberalne republike i reakcionarne autokracije bio je prilično neprirodan, ali Francuzi trebali su brojčanu silu a Rusija je trebala silni kredit, koji je bogata Francuska podmirila.** — I tako su obostrane potrebe bile dosta jake, da svladaju nutarnju neprirodnost.

Tako je odnošaj između Njemačke, osiguran trojnim savezom i Franceske, osigurane u savezu sa Rusijom, bio stationaran, tim više, pošto su oba ova saveza bila prvobitno obranbene, defenzivne naravi, a snage na obih stranah prilično držale ravnotežu.

Ovo se megjutim promjeni uslijed nove orientacije Velike Britanije, koju ćemo kratkoće radi zvati Engleskom.

* U prvom izdanju brošure stoji riječ »neustavno«, tj. »nezaustavljivo«. (op. prir.)

** U prvom izdanju brošure stoji riječ »podmirivala«. (op. prir.)

Tokom 18. vijeka, u nizu sretnih pomorskih ratova uništi Engleska mornaričku silu svojih pomorskih takmaca: Španije, Nizozemske i Franceske, te im iza toga uspjeha lahko pootima prekomorske kolonije. Time posta Engleska od jedared najveća kolonijalna vlast svijeta. — Pod konac 18. stoljeća izgubiše Englezi u američkom ratu za oslobogjenje veći dio svojih sjeverno-američkih kolonija. Ovom nedaćom opamećeni, vode Englezi kroz cio 19. vijek u svojim kolonijama vrlo opreznu politiku, provode nutarnju organizaciju sa jasnom težnjom, da kolonije što čvršće svežu sa materom zemljom, oni proširuju kolonije većinom pod vidom strateškoga osiguranja svoga kolonijalnoga posjeda. Inzularni položaj Engleske kano i brojne kolonije prinudiše Englesku, da drži veliku ratnu mornaricu. Ova činjenica u savezu sa silnom samosvjesti i uvjerenjem Engleza, da su oni za gospodovanje pozvani, razvi u Engleza osjećanje, da moraju imati bezuslovno gospodstvo na moru. Ova težnja očituje se u nastojanju, da mornarički budu ne samo jači od svake druge države, nego dapače da imadu veću mornaricu od dvajuh neposredno najvećih pomorskih vlasti svijeta, (t. zv. two powers standard).

Usprkos ovoga silnog kolonijalnog carstva, koje je po svojoj prostorini zapremalo gotovo sto puta toliku površinu, koliko obuhvaća mater zemlja, a po pućanstvu zapremalo potpunu četvrtinu ćitavog zemaljskog ųiteljstva i silnog bogatstva, koje su Englezi sistematskom izrabljivaćkom politikom znali izvuci iz kolonija i zgrnuti u svojoj domovini, razvitak Engleske u 19. vijeku nije povoljan. Ovo bogatstvo nije se jednako razdjelilo na sve slojeve pućanstva, nego se zgrnulo u rukama malobrojne vladajuće kaste, aristokracije i velike trgovine. U malo država na kruglji zemaljskoj ima tako strašnih opreka izmegju najvećeg bogatstva i najvećeg siromaštva i bijede, kao baš u Engleskoj. To se oćitovalo u jednom osobito kobnom smjeru. Gotovo sav zemljišni posjed skupio se u rukama vrlo malog broja aristokrata i bogataša. — Da to malo ilustriramo, dati ćemo slijedeće podatke: U ćitavoj Engleskoj i Walesu posjeduje:¹

400 peersa (aristokrata) i 1288	
veleposjednika (sa preko 3000	
acres-a)	14.226.678 acres,

217.079 seljaka 2.931.806 acres*	
zemljišta, (1 acre — 4046 m ²).	

Prije spomenutih 1688 osoba zajedno sa mrtvom rukom i 2.529 Squires (obićni plemići) imadu ukupno	20.089.596 acres,
---	-------------------

doćim svi ostali srednji, mali posjednici i seljaci imadu samo	17.329.124 acres
zemljišnog posjeda.	

Tako se moųe kazati da Engleska ne ima više seljaštva, t. j. seljaštvo nije u Velikoj Britaniji više bitni dio pućanstva. Glavni dio pućanstva jesu danas industrijalni

¹ Po broširi: Das Ende Englands, Karl. L. A. Schmidt, Erich Leonhardt, Dresden-Blasevitz.

* U prvom izdanju brošure stoji «3.931.806 acres». (op. prir.)

radnici, koji rade i žive stisnuti u velikim, čagjavim engleskim industrijalnim gradovima pod higijenski vrlo nepovoljnim prilikama.

Nije moguće ovdje opisivati opširno znamenovanje seljaštva za život i razvitak naroda. Seljaštvo je matica i jezgra svakoga naroda, dok je zdravo seljaštvo tu, narod može podnijeti sve udarce, može se vazda pomladiti i regenerirati. Toga Engleska ne ima i posljedica toga je nutarnje propadanje i degeneracija anglosaksonske rase, koja se istraša u hypetrofiranoj svojoj industriji.

Mi možemo ovdje samo njeke momente te degeneracije napomenuti. Jedan je momenat padanja radne snage engleskog radnika. To se vidi u nastojanju smanjivanja radnih sati i uvažavanja raznih praznika (n. pr. *Weekend*). Da to nije baš u stanju povećati sposobnost engleske industrije za konkurenciju, razumije se po sebi. — Strašni štrajk iz godine 1913., zatim pojava bjesomučnih *suffragetta*, strašan alkoholizam žena etc. pokazuju nam nedvojbenu nutarnju bolest, crva u deblu narodne snage engleskoga naroda.

Prikazano pretezanje veleposjednika i bogataša u zemljišnom posjedu imalo je još daljnju posljedicu. Zemljište je većinom oduzeto poljoprivredi, to su danas parkovi, lovišta, športska igrališta, livade, a ne njive i strnici. I tako je razvitak vodio do toga, da Engleska sve manje može sama pokrivati potrebu svoga pučanstva na hrani, nego je sve više upućena na uvoz. Stvar je došla do toga, da se Engleska danas može jedva dva mjeseca od vlastitih zemaljskih proizvoda namiriti, sve drugo mora se uvoziti iz kolonija i inozemstva.

Ali ne samo u nutarnjoj politici nego i u vanjskoj osjeća se neki nemir i nezadovoljstvo Engleza. U posljednje vrijeme sve se više čuju glasovi iz engleskog parlamenta, da Englezi osjećaju svoju silnu flottu kao teret, da im je preskupa, da ne mogu da nasmažu pomoraca itd. — Opaža se neki upravo patološki strah Engleza pred invazijom, koji od 1—2 decenija napunja stupce engleskih novina.

I tako je prevladavajuće čuvstvo kod Engleza osjećanje nedostatnosti u krugu svojih zadaća na političkom, materijalnom i vojničkom polju.

S kakvim očima moraju Englezi obzirom na ove prilike i ovo raspoloženje, gledati na harmonično i snažno razvijanje Njemaca, osobito na polju industrije, prekomorske trgovine i ratne mornarice, lako si svatko može predstaviti.

Poznat je aksiom engleske kontinentalne politike; ona svakodobno pobija najjaču kontinentalnu silu u Europi, i kuša formirati koalicije dotičnoj najjačoj sili neprijateljskih država. — Tako je pobijala Napoleona, onda Rusiju, od koje se je osobito bojala, da bi mogla postati opasnom po njezin istočno-indijski posjed. (Krimski rat g. 1853.—1856.) Nu tu je promijenio situaciju rusko-japanski rat god. 1904. — Tu je Engleskoj uspjele nahuškati ambiciozni i mladi japanski narod u istočnoj Aziji na Rusiju, i mandžurska katastrofa pokazala je jasno svem svijetu, da ruski kolos stoji zapravo na vrlo slabim nogama.

Od onda Engleska ne smatra više Rusiju svojim najopasnijim takmacem, nego naglo rastuću Njemačku. — Ovu je politiku inaugurirao osobito Eduard VII., koji je neumorno radio, putovao i agitirao za ideju, da se Njemačka izolira i oslabi, eventualno i uništi.

Kraj prikazanoga glavnoga uzroka svjetskoga konflikta drugi je najglavniji uzrok: ekspanzija Rusije. — Petar Veliki pregnuo je, da Rusiju napravi europskom državom,

te je cijeli svoj život radio, organizativno i kulturno da svoj narod digne. — Oslanjajući se na uspjehe ovoga rada Petra Velikoga i njegovih nasljednika, Rusija se naglo razvi i ne nailazeć u malim i nekonsolidiranim azijskim državicama ozbiljnog otpora, razli se na jug i istok Azije kao nabujala rijeka, kad izagje iz korita. — Ruska poplava preli sve do starih velikih azijskih država: osmanlijske, perzijske, do Kine, i do interesnih sfera Engleske, kao vladarice istočne Indije.

Učenjaci historičari stavili su pitanje, je li se silna ekspanzija Rusije imade smatrati jednom takovom elementarnom pojavom, koja se u istinu imade prisposodobiti poplavi, kao što smo malo prije u figuri rekli, ili pako je njezina ekspanzija produkt sistematskoga nastojanja po promišljenom nekome planu.

Mjerodavni učenjaci odlučili su se za posljednje mišljenje i učvrstilo se je uvjerenje, da Rusija ima stalni cilj, da postupa po točno odregjenoj metodi.

Cilj¹ je ruske politike ostvarenje velikoga europsko-azijskog svjetskog carstva pod velikoruskim gospodstvom. Zadnji cilj ruske politike nije toliko samo to carstvo, koliko ruska diktatura u Europi.

Mi se s tim mnijenjem na temelju naših vlastitih študija potpuno slažemo.

Ideja ovog svjetskog carstva ima dva izvora. Jedan je izvor, da se Rusija smatra legitimnom nasljednicom bizantinskoga carstva, i time imperijalističkih svjetskocarskih tradicija rimske svjetske imperije. Ruski je car Ivan III. oženio g. 1472. Sofiju Paleologinu, kćer zadnjega bizantinskoga cara Kostantina XI. Paleologa. Rusija preuzela je ne samo insignije, byzantinski cezaropapizam, byzantinsko pravoslavlje sa svom njegovom političkom tradicijom, nego i političke ciljeve njegove, a to je vlast nad svijetom, vlast svjetovna i duhovna.

Drugi je izvor tradicija svjetsko-carskih tatarskoga podrijetla. — Ne treba zaboraviti, da Velikorusi od svih ruskoslovenskih plemena imadu najviše primjese tatarske krvi; da se dapače imadu smatrati narodom postalim iz mješavine Tatara sa ruskim Slovcjenima. — Tatarska tradicija gospodovanja svijetom, tradicija Timurlenka, Oktaja i Džingiskana prešla je sa tatarskom krvi i posjedom većine zemalja zlatne horde u žile i mišljenje velikoruskom narodu. Možda je za to baš ovo pleme zagospodovalo, dočim su se ostala ruska plemena pokazala nesposobnima za vladanje, kao i svi ostali Slovcjeni.

I tako iz mješavine tatarskih, slavenskih, byzantinskih i germanskih, koli krvnih, toli misaonih elemenata, svarena je suština toga velikoruskoga svjetskoga carstva.

Posljedice ove ideje svjetskoga carstva jest, da se Rusija vazda nastoji proširivati u nekome smjeru.

To je megjutim svojina svih svjetskih carstva, kao što nam pokazuje rimska imperija, tatarska carstva i sve svjetske imperije redom. Težnja pako ovoga osvajanja nije bez reda i nekoga sustava, već ona teži vazda s kopna na more i to poglavito na topla i prometna mora. — To je posljedica centralnog kontinentalnog položaja Rusije, jer ona za svoj bolji razvitak mora vazda težiti na more. Za to se smjer ruske ekspanzije dade svesti na nekoliko pravaca u kojima se ona vazda kreće: 1. na Sred-

¹ Vidi izvrsno djelo: *Russische Expansionspolitik 1774.—1914*. Dr. Franz Quadflieg, Berlin Ferd. Dümmler's Verlagsbuchhandlung Berlin 1914.

ozemno more; 2. na Perzijski zaljev; 3. na Indijski ocean; 4. na Tih ocean, dotično Žuto more.

Rusija vazda radi u jednom od ova četiri pravaca svoje ekspanzije, te u dotičnim predjelima ili pripravlja ili vodi rat. — Čim u jednom pravcu naiđe na zapreke, preko kojih ne može momentano preći, tada se obraća drugom od preostala tri pravca. To se dade krasno pratiti u zadnjih 40—59* godina, iz kojih su nam događaji najbolje u pameti.

Najveću važnost polaže Rusija na pravac svoje ekspanzije put Sredozemnoga mora. Jedno za to, jerbo je to prometno najvažnije more, a drugo za to, jerbo taj put vodi do Carigrada, stoljetnoga cilja težnja ruskoga naroda. Carigrad drugi Rim i prijestolnica svijeta, ishodište vjerske države i misaone byzantinske kulture, jedna je privlačiva, sugestivna točka, koja vrši neodoljivu moć na rusku dušu i fantaziju. Za to je Rusija vodila dosele šest ratova proti Turskoj, jer tek preko turskoga teritorija mogla je Rusija doći do Egejskog mora i Carigrada. — Prvi se rusko-turski rat vodio g. 1768.—74., drugi 1787.—92., treći 1806.—1812., četvrti 1827.—29, peti 1853.—56., (t. zv. Krimski rat), šesti 1877.—78., nu svi ti gore opisani ratovi Rusiju nisu doveli do željenoga cilja. — Danas se pako vodi sedmi rat sa Turskom. Kod šestoga rata bila je Rusija već blizu svoga cilja, da zdrobi osmanlijsku državu. Najprije spriječiše Englezi pomorskom demonstracijom u Marmarskom moru** dalje napredovanje Rusija, a zatim na Berlinskom kongresu 1878. biše ruski uspjesi u prvom redu nastojanjem Engleza tako podrezani, da je vrlo malo od njih ostalo.

Iza ovoga neuspjeha u pravcu Sredozemnoga mora stade Rusija u osamdesetim godinama intenzivno raditi u središnjoj Aziji u pravcu Indijskoga oceana, a kad tu naiđe na neslomiv otpor Engleza, oko polovice devedesetih godina poče raditi u istočnoj Aziji, u pravcu Žutoga mora. Tu je Europa mirom u Shimonoseki-u istrгла iz ruku Japancima sve uspjehe njihove pobjede u ratu sa Kitajem. — Rusima pako uspije spretnom politikom, da su bez rata postigli ono, što Japanci usprkos rata nisu mogli postići. Rusija stade naglo proširivati svoj upliv i pripravljati aneksiju Mandžurije i Koreje. Ogorčenje Japanaca upotrijebi spretno Engleska; nahuška ih na Rusiju, i posljedica bi rusko-japanski rat, čiji je uspjeh u svačijoj pameti, i koji stavi Japan u red velesila.

Rusija po svojoj staroj metodi napusti za sada pravac Tihog oceana i Žutoga mora pa se vrati k starom svom ljubimcu, pravcu put Sredozemnoga dotično Egejskoga mora. Dok je bila zabavljena u istočnoj Aziji, bila je glade Balkana u najboljem sporazumu sa Austrijom, na temelju t. zv. Münzstežkog programa. Čim se je ali vratila pravcu put Sredozemnog mora, pokvario se sporazum sa Austrijom. Stadoše izbijati opreke izmegu Monarkije i Rusije, osobito kod aneksije. Rusija, ne budući se još oporavila od nesretnog rusko-japanskog rata, nije se mogla upustiti u konflikt sa Austro-Ugarskom i Njemačkom, premda su već onda bili vidljivi obrisi nove europske konstellacije, t. zv. tripple-entente. — Engleska i Francuska podpuno podupiru Rusiju proti Monarhiji i Njemačkoj, [a Italija, prem saveznica ovih posljednih,

* U prvom izdanju brošure stoji »50«. (op. prir.)

** Mramornom moru. (op. prir.)

zauzima stanovište Monarhiji neprijazno.] Ali Njemačka stavi se demonstrativno na stranu Monarhije i Rusija pretrpi diplomatski poraz. U srcu Rusije ostade žalac i proti Njemačkoj, što je svojim energičkim istupom pomogla Austriji do toga uspjeha i tim ponizila Rusiju. — Prvi odgovor na aneksiju bio je balkanski savez, koji je imao oštricu u prvom redu proti Turskoj a u drugom redu proti Monarhiji. Prvi dio svoje zadaće on je sjajno izvršio. — Turska bi potučena, oslabljena i svoga europejskoga posjeda lišena; nu u drugom dijelu ovaj je savez potpuno izdao, jer se je raspao.

Što je imala značiti ona oštrica proti Monarhiji? Imala je značiti, da je Rusija ozlovoljena sa svojih brojnih bezuspješnih ratova proti Turskoj, stala držati pregled nad momentima, koji bi joj mogli biti na putu, da to pitanje konačno riješi. — Kod toga morala si je kazati, da su onim časom, kad su Engleska i Francuska (koje su još 1853. vodile teški krimski rat, da spase Tursku od Rusije!), uslijed svojeg zaziranja od rastuće njemačke snage, stale na njezinu stranu, samo su još Njemačka i Austro-Ugarska one sile, koje bi joj opet mogle stati na put kod konačne likvidacije Turske. — Osobito pako Austro-Ugarska, koja je po svom geografskom položaju, kao djelomična balkanska vlast, na tom pitanju osobito zanimana. — Za to si je Rusija morala kazati, da će uspjeti u svom pravcu ekspanzije put Egejskoga mora, t. j. moći likvidirati Tursku samo onda, ako prije Njemačka bude oslabljena a Austro-Ugarska skršena.

Ovo shvaćanje nije novo, već ga je grof Ignjatijev izrekao u poznatoj diplomatskoj maksimi: Put u Carigrad vodi preko Beča.

I tu se Rusija nagje u istom pravcu sa Engleskom i Francuskom, zajednički cilj dadne podlogu za stvorenje t. zv. tripple-entente, koja u formi dosta labava diplomatskog sporazuma sadržava vrlo daleko iduće vojno-ugovorne obveze.

I tako su se ove tri države tripple-entente stale spremati na rat proti trojnom savezu, [pri čemu im je došlo u korist, da su iza aneksije odnošaji izmeggju Italije i Monarhije vrlo ohladili, tako da se moglo priličnom sigurnošću na to računati, da će Italiju u slučaju zbilje odvrnuti od Njemačke i Austrije, pak da će trojni sporazum imati posla samo s ove dvije države.] — Rat je proti Njemačkoj i Austriji bio nedvojbeno zaključena stvar, samo se čini, za kasniji trenutak, nego što je u istinu buknuo.

Dolazi srpski intermezzo, koji je bacio iskru u bačvu baruta, pak je sve prije poetilo u vis, nego što je trojni sporazum računao.

Petar Karagjorgjević zasjeo je godine 1903. na krvavi prijesto srpski. Situacija je u zemlji bila teška. Zavjerenici, koji su Karagjorgjevićima napravili mjesta na srpskom prijestolu, tražahu bezobzirno nagrade, postadoše jedna svemoćna klika, pod čijim zulumom zemlja teško trpljaše. — Stvori se stranka protuzavjerenika, borbe ovih dvaju stranaka teško razdirahu zemlju. — Bilo je glasova koji su dinastiji Karagjorgjevića proricali kratak vijek. — Stara mudrost: Hodie tibi cras mihi, — morala je u istinu pobugjivati čudne misli u glavi novoga stanara beogradskoga konaka.

Karagjorgjević pokazaše se ipak spretnijima, nego što se je očekivalo. Kralj Petar brzo uvigje, da će preko nutarnjih poteškoća preći najlakše tako, ako pozornost naroda od nutarnje politike odvrati na vanjsku politiku. Ujedno si bijaše sa sobom na čistu, da će se njegova dinastija moći samo onda održati, ako bude na tom polju kadar postići realnih uspjeha. Tako vidimo, da se godinu-dvije iza dolaska Petra Karagjorgjevića na prijestol, kraljevina Srbija baca grčevito na agitaciju, na srpsku

propagandu izvan svojih granica, te radi svima silama, da pripravi srpsku ekspanziju, i to u tri smjera: u Staroj Srbiji i Mačedoniji proti Bugarima, dot. Turskoj, onda u Bosni i Hercegovini protiv Monarhije, te konačno i u Crnoj Gori proti vladajućoj dinastiji Petrović Njeguš.

Osobitom revnosti baci se kraljevina Srbija i njezina diplomacija na rad u Bosni i Hercegovini. Tome se ne treba čuditi ako uvažimo, da je sva ta izvanja politika isključivo plod dinastičke politike Karagjorgjevića, a da je Petar Karagjorgjević jedan dio svoje mladosti sproveo u Bosni kao ustaški vojvoda u ruskoj službi, da mu je dakle ova zemlja po osobnim uspomenu moralna biti osobito draga.

Bosna i Hercegovina bila je od berlinskoga ugovora u rukama Austro-Ugarske, na temelju europskog mandata, sadržanog u tome ugovoru. — U diplomatskom natezanju i cjenkanju na berlinskom kongresu dobio je ali onaj mandat nekoliko teških jurističkih pogriješaka. — Njegovo trajanje nije bilo nikako odregjeno, a uz to je bio Sultanu izričito pridržan suverenitet t. j. teoretska vladalačka vlast nad ovim zemljama. — Premda Monarhija nije nikada tajila, da okupaciju Bosne drži trajnom i konačnom, nije to ipak u samom berlinskom ugovoru bilo nigdje izraženo, a činjenica pridržanja sultanovog suvereniteta bio je momenat, koji se je dao zgodno upotrijebiti kao argumenat proti toj trajnosti. — Ovo vrlo spretno izrabila srpska diplomacija,¹ te započela sa agitacijom u Bosni i u Europi, da je mandat Monarhije ograničen da se ima proglasiti utnulim i Monarhija izaći iz Bosne i Hercegovine, a ove zemlje vratiti zakonitom suverenu naime Sultanu. — Za tu politiku bi dobiven mlado-turski komite, bosansko-hercegovački Muslimani, koji su bili tako naivni vjerovati, da bi se u istinu mogli vratiti pod vlast svoga Kalife; isto tako i Rusija, koja u tom otkri sjajno sredstvo da slomi upliv Austro-Ugarske na Balkanu. Franceska i Engleska, po svojoj općenitoj gore prikazanoj orijentaciji, stadoše na stranu Rusije.

U najtješnjem savezu ove politike imamo shvaćati i riječku i zadarsku rezoluciju iz godine 1905., jer Srbi pod formom utanačenoga hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva isposlovaše, da se Hrvati njihovoj politici u pogledu Bosne ne će opirati.

U Bosni započela bjesomučno agitacija, za koju su Srbi imali izvršno oružje u rukama po svojoj novoj crkveno-školskoj autonomiji od g. 1905., koja je faktički bila država u državi, i Srbima omogućila, da vode agitaciju, kakovu hoće. — Unutar i izvan zemlje rušio se ugled Monarhije, i njezino se djelovanje u okupiranim zemljama prikazivalo u što gore svetlu. — Hrvatske novine povrvješe dopisima o Bosni i (isto tako i o Crnoj Gori i njezinu vladaru, koji tu vrlo crn izagje) za koje se po stilu i sadržaju vidjelo, da ih nije pisala hrvatska ruka.

Situacija postade u Bosni i Hercegovini kritična, tim više, jerbo se je u jesen g. 1908. imao sazvati novi otomanski parlamenat, a pogovaralo se, da Srbi i Muslimani žele poslati svoje zastupnike u Carigrad, da time dokumentiraju svoju pripadnost osmanlijskoj carevini.

¹ Nije mi moguće prosuditi koliko ima udjela u tome ruska diplomacija, i nije li ta konstrukcija njezin umotvor. Ne sjećam se, da sam o tom pitanju igdje šta slušao. Čitava konstrukcija, koje su se Srbi držali, sadržana je u djelu dra. Spaljokovića: *La Bosnie et l' Hercegovine. Etude d'histoire diplomatique et de drois international* Paris, Arthur Rousseau, 1899. Djelo vrlo jednostrano i tendencijozno.

Monarhija odgovori na to aneksijom od 7. oktobra 1908., a Srbija odvrati na to krikom bjesa i srdžbe. Svi planovi bijahu razoreni! Čuli smo do sita viku, da je Bosna i Hercegovina srpska, srpskija, nego što je Moskva ruska i takovih pretjeranosti¹ na mjerove. Pošto je Rusija a uz nju i cijeli trojni sporazum stao na stranu Srbije, a pošto je ona na oko nesebično tražila samo prava Turske, bajagi i na stranu Turske, [pa pošto je i Italija zauzela stanovište svojoj saveznicu kroz neprijazno,] razvi se iz toga ozbiljna kriza t. zv. aneksiona-kriza, koja se ali uslijed energičnoga držanja Austro-Ugarske i potpore Njemačke svršila pobjedom Monarhije. Turska bi ušutkana sa 52 milijuna kruna, a Srbija pritisnuta morade dati očitovanje da aneksijom nije povrijeđena u svojim pravima. — Monarhiju ali stojahu pripreme u toj krizi 3—400 milijuna kruna.

Razočarana, sa strašnom mržnjom u srcu protiv Monarhije, obrati se Srbija na drugu stranu, opet u Staru Srbiju i Mačedoniju.

Godine 1912. stvoriše pod egidom Rusije i trojnog sporazuma Srbija, Bugarska, Grčka te Crna Gora balkanski savez, kome je bila zadaća najprije srušiti Tursku, kojoj se do skora prikazivahu zaštitnikom, a onda tajnim jednim utanačenjem, koje je tek kasnije izašlo na vidjelo, obratiti se protiv Austro-Ugarske.

Uz zamjerni upravo napor saveznika i uz finansijsku pomoć tripple entente, obaviše balkanske države, Bugarska, Srbija, Grčka i Crna Gora temeljito svoju zadaću, temeljitije, nego je autoru toga saveza, Rusiji, bilo drago. Bugari dogoše do pod Carigrad, što je bilo vrlo neprikladno Rusiji, jer je Carigrad od vjekada bio ciljem njezinih težnja. Zadaća je balkanskih naroda bila oslabiti Tursku ali da oni Carigrad uzmu, toga im Rusija nikada ne bi dozvolila. —Zato je od polovice balkanskoga rata nastojala politika Rusije, da Bugarsku oslabi, jer je postala opasnom po ruske planove glede Carigrada, a da ojači Srbiju, jer je ona po planovima Rusije imala još specialnu misiju, i to proti Austriji. U tom svom nastojanju nije se Rusija žalala nahuškati Rumunjsku i Tursku protiv Bugarske te ove neslavenske države kao i neslavensku Grčku podupirati proti slavenskoj Bugarskoj.

Uspjeh drugog i trećeg balkanskog rata u svačijoj je još pameti. Bugarska bi oslabljena i ponižena, a Srbija, očevidno mezimče Rusije, izvuče najbolji dio iz balkanskoga rata.

Monarhija kod tih ratova, koji su se odigrali u njezinoj najbližoj blizini, nije igrala [vidnu] ulogu. [Očevidno nije bila pripremljena na taj razvitak, a sijedi vladar nije bio sklon energičnim poduzecima, koja bi mogla Monarhiju dovesti u opasnost ratnih konflikata.] Monarhiju su osim toga sprječavali i obziri trgovačko-politične prirode. Turska je bila najbolji kupac industrijalnih tvorina Monarhije, a njezine balkanske provincije prirodno poprište za izvoz Monarhije. Monarhija je dakle prezala zauzeti neprijateljsko stanovište prema balkanskim pobjednicima, da ne izgubi po njima novostečene predjele za svoj izvoz.

¹ Valja ovdje ustanoviti, da Bosna nije nikada bila sastavni dio srpske države, dočim je u svom početku i kasnije bila sastavni dio hrvatske države. Srpski vladari su po više puta osvojili Bosnu ali je njihova vlast bila vazda vrlo kratkotrajna, nikad nije premašila 20 godina. Što se tiče sadašnjeg pučanstva ima 800.000 Srba, 600.000 Muslimana i 400.000 katolika Hrvata. Muslimani i katolici govore svi zapadnim djelomično još izrazito ikavskim govorom, tako da neima dvojbe, da su hrvatskoga podrijetla, a osim toga tvrde, da su starosjedoci, a Srbi da su doseljenici. Ove važne činjenice naša znanost još nije dovoljno ispitala.

Karagorgjevići imali su sada svoj uspjeh, koji su trebali za učvršćenje dinastije. Ali razmjerno lahki uspjesi u balkanskom ratu prekomjerno su razvili samosvijest u Srba.

[Držanje Monarhije prigodom balkanskog rata polučilo je uvjerenje u Rusije i Srbije, da je sada Austro-Ugarska bolestanik, koji je iza Turske na redu, da mu se ostavština podijeli. Srpska diplomacija mogla je osim toga nanjušiti u Rusiji o velikom konfliktu, koji je trojni sporazum odlučio zapodjeti sa Njemačkom i Austrijom, da prvu oslabi, a drugu podijeti, te su proračunali, da bi na vatri tog velikoga svjetskog rata mogli svariti veliku Srbiju.]

Odmah iza balkanskih ratova nije srpska javnost ni novinstvo tajilo, da je dioba Austro-Ugarske i stvorenje velike Srbije iz njezinih jugoslavenskih krajeva samo pitanje vremena: certum an, incertum quando. Podporu za ovo svoje uvjerenje našla je Srbija i u besprimjernom uspjehu svoje propagande u hrvatskim zemljama. Ne samo da je pretežni dio pravoslavnog življa bio dobiven za beogradske planove, nego je i kod Hrvata postizavala uspjehe, s kojima nije ni računala. Već kod aneksije podrže se jedan dio hrvatskih političkih ljudi, tako slijepo, tako bez kritike, tako bez svijesti o svojim vlastitim interesima, srpskim težnjama u pogledu Bosne, da su srpski političari vidjeli — e mogu u Hrvatskoj postići što hoće. Iza balkanskih ratova Hrvati, koji nisu kroz zadnjih 50 godina bili kadri postići niti najskromnijega uspjeha, ostadoše zapanjeni od uspjeha Balkanaca i Srbije, i to pojača još više srpsku sugestiju, koja je već od prije aneksije postojala. Spretnom agitatornom politikom, tendencioznim podupiranjem našeg obrta vojnim liferacijama, zatim prigodnim odlikovanjem i podupiranjem hrvatskih umjetnika, književnika, glumaca i ostalih u javnosti vidljivih ljudi, a valjda i drugim još nekim malim sredstvima, koja stvaraju velika prijateljstva, postizavala je Srbija sve veći upliv u Hrvatskoj, tako, da se je u Srbiji uvriježilo uvjerenje: Hrvatska je zrela da padne Srbiji u krilo, Hrvati će podupirati Srbe, kad dogje do obračuna sa Monarhijom.

U nutarnjoj politici pako držala je Srbija shodnim gajiti dalje mržnju i prezir proti susjednoj Monarhiji i držati ga na vrućem za veliki obračun, koji je po općem računu imao uslijediti 1916.—1917.

Ali u toj prenapetoj atmosferi mržnje, nekoliko bosanskih nezrelih mladića, koji su specialno bili trainirani u mržnji protiv velike susjedne vlasti, zaključili umoriti prijestolonasljednika Franju Ferdinanda, jer je kurziralo opće mnijenje, da je on još jedini kadar spasiti [gnjilu] Austriju. A jer je bio još revan katolik, trebalo je da umre, da ne bude na putu srpsko-pravoslavnim ciljevima. Oficijelna Srbija takogjer, obješnjena uvjerenjem, da je uništenje i dioba Austrije sigurna i neizbježiva stvar, nije vidjela u tom nikakvo osobito opasno poduzeće, te nije smatrala ni za nužno, da čuva formu. Jedina opreznost je bila, da je stvar, dok je još bila u pripremi, javila u Rusiju, da si osigura zalege.

Hitci padoše na 28. juna i prvi austrijski nadvojvoda, koji je u svojoj kući slovjenski govorio, pade od slovjenske ruke.

Kamen pogje neustavno niz brdo.

Monarhija videć bezdan, pred kojim stoji: istraga u Sarajevu ga je dosta jasno pokazala, došla je pred odlučni momenat. Monarhija je vidjela: ako propusti ovaj atentat nekažnjen, ne samo, da će slijediti skoro drugi, treći, ne samo to, nego da pro-

puštenje justifikacije uništava ugled Monarhije kao velevlasti. Monarhija navijesti Srbiji rat; Rusija se počme oružati, — to je proizvelo konflikt sa Njemačkom, Franceska je ugovorno bila vezana na pomoć Rusiji. Engleska pako videći, da je za kasnije zasnovani rat već sada neizbježiv, nemogne propustiti prilike, da ne obračuna sa Njemačkom. I iz toga nastaje opća konflagracija.

To su tri glavna momenta svjetskoga rata: zaziranje i mržnja Franceske i Engleske proti rastućoj Njemačkoj, drugo težnja Rusije, da si preko Beča otvori put u Carigrad i treće nastojanje Srbije, da prigodom svjetskoga konflikta stvori veliku Srbiju.

Sve drugo, što se govori — a osobito su Englezi revni u kovanju raznih »šlagvort«, pod kojima bi se rat proti Njemačkoj imao voditi, to je sve humbug, proračunan da zaludi one, koji svojim očima u knjizi žive povjesti čitati ne umiju. Zaštita belgijske neutralnosti, borba proti njemačkom militarizmu, borba zapadno-europejske demokracije (dražesno u ustima engleskih aristokrata!?) proti pruskoj vojnoj aristokraciji, to su sve fraze, po srijedi su interesi, kako smo ih gore izložili.

To su dakle uzroci svjetskoga rata, koji je još u igri i glavne crte, koje smo izložili jesu danas već stečevina historije. Detalji su možda neispravni, ali na glavnim crtama ovoga prikaza ne će ni kasnija stoljeća moći ništa promijeniti.

II.

Uspjeh rata.

Smatrali smo za nužno malo opširnije obraditi uzroke svjetskoga rata, i to zato jer samo upoznavši i uvaživši valjano uzroke njegove, moći ćemo doći do onih zaključaka, koji su nužni, da se hrvatski narod uzmogne u ovo sudbonosno doba valjano orijentirati.

Rat je sada tu, sudbina tka svoje tkivo, prvo je pitanje: tko će pobijediti?

Mi smo držali od početka, a i danas držimo, da je najvjerojatnije, da će pobijediti centralne vlasti, t. j. Austro-Ugarska i Njemačka. Iz početka držali smo iz teoretskih razloga, uz stanovitu dozu dvojbe, danas, na temelju općeg razvitka ratnih i inih prilika.

Kod toga ali moramo odmah ograničiti pojam pobjede. [Ne mislimo, da će centralne vlasti biti kadre oboriti svoje neprijatelje i nametnuti im svoju volju, kao n. pr. 1870/71. Njemačka Francuskoj. To se je kušalo, ali nije uspjelo, a držimo, da po razmjeru sila ne može ni uspjeti.] Čitava situacija pokazuje, da je ovaj rat za Monarhiju i Njemačku defenzivan rat, makar je on po svojoj formi offenzivan. Monarhija je započela rat sa Srbijom i Rusijom ne sa ciljem, da od njih iznudi teritorijalne koristi, nego sa ciljem, da ono što ima, sačuva i osigura. Njemačka offenziva na sve strane imala je samo taktičku svrhu, da preteče neizbježivu offenzivu svojih neprijatelja i stvori svojoj defenzivi bolje uvjete. Defenzivni značaj ovoga rata ne će povjest moći uskratiti centralnim vlastima.

Ustanovivši dakle defenzivnu prirodu rata, moći će se o pobjedi centralnih vlasti govoriti i onda, ako im uspije postići prirodni cilj svake defenzive, naime ako im uspije neprijatelje odbiti i u borbi se održati, afirmirati.

Daljnja posljedica ovoga shvaćanja jest, da će centralne vlasti pobijediti.

Kao kriterij ove pobjede postavljam uvjet, da centralne vlasti ne će vlastima tripple entete i njihovim sadanjim saveznicima (osim Japana) odstupiti bez ekvivalenta većeg komada svojega teritorija, niti platiti ratne odštete.

Kako se dakle vidi, ova pobjeda je prilično širok okvir, u kom je moguć čitav niz, bilo više, bilo manje povoljnih ispada. Htjeti unaprijed odrediti, kakav će unutar ovoga okvira uslijediti konačni ispad, značilo bi ostaviti osnovku realnih činjenica i upustiti se u proricanje i gatanje, tome pak u ovome djelcu neima mjesta.

Kako je već rečeno, osnivamo svoju tvrdnju na realnim i neosporivim činjenicama, i biti će neophodno nužno, da se te činjenice ovdje iznesu i obrazlože.

Prva i najvažnija je činjenica jesu dosadanji uspjesi. Neprijeporni je cilj saveznika bio, da Francesca i Rusija snažnom offenzivom prodru u srce Njemačke, te ju obore na tla. U tu svrhu imala je Rusija nadmoćnom silom pregaziti Austriju i onda oboriti se na Njemačku i kroz istočnu Prusku poći do Berlina. Taj osnov plana trojnog sporazuma mizerno je neuspjeo. Rusiji je tek uspjelo, da sa svojih 5 milijuna ljudi okupira jedan dio Galicije, te sada već pol godine ne može smjesta, nego se iskrvluje u Karpatima, dapače sada polako gubi na terrainu. Svaki pako pokušaj, da prodre u Istočnu Prusku, platila je Rusija porazima, koje u toj veličini još povjest nije ubilježila. Na zapadnoj fronti nije mnogo bolje. Belgija, koja je imala služiti prolazištem za franko-engleske čete, smrvljena je sva osim neznatnog dijela u rukama Nijemaca. Ako se i njemačka nada da u brzom trku dogje pod Pariz i ondje diktira mir, nije ispunila, to ipak Nijemci drže najljepše franceske provincije već pol godine u rukama. Francezi su se već gotovo iskrvili, a da ih nisu mogli krenuti s mjesta.

Tako je današnja situacija, da Nijemci, premda napadnuti, vode rat na obje fronte na neprijateljskom teritoriju i da svi napori tripple entete, da na toj činjenici bitno što promjene, nisu imali nikakvog uspjeha.

Kako si kod toga predstavljaju saveznici, da će militarski uništiti Njemačku, nije nam jasno. Za uništenje trebaju pretežne sile, a tih danas nijedna od zaraćenih sila u dovoljnom broju više neima. Ostaju još Englezi vojnički neiscrpljeni. Ali da će na vrat na nos zbaždane čete engleske krenuti s mjesta situaciju, koju nisu mogle krenuti najbolje čete ruske i franceske, to jednostavno ne možemo vjerovati, tim manje, što toliko novih sila, koliko može dignuti Engleska, mogu Austrija i Njemačka uvijek još naći. Mi dopuštamo, da se sa dolaskom novih engleskih četa može situacija za Nijemce pogoršati, ali držimo po iskustvima, koje smo dosele učinili, da su Nijemci kadri izdržati još nasrtaj engleski.

U najgorem slučaju mogu Nijemci izgubiti ono, što drže od neprijateljskog zemljišta, Belgiju i sjevernu Francesku. Svaki ker je na svom pragu jak, kaže narodna poslovice. Držimo isključenim, da bi saveznici mogli trajno i uspješno prenijeti offenzivu u teritorij Njemačke. I stim je mogućnost skršenja Njemačke po razmjeru sadašnjih sila isključena.

Razvitak rata nam pokazuje, da je tripple entente vrlo skrbno pripremila rat. Osim snage svoga vlastitog oružja, oni su diplomatski izvrsno pripravili čitavi niz saveznika, koji su imali istupiti protiv centralnih vlasti. U opće valja priznati, da je diplomatski ovaj rat bio od trojnog sporazuma izvrsno, [a od centralnih vlasti mnogo slabije pripremljen. Čini se, da je Monarhiji i Njemačkoj tek u zadnji čas sinulo, da im se o glavi radi.] U opće je odmah početak rata pokazao, da je ententa osim saveza,

pripravljenih ranijim ugovorima, kao savez sa Belgijom, Japanom i Portugalom, spremila gorostasni aparat, koji je imao impresionirati neutralne države, sugerirati im, da im je spas samo na strani entente i tim ih potaknuti da se i vojnički ovoj priključe. Ovaj je aparat imao naravski zadaću, prikazivanjem uspjeha entente postizavati svoju svrhu. Ali kad su uspjesi izostali, a aparat je trebao raditi, to se je on časom pretvorio u gorostasni aparat fabrikacije lažnih vijesti, pogon za fabrikaciju en gros, kakve još svijet nije vidio. Fabricirale su se pobjede, kojih nije nikada bilo, a izmišljale se grozote, koje su vojske centralnih vlasti tobože počinjali, kojih u toj vrsti i tom opsegu nije nikada bilo. Posao je bio ententi olakšan, što je Engleska osim prevlasti na moru, i time mogućnosti kontrole sve listovne pošte, imala i većinu kabela u rukama, kojima je mogla dominirati izvješćivanje prekomorskog inozemstva. I zbilja, nastojanje tripple entente imalo je donjekle uspjeha. [Računale su Centralne vlasti na moralnu pomoć Amerike, kad al tamo, ispostavilo se, da je ona svojim simpatijama potpuno na strani entente.]

Medjutim s razvitkom rata neide trojnom sporazumu ni na diplomatskom polju dobro. Nakon početnih uspjeha stala se trojnom sporazumu i diplomatski iznevjerivati sreća.

Savezi sa Belgijom i Japanom učinili su svoju dužnost. Ali Belgija je skršena i Franceska i Engleska, premda im ta zemlja leži pod nosom, nisu je bile kadre obraniti. Sve što su na tom polju poduzele na pomoć Belgije, čini utisak upravo mizeralbilne nedostatnosti, kao ona famozna Churchillova pomoć Antwerpenu. Tek kada su Nijemci prijetili nasnuti na Calais i time ugroziti samu Englesku, napeše se Franceska i Engleska zdvojno, ali sve što im uspije, bilo je, da su njemačku offenzivu ustavile.

Japanci su se svojom običajnom temeljitošću prihvatili posla u istočnoj Aziji i oduzećem Tsingtau-a zadali Njemačkoj bolni udarac. Ali kad je iz Europe počelo dopirati pomaganje, osobito sa strane Franceza pod vodstvom monsieur Pichona, za vojnu pomoć Japana u Europi, odvratije proračunani Japsi preko svojih novina hladno, da im saveznici, koji sami sebi pomoći ne mogu, ne trebaju.

Japan videći kako stoji sa njegovim saveznicima, pogje svojim putem. Upusti se na svoju ruku u veliku akciju proti Kine, računajući razložito, da je sad hora, jer mu njegovi dragi saveznici ovaj put sigurno ne će moći pokvariti račune, kao što su ono kod mira u Shimonosekiju učinili.

Pošto je Japan ovim svojim postupkom ugrozio vitalne interese svih članova tripple entente u istočnoj Aziji, zatajivši im navodno najvažniji dio svoje akcije, te pošto je jasno, da trojni sporazum rebus sic stantibus nije u stanju ništa učiniti na obranu svojih interesa, to je u tomu razvitku sadržan prvi veliki diplomatski poraz trojnog sporazuma.

Portugalska izjavila je doduše u komori, da će obdržati ugovor sa Engleskom, koj predviggja megjusobnu pomoć u slučaju rata, votirala je dapače i ratne kredite, ali do izvedenja pomoći, usprkos svih napora Engleske, nije došlo. Narod se je opro avanturi, koju je Portugalu namijenila Engleska. Najprije se je opstruiralo provedenju svih militarskih akcija, a na koncu je u toj loše izravnovješenoj zemlji buknuo prevrat, za koj se još ne zna, kako će svršiti.

Ovo je drugi teški diplomatski poraz trojnog sporazuma.

Navedeni diplomatski neuspjesi, nadalje zastrašujući primjeri sudbine, koja je stigla saveznike Belgiju i Portugal, a konačno i bezobzirno postupanje Engleske i Franceske sa trgovačkim interesima neutralnih država, kršenje i samovoljno tumačenje međunarodnih konvencija, osobito u pogledu pomorskog prava, ogorčiše neutralce, i čitava skrbno udešena diplomatska situacija trojnog sporazuma poče se okretati na gore. To je megjutim tek početak, još ne znamo, što će sve doći.

Rastuće neprilike i neuspjesi vojnički i diplomatski tripple entente, kao i financijalne potrebe Rusije, imale su za posljedicu sastanak financijalnih ministara entente u Parizu i Londonu i putovanje franceskih i engleskih vojnih misija u Rusiju. Uspjeh ovih sastanaka je akcija saveznika protiv Dardanela i Carigrada.

To je prema našem mnijenju za saveznike vrlo nesretno poduzeće. Akcija proti Carigradu imala je biti kruna uspjeha saveznika protiv centralnih vlasti. Iznošenje ovoga problema u čas, dok još odluka nije ni u kojem smjeru pala, držim velikom pogriješkom, koja će se saveznicima teško osvetiti.

Mi pojmimo potpuno sve razloge, koji su govorili za to poduzeće: otvorenje Dardanela, te mogućnost dovoza ruskog žita u Francesku i Englesku a municije i drugih bojno-tehničkih potrebština u Rusiju, zatim olakšanje neugodne engleske situacije u Egiptu itd.

O militarskoj strani toga pitanja nismo u stanju izricat mnijenja, jedno jer dosele u opće još nije vidljivo, kako ententa kani riješiti to pitanje sa kopneno-vojne strane, a za prosugjivanje izgleda francesko-engleskog pomorskog probijanja Dardanela fali nam strukovna sprema. Ne možemo ali suspreći, da ne rećemo, da po dosadanjim uspjesima (do polovice marta [1915.]) i po onoj skrbnoj brižnosti, kojom Englezi čuvaju svoje brodove i uklanjaju se svakom riskantnom poduzeću, nemamo velike vjere u uspjeh toga poduzeća.

Nu najgore djelovanje ove mjere leži na drugom polju. Poduzeće proti Dardanela mora pogoršati, a i pogoršalo je već i onako padajuću tendenciju diplomatske situacije saveznika. Ne samo sav diplomatski, nego sav naobraženi svijet znade, da se u pitanju Carigrada i Dardanela interesi Rusije s jedne, a interesi Franceske i Engleske s druge strane nalaze u diametralnoj opreci, koja mora dovesti do trvenja izmeggju saveznika. Da su saveznici usprkos toga rizika ipak ovo pitanje nabacili, dokazuje, da su se našli u nuždi učiniti koncesije Rusiji, koja je uslijed svojih teških poraza i teške financijalne situacije onako postala nepouzdana u pitanju prosljegjenja rata. Tako se pokazuje ovo poduzeće kao jedna dešperatna mjera, koja pokazuje sasvim drugo raspoloženje saveznika, nego što se mora zaključiti iz njihovih dnevnih pobjedonosnih izjava o sigurnoj konačnoj pobjedi.

Nesporazum se je naravski odmah pokazao. Rusija tvrdi da Carigrad mora biti bezuvjetno ruski, Engleska i Franceska odgovaraju nijećno, oficijelno izbjegavaju po mogućnosti izjaviti, a potajno šapću u svaćije uši, da se tjesnac i Carigrad moraju i hoće svakako internacionalizirati.

Ova svem svijetu očevidna opreka, koja u slučaju uspjeha proti Dardanelima mora voditi do konflikta megju saveznicima, sigurno nije u stanju da im poboljša diplomatsku situaciju i poveća vjeru u njihov uspjeh.

Ali s ovim istupom još je jedno zlo spojeno. Otvorene ruske aspiracije na Carigrad, za koje se ne može kazati, da je njihovo ostvarenje nemoguće, uzbunile su

strašno duhove na Balkanu i u Italiji. Čak i Srbija je protestirala protiv ruske okupacije Carigrada. Grčka i Bugarska same aspiriraju na Carigrad, za njih je pomisao, da ga Rusija uzme u nepovrat, jednostavno nesnosna. Rumunjska zna, da je neizbježno, ako se Rusija ugnjezdi u Carigradu, da će tražiti europsku kopnenu svezu sa Carigradom, i da to za nju znači otisnuće od mora, gubitak teritorija a konačno neodvisnosti.

Ova opasnost prijeti i Bugarskoj i zajednička pogibelj zbližuje ove dvije od balkanskog rata neprijateljske države.

Ali ni Italija ne može u oči svih* aspiracija Rusije ostati ravnodušna. [Iz talijanske politike zadnjega vremena je jasno, da ne dozvoljava Austriji, da se širi na Balkanu, te da u svakom širenju vidi ugrožavanje vlastitih interesa. Ako ne dozvoljava Austriji, još manje može dozvoliti Rusiji, koja [je] i po svojoj većoj sili i nemirnoj politici mnogo opasnija, ako se ugnjezdi na Balkanu. Nadalje bi ruski posjed Carigrada najteže ugrozio najosjetljivije interese Italije u Sredozemnom moru. Italija kao država sa najvećom obalom u Sredozemnom moru prisiljena je braniti slobodu Sredozemnoga mora. Ako pako Rusija zaposjedne Dardanele, Crno je more čitavo u najkraće vrijeme rusko i veliki pomorski arsenal. Sloboda na Sredozemnom moru i sve aspiracije talijanske, osobito u Maloj Aziji i Africi najteže su ugrožene.

Neima dvojbe, da Franceska i Engleska šapću svakom, tko hoće čuti, da one ne će dopustiti, da Carigrad i Dardaneli budu ruski, nego da će se oni internacionalizirati. Ali ove dvije države sigurno nisu »dopustile« da u njihovom najbližem susjedstvu Belgija bude osvojena i Antwerpen padne. Pa ipak se je dogodilo. Uslijed toga njihova uvjerenja ne imaju uvjerljive snage.

Tako se je dogodilo, da je upliv saveznika na Balkanu nedvojbeno znatno pao, tako, da je čak sada i Grčka, na koju su saveznici u prvom redu računali, do ušiju zadužena kod saveznika, smatrala za shodno desavuirati sav njihov napor, da se njima priključi, odlučila se za neutralnost i bila je u stanju usprkos bjesomučne agitacije savezničkih agenata, preboljeti svoga najjačeg čovjeka: Venizelosa.

To su nedvojbeno vrlo opasni znaci za razvoj prilika trojnog sporazuma.

U svezi s time moramo progovoriti još o jednom pitanju, koje nas Hrvate kao Slovjene mora osobito zanimati. Naime o uzrocima dosadanjih neuspjeha Rusije, te najveće slovjenske moći. Mi naime držimo, da bolja vojska centralnih vlasti i veća tehnička sprema, i hrabrost kao posljedica svijesti, da se radi o opstanku njihovih država, ne tumači dovoljno sve teške neuspjehe. A da se ne može govoriti nego o teškim neuspjesima, mislim, da je izvan dvojbe, kad se uvaži upotrijebljena vojna sila i postignuti vojnički uspjesi s jedne i druge strane.

Mi naime držimo, da je najdublji uzrok ruskih neuspjeha neizlječiva opreka između vlastitih ciljeva Rusije i ciljeva njezinih saveznika, Franceske i Engleske. Kako smo već izveli, cilj je Rusije u tome ratu razoriti Austriju, likvidirati njezin posjed, ujedno likvidirati Tursku, posjesti Carigrad, osigurati si premoć na Balkanu i steći praktičku prevlast nad svima slovjenskim narodima. To bi onda značilo veliki korak Rusije naprijed k cilju svjetskog gospodstva. Franceskoj i Engleskoj radi se pako u

* U prvom izdanju brošure stoji »ovih«. (op. prii.)

prvom redu o uništenju omražene Njemačke, dočim će one onoga časa, kad ona vojnički bude obavljena, raditi iz petnih žila za to, da se Austrija kao dragocjeno sredstvo europske ravnoteže uzdrži. Tako je Rusija stajala pred dvije zadaće, k jednoj, naime k uništenju Austrije, vuklo ju srce, a k drugoj, k uništenju Njemačke, silila ju preuzeta ugovorna dužnost. Za obdržanje ugovorne dužnosti imali su saveznici vrlo jaki argumenat, naime ključeve od blagajne u ruci, i tako je Rusija neprestano balansirala između ove dvije zadaće, nije se ni na jednu mogla dovoljno koncentrirati, nego se rascjepkala i konačno nije mogla ni u jednoj postići dovoljna uspjeha.

Ako pod ovim vidom uočimo nabačenje pitanja Dardanela i Carigrada, morati ćemo doći do zaključka, da ono mora još dalje pogoršati situaciju Rusije. Srce će ju pak neustavno vući k drevnom cilju moskovskih čežnja, k Aja Sofiji. Rusija će se još dalje rascjepkati i konačni neuspjeh mora biti još veći.

Kako su Engleska i Francuska skrbno pripravile rat uništenja Njemačke dokazuje, da su mobilizirali još jednoga saveznika: *g l a d*. Računajući, da Njemačka kao pretežno industrijalna država ne proizvagja dovoljno hrane za svoje brojno žiteljstvo, udesiše, da će zatvoriti dovoz žita iz velikih žitno-produktivnih zemalja Rusije i Amerike, te time prouzročiti glad u Njemačkoj i izgladnjelu zemlju prisiliti, da položi oružje i preda se na milost i nemilost. Ali i u tom se prevariše. Njemačka je g. 1914. imala dobru žitnu ljetinu, svojim izvanrednim darom za organizaciju, organizirala Nijemci tako savršenu štednju sa žitom i ostalim hranilima, da će u potrošku doduše morati se svi stegnuti, ali nitko ne će gladovati. A po onom Moltke-ovom principu »Die beste Parade ist der Hieb«. dadoše se Nijemci na posao, da vrata Englezima žao za sramotu. Znajući, da kraj raspoloživih svojih sila ne mogu izaći na kraj sa ogromnom mornaricom engleskom, sagradiše u kratko vrijeme od pet-šest mjeseci znatan broj (navodi variraju između 40 do 100) malenih lagja podmornica, koje u čas opasnosti potonu i postaju nevidljive, proglasiše more oko Engleske ratnim područjem te sada sa podmornicama ganjaju i tope engleske i druge trgovačke lagje, koje dovoze Engleskoj hranu i ini kontraband.

Ako možda ova mjera ne će imati onaj uspjeh, koji su Njemci od nje očekivali, opet se ne može kazati, da je ostala bezuspješna. Znatno povećanje opasnosti od vratilo je dobar dio neutralnih brodova od pohaganja engleskih luka, nekoliko desetaka engleskih brodova je utonulo, to djeluje na visinu vozarine, dovoz je i osigurnina na robu sve veća i time postaje situacija za Englesku sve neugodnija. Ne će uspjeti nikada Englesku odsjeci od prometa, ali ako Njemcima uspije djelatnost svojih podmornica uzdržati i gubitke pravodobno nadoknaditi, tada je sigurno, da Engleska ne će moći kazati, da joj je svejedno, kako dugo rat traje.

Kada dakle ogledamo sve vojne, diplomatske i trgovačko-prometne akcije, kojima su saveznici računali postići konačni uspjeh, oboriti Monarhiju i Njemačku, sve su one jednako promašile svoj cilj.

Na temelju razvitka ovih sveopće poznatih činjenica, koje se poricati ne mogu, dolazimo do zaključka, da će centralne vlasti pobijediti.

U tome zaključku me potvrđuje još i jedno skroz teoretsko razmatranje. Cilj, koji su si saveznici, a osobito Francezi i Englezi stavili, jest u opće nemoguć, i nepostiziv. Mi tvrdimo, da je nemoguće uništiti Njemačko carstvo. I to za to, jer je to carstvo

prirodni produkt njemačkoga naroda i za uništenje carstva trebalo bi uništiti cijeli njemački narod. Kad je svijet zapanjen slušao iz usta blagoglagoljivih engleskih aristokrata što sve saveznici kane izraditi od pobjegjenih Njemaca, morao mu je stati dah.

Razbiti i uništiti njemačku vojsku (narodnu vojsku od 4—5 milijuna prvorednih vojnika!), oduzeti ili potopiti njemačku mornaricu, otjerati dinastiju Hohenzollerna, raskinuti njemačko carstvo i oživiti opet sve Duodezfürsten (ovo Francezi zovu eufemistički: osloboditi njemačke narode od nesnosne pruske tiranije!), iskorijeniti njemačku vojničku aristokraciju, porušiti njemačke fabrike (osobito Kruppa, Ehrhardta) i njemačke anilinske fabrike i t. d.

Ta, mi si ne možemo pomoći, to je ludilo! Trebalo bi najprije tro do četverostruka vojna premoć saveznika, da se tako uništi vojna sila njemačka, da bi to taj narod dozvolio. Dopustiv, da je to sve moguće i obavljeno, tko će držati takovo stanje, da jedan narod skoro od 70 milijuna trajno ne može imati svoju vojsku, svoju mornaricu, svoju vladajuću dinastiju, državu po svom ukusu, svoju industriju, svoju trgovinu? Tu bi trebala vojska od nekoliko milijuna, koja bi samo to stanje držala, jer inače bi kroz desetak godina Njemci opet organizirali vojsku, sagradili brodove i t. d.

Francezi i Englezi bi tim ratom rado životnu snagu njemačkoga naroda pogodili u njenoj jezgri. Oni bi rada ništa manje nego topovima i puškama zapriječiti njemačkim majkama, da ragjaju brojnu djecu, a očevima, da ovu djecu odgajaju za bolje časnike, učenjake, tehničare, nego što franceski i engleski. To je sve nesmisao, s topom i puškom se tu ne može ništa postići. Čitava ta zamisao toga rata u svima svojim posljedicama je produkt razdraženih mozgova, teške dekadense onih dvaju velikih naroda, kao što je pokazuje ludilo franceskih sabotaža, razaračko bjesnilo engleskih sufražeta i t. d.

Većoj opasnosti je svakako od Njemačke izvrgnuta Austro-Ugarska, koja nije narodna, nego narodnosna država. Nju bi bilo lakše moguće raskinuti, bez da bi reakcija za državnu regeneraciju bila tako jaka i tako opasna kao u Njemačkoj. Megjutim i Austro-Ugarsku raskinuti nije ni iz daleka tako lahko, kako su si saveznici predstavljali. Dapače Austro-Ugarska ih je više iznenadila, nego Njemačka. Za Njemačku su znali, da je jaka, samo u eneržiji otpora su se prevarili. U pogledu Monarhije nisu ni snivali, da bi se mogla uspješno oduprijeti glavnoj ruskoj sili tro- i četvorostrukoj premoći, kako je to Monarhija kroz prva dva mjeseca u Galiciji učinila, bez da bi bila odlučno poražena, pak da može držati u šahu još i maloga zagrižljivoga neprijatelja na svom jugoistoku.

Nu kada pretresemo sve šanse i mogućnosti toga rata, nesmiemo previgjeti jedan izvor opasnih mogućnosti za Monarhiju od dvaju njezinih susjednih neutralnih država: Rumunjske i Italije. Valja priznati da bi nastupio vrlo neugodan obrat kad bi ma samo jedna od ovih dvaju država, a nekamo li obje oružano istupile proti Monarhiji.

Rumunjsku kao manje važnu ćemo previgjeti i ograničiti se na primjedbu, da držimo, da je opće nepovoljnim ratnim i diplomatskim razvitkom akcije saveznika a osobito istupom Rusije sa zahtjevom na Carigrad, opasnost od Rumunjske postala manja, ako i nije sasvim isključena.*

* U prvom je izdanju brošure umjesto posljednjih sedam riječi stajalo: «u glavnom odstranjena». (op. prii.)

Najvažnija je i nas Hrvate više zanima kao politički faktor kraljevina Italija.

Današnja Italija završuje svoje ujedinjenje u ratu sa Austrijom godine 1866., kojim dobiva venecijansku provinciju, te godine 1870. inkorporacijom papinske države i Rima.

Nastala tako reći iz rata sa našom Monarhijom, [nije joj nikada bila sklona.] Okupacija Bosne pobudi veliko uzbujenje u Italiji i razočaranje bi veliko, kada Cairoli sa berlinskoga kongressa nedonese nikakvih stečevina. [Odnosaj izmegju Italije i Monarhije nije bio najbolji, u širokim slojevima talijanskim drijemala je vazda antipatija, dapače mržnja protiv Monarhije.] Godine 1881. sklopi Francesca iza legja Italije sa tuniskim begom ugovor od Barda, kojim bi Tunis faktički occupiran, a Italija, koja je aspirirala na ovo svome teritorijumu najbliže afričko tlo, izigrana. — Razočarana i bijesna priključi se Italija 20. maja 1882. savezu Austrije i Njemačke u takozvani trojni savez.

Nu čim se je bjes ohladio, otkri Italija opet svoje »latinsko« srce za Francesku, svoju »consorella latina« i tako dogje usprkos trojnog saveza do čestih »extratura« sa Francezima. — Razvitak u tom smjeru podupirao je jedan komite za francesko-talijansko zbliženje, — koji se je na francesku inicijativu obrazovao u Italiji. Nu posebni brojni interesi Italije u Sredozemnom moru bili su ipak bolje zaštićeni na strani Austrije i Njemačke, nego na strani Franceske i Engleske, koje su težile za premoći na tom moru.

Kad je u julu 1914. kucnuo sudbonosni čas za Austriju i Njemačku, a Italija se vidjela pred alternativom, da se upusti u težak rat sa Franceskom, konstatirali su odlučujući krugovi, da bi rat bio u talijanskoj masi vrlo nepopularan. Uvaživši još opasnost, kojoj je rastegnuta talijanska obala bila izvrgnuta od premoćnoga englesko-franceskog sredozemnog brodovlja, odluči Italija da izrabi slovo ugovora, i ne sudjeluje u ratu. [Djelovalo je sigurno i to, da bi Italija u slučaju, da je ostala na strani svojih saveznika morala sudjelovati i u ratu protiv Srbije i Crne Gore, dočim je jedna crnogorska kraljevna talijanskom kraljicom.]

Italija se dakle odmah na početku odluči na neutralitetu. [Nu već proglas neutralitete i njegovo obrazloženje nije bilo vrlo prijazno za Monarhiju, jer joj spoticao agresivnu tendenciju u ratu na Srbiju. To doduše nije bilo opravdano, ali se je u tome očitovalo ono staro opiranje Italije proti svakom prodiranju Monarhije na Balkan, koje je koli kod okupacije, toli kod aneksije Bosne izbilo na vidjelo, i strah da možda Austrija ipak ne bi anektirala Srbiju ili komad nje. I provedba neutralitete nije bila previše sklona Monarhiji.]

Kad je u augustu 1914. konflikt zauzeo orijaške dimenzije, stala se je Italija napadno oružati i to preko potrebe defenzive, jer je bilo jasno po općoj situaciji, da ona s ni koje strane nije teritorijalno ugrožena.]

Megjutim doskora poče trojni sporazum svima sredstvima agitacije, svima argumentima, dapače u velikom opsegu i zvonkim argumentima raditi, da privuče Italiju k sebi. [Mržnja u Italiji protiv Monarhije bila je vazda velika i prijetila je opasnost, da rat proti Austriji postane lozinkom širokih slojeva.] U tom smjeru radi grupa takozvanih interventionista, [te kad bi njihova agitacija imala uspjeha, te najširi slojevi bili za rat protiv Austrije dobiveni, morala bi vlada u Italiji, kako nas iskustvo uči, popustiti.] — U oktobru umrije trojnom savezu odani marchese di San Giuliano, ka-

binet Giolitti pade, na njegovo mjesto dogje Salandra, [koj poče igrati tajanstvenu ulogu, spominjući vazda mogućnost rata, i budućnost, koja će donijeti Italiji povećanje i slavu.

Ovo dvolično, nesigurno držanje Italije uznemirilo je sve slojeve u Monarhiji, a osobito kod nas u Hrvatskoj i Dalmaciji. Svakako nije bilo dvojbe, da bi Monarhija kraj teškog oružanog angažmana sa Rusijom i Srbijom teško mogla Italiji odoljeti, i da bi ovakovo, uklještenje sa triju strana Monarhiju dovelo u teški položaj.

Situacija je još pogoršana time, što se na mjerodavnoj austrijskoj strani nije dalo razabrati kakovo stanovište zauzima upravo naprama držanju Italije i kako ona ovo držanje prosuguje.]

Nu posljedna dva mjeseca mislimo, da su donjela razbistrenja i ovog pitanja. Ovo razbistrenje sastaviti ćemo u tri točke:

1. Talijani na čistu su sa sobom toli narod koji vlada, da se prilika ovoga rata, kakova se ne će prigoditi kroz stoljeća, ne smije propustiti, a da se ne iskoristi za teritorijalno povećanje talijanske države. I to povećanje na račun Austrije. — Ako Austrija putem pregovora ne udovolji zahtjevima, Italija je sa sobom potpuno na čistu, da svoje zahtjeve izvojuje i oružjem u ruci. Zahtjevi Italije su, koliko se je moglo saznati prepuštenje Albanije, južni Tirol do Brennera te komad Gorice do Soče.*

2. Izvanredne pripreme i oružanje Italije nisu ni ovim shvaćanjem dovoljno objašnjene. Razlog im je dublji i držimo, da je osobito za nas Hrvate važno točno si ih predočiti. Ne može biti dvojbe, da se Italija spremila za slučaj, da Austro-Ugarska podlegne i dogje do diobe Monarhije, kako ju je Rusija namjeravala. U tom slučaju odlučila je Italija prijaviti svoj zahtjev na čitavu istočnu obalu Jadranskoga mora od Akvileje do Valone, i ostvaranje ovoga tradicionalnog cilja politike svake jake vlasti na apeninskom poluotoku založiti svu svoju iole raspoloživu vojnu snagu. — Mi smo uvjereni, da je samo računanje sa mogućnošću kao pod 1. i 2. navedena ostvarenja tako velikog cilja potaknulo Italiju na oružanje i pripreme u onom opsegu, na milijardski kredit, koji je votiran u komori, i na druge velike žrtve, koje je talijanski narod doprinjeo.**

Čini se, da je to upoznala i Rusija i na to daje zaključivati puno opaženi razgovor Sazonova sa talijanskim poklisarom na početku ove godine, u kojem Sazonov zahtjeva od Talijana da ne otisnu Srbe (!) sasvim od Jadranskog mora, a glede talijanskih aspiracija na Dalmaciju veli »da bi se dalo o njima govoriti« (!!) — Rusija uviđaj dakle, da se u slučaju diobe Monarhije, aspiracije Talijana na istočnu obalu Jadrana

* U prvom izdanju brošure na ovom se mjestu nalazio sljedeći tekst: »Italija se ne će priključiti trojnom sporazumu. Odlučni su za ovo stanovište uspjesi centralnih vlasti, kano i gorespominjana padajuća tendencija diplomatske situacije trojnog sporazuma. Ako mali i slabi narodi kao Portugal i Grčka usprkos obezve ne će da budu plaćeni entente, ne može jedna velevlast, kao Italija, koja drži nešto do sebe, uz prekršenje ugovora, preuzeti ulogu, da bude krvnik države, s kojom je do netom bila u savezu. Mjerodavna je kod toga nedvojbeno i consideracija, da bi svojim istupom proti Austriji Italija samo pomogla Rusiji i poravnala joj pute u Carigrad i na Balkan. To je pako jedan razvitak, koji Italija nikad dopustiti ne će.« (op. prir.)

** U prvom izdanju brošure na ovom mjestu stoji sljedeći tekst: »Usprkos toga na čistu su sa sobom toli narodi koji vlada u Italiji, da se prilika ovoga rata, kakova se ne će prigoditi kroz stoljeća, ne smije propustiti, a da se ne iskoristi za teritorijalno povećanje talijanske države. I to povećanje ne samo na račun Austrije, nego i na račun Franceske. —« (op. prir.)

na obzirom na njihovu vojnu snagu ne bi mogle ignorirati i predlaže diobu te obale između Srba i Talijana.

Mi držimo da je ovaj momenat od upravo kardinalne važnosti za hrvatski narod i da on mora ostati trajnom orijentirajućom točkom za hrvatsku politiku. Taj momenat znači drugim riječima, da svaka dioba Austro-Ugarske znači podjedno i diobu hrvatskih zemalja, diobu koja bi za nas Hrvate bila kud i kamo kobnija nego dioba Poljske za Poljake.

Da se vratimo našem prvom predmetu valja istaknuti, da je Italija doduše za Monarhiju pogibelj, i to ne malena, ali ni izdaleka onaka, kako si to, osobito kod nas, stanoviti krugovi predstavljaju. U ovom konfliktu Italija neima ambicije da bude naša sudbina. Ona je samo odlučila sadašnju situaciju izrabiti na svoje povećanje i ojačanje.]

Tako nismo ni u savjesnom ocjenjivanju ovoga pitanja mogli doći do zaključaka, koji bi nas pomeli u sudu, da će svjetski rat svršiti sa pobjedom centralnih vlasti.

Ne možemo ustvrditi, da je poraz centralnih vlasti isključen.

Rat je konačno rat, i dok nije svršen, ne može se nikada znati, kakav će imati uspjeh. Ali vjerojatnim kraj sadašnjeg stanja možemo držati samo pobjedu centralnih vlasti i za to samo ovu eventualnost možemo učiniti temeljem naših daljnjih političkih kombinacija.

III.

Posljedice rata.

O uzrocima rata bilo je najlakše govoriti: oni leže kao gotove činjenice pred nama. Već je teže bilo govoriti o uspjehu rata, ta on je još u toku. Najteže je pako govoriti o posljedicama rata, gdje danas nitko nezna i nitko ne može točno znati, kako će on svršiti. Tu već moramo u znatnoj mjeri polaziti sa pretpostavaka, moramo baratati sa mogućnostima, računati sa vjerojatnostima, koje nisu nikad cijele oline, nego postotci i po veličini postotaka moramo se odlučiti, da li ih prihvaćamo u naše proračune ili otklanjamo.

Nastaje pitanje, je li korisno baviti se tim problematičnim poslom. Kratko razmatranje poučiti će nas, da je ne samo korisno, nego i nužno. — Današnji rat tako je nješto strašno gorostasno i nevigjeno, da posljedice iz njega proizlazeće takogjer moraju biti strašne i teške. — Od najveće važnosti je dakle za svaki narod, da si predoči sve te mogućnosti, i da si za vremena za svaku osigura držanje. Taj silni interes, koji se u Njemačkoj, Austriji i Ugarskoj očituje bezbrojem publikacija, članaka i političkih govora postoji i za nas. Za to držimo, da je i za hrvatski narod od najvećeg interesa, da si moguće posljedice rata točno predoči i iz njih zaključke povuče.

Prvo je pitanje, koje nas vodi do prosugjivanja posljedica: Kako dugo će rat trajati? — Odgovor: v r l o d u g o ! Sile, koje su angažovane, ogromne su, bez paralele u svim dosadanjim ratovima. Interesi, o kojima se radi, veliki su, snažni, ili kako ono reče onaj engleski parlamentarac: igra ide o vrlo velike uloške. — Začetnik je rata, kako smo već ustanovili, trojni sparazum, makar mu je uspjelo, da odium formalnog započetka navještenje rata, svali na centralne vlasti.

Megju članovima, i aktivnim sudionicima entente u ratnom koncertu očividni je kapelnik Engleska. — Ona ima nedvojbenu duševnu premoć nad saveznicima i iz-

vršuje neodoljivu sugestivnu moć nad njima. Svi se daju slijepo od nje voditi. Engleska im sugerira misli i osjećaje, ispravne i krive, kako joj je drago, upravo tipički slučaj sugestije gomila. — Engleska je pako poznata majstorica, da tugje vojne sile izrabljuje u svoje svrhe. To su već i najbolji ruski duhovi upoznali, i od Rusa potiče isto tolika zlobna, koliko istinita krilatica »da će se Engleska junački boriti do zadnjega ruskoga vojnika.« — Usprkos toga saveznici Engleza nisu kadri slomiti te sugestije. Naprotiv umiru naglo oni, koji se usugujuju oprijeti engleskoj sugestiji kao na pr. Jaurès, Witte itd., i povijest imaće riješiti pitanje, nisu li baš od te engleske sugestije umrli. Engleska je geografski tako povoljno smještena, da se kontinentalni ratovi ne vode na njenom teritorijumu. Nijedna pako morska sila ne dostaje, da blokira britanske otoke. — Za to će Engleska vazda najmanje trpiti od rata i dosljedno tome dugo bez poteškoća u ratu uzdržati. A dok Engleska može uzdržati, ona će vazda znati sugerirati svojim saveznicima, da i oni još mogu, i oni će pod tom sugestijom ići do najskrajnjih granica fizičke mogućnosti. A pošto je na strani centralnih vlasti ne manja snaga volje odoljeti i održati se, to je jasno, e će rat dugo trajati. — Rat će dakle iscrpiti strahovito sile svih dionika, sile financijalne i fizičke. To je neizbježno, ako kakova nepredvidiva katastrofa ne završi rata. Da ne bi bilo nesporazuma, valja istaknuti, da ta katastrofa ne će biti na bojištu. Mi smo se dosele mogli uvjeriti, da u ovom ratu na bojištu neima katastrofa. I jedna i druga strana podnijele su udaraca, koji se mogu nazvati katastrofalnima, pak ipak to nije bitno promijenilo situaciju na bojištu. Gotovo neiscrpivi rezervoiri naroda opet sve zatrpaju; silna produktivna snaga moderne industrije nadoknadi sve gubitke ratnih tehničkih sprema. I tako je svakoj od sila bilo moguće, da u najkraće vrijeme izravna svaki poraz. Ta katastrofa koju smo spomenuli, mogla bi biti politička ili socijalna, na pr. veliki japansko-kineski rat, u koji bi Amerika bila upletena, revolucija u kojoj od zaraćenih država, uspješan atentat na koju od vodećih osoba rata ili slično. — Valja ali ustanoviti, da dosele neimamo nikakove osnovke, ovakovu katastrofu kao konac rata predvigjeti.¹

U razmjeru sa ogromnim obujmom toga rata pozitivni uspjesi njegovi biti će minimalni. — To polazi već iz našeg shvaćanja, da je ovaj rat pokušaj tripple entente, da uništi Njemačku i Austriju, koj ne će uspjeti. Kraj ove situacije nisu pozitivni uspjesi u većem opsegu ni mogući.

Teritorijalno ne će ovaj rat donijeti velikih promjena. U glavnom raditi će se o Belgiji i Srbiji. Sve drugo riješiti će se ako ne drugačije — ono putem kompenzacija.

Sudbina Belgije ovisiti će o uspjehu konačnog hrvanja izmegju Njemačke i Engleske, o tome je teško što kazati.

Više nas zanima sudbina kraljevine Srbije i Crne Gore.

Najveći dio posljedica ovoga rata biti će negativne naravi. Sve zaraćene države pretrpjeti će strahovite gubitke, na ljudskom materijalu, financijalno i gospodarski. Ja mislim, da ne idem predaleko, ako ustvrdim, da će preko 10* milijuna ljudi ginu-

¹ Konac rata mogla bi biti ruska revolucija, koja je 7. ožujka 1917. započela. (Ove bilješke nema u prvom izdanju brošure; op. prir.)

* U prvom izdanju stoji: »2«. (op. prir.)

ti, ili postati za svaku gospodarsku privredu nesposobnim. Već sama činjenica, da deset* milijuna najkrepćih ljudskih sila ispada iz gospodarskoga života Europe, ostaviti će duboke tragove u njenom razvitku, te pokazuje strahovito znamenovanje toga rata. Onda dolaze opustošene pokrajine, srušeni gradovi, potopljeni i uništeni brodovi i silan potrošak svih zaliha hrane, tegleće marve, konja, kola, gospodarskog i tehničkog pribora itd. Narodno gospodarstvo svih europskih država, a osobito zaraćenih, raditi će prvih godina iza rata samo sa najvećim poteškoćama, jer će se iza rata naći jednostavno vis-à-vis de rien.

Ovaj rat stajati će po našem računu sveukupno 120—150 milijarda kruna ratnih troškova. Ne vjerujemo u ispad da bi se komu mogla ratna odšteta nametnuti, konačno ne bi je magao niko ni platiti.

Iz svih ovih činjenica, kojim se ne možemo upustiti u detalje, jer bismo inače morali foliante ispisati, proizaći će:

1. Oslabljenje zaraćenih država prema nezaraćenim državama.

2. Oslabljenje europskoga državnog sistema prema izvaneuropskom t. j. naposeb prema Sjevernoj Americi, Japanu i Kini.

Sve zaraćene države će iza rata izgubiti na političkom uplivu, jer kroz čitavi niz godina iz tehničkih i financijskih razloga ne će biti sposobne za ikakvu akciju. Ovu će slabocu naravski izrabiti svi oni, koji budu imali kakovih konkurirajućih interesa.

Najvećih žrtava ljudskih pretrpjjeti će Njemačka i Rusija, jer imaju najveće bojne fronte.

Njemačka će se usprkos toga i velikih financijskih gubitaka, od svih europskih država prva oporaviti, i to za to, jerbo je od svih europskih država biološki, socijalno, intelektualno i gospodarski najharmoničnije razvijena. Ljudske gubitke će Njemci kraj svoga naglog porasta pučanstva brzo nadoknaditi, kroz 3—4 godine. Osim toga će Njemci htjeti svijetu pokazati, da su neslomljeni i neslomivi, te će stvarati čuda u regeneraciji svoje porušene trgovine, gospodarstva itd., te za to moramo odmah druge i treće decenije iza rata računati sa orijaškim porastom njemačke snage i upliva u svjetskoj politici. Kojim će smjerom ovaj razvitak udariti nije lahko predvidjeti, držimo, da će se Njemci još više baciti na svoje kolonije i pomorstvo, već za to, da mogu paralizirati svoje najljuće i najopasnije neprijatelje: Engleze. Ja držim da će potegnuti** »der Drang nach Westen«. i da bi s toga gledišta za nas dobro bilo, kad bi Njemci mogli zadržati Belgiju.

Rusija će svoje zapravo*** strahovite krvave gubitke takogjer razmjerno lahko preboljeti. Najveće će ali poteškoće imati na gospodarskom polju. Ona se je naučila gospodariti sa jakim pritokom izvanjskog kredita, taj će sada presahnuti. Glavni vjeresijodavci Francuzi i Englezi biti će sami iscrpljeni, u Americi će sve europske države tražiti kredita, uslijed te konkurencije ne će za Rusiju ostati toliko, koliko bi ona trebala. Prestiž Rusije izvanredno će trpiti. Ovo će biti drugi rat uzastopce, koj će za Rusiju nepovoljno ispasti i pokazati, da je ona kolos na glinenim nogama, tim

* U prvom izdanju stoji: »dva«. (op. prir.)

** U prvom izdanju stoji »protegnuti«. (op. prir.)

*** U prvom izdanju stoji: »upravo«. (op. prir.)

više, što je ovaj rat poveljen sa priznatom namjerom, da Rusija u Europi opere svoje japanske poraze. Istup sa prohtjevima na Carigrad donijeti će Rusiji mnogo neprijateljstava, u glavnom će se to tek iza rata likvidirati. Ruski upliv na Balkanu biti će paraliziran za duže vremena osim u Srbiji, jer ona će samo Rusiji imati zahvaliti svoj opstanak.

Da li će ovaj rat imati u Rusiji za posljedicu nutarnji prevrat ili revoluciju nije lahko reći. Ruskoj je vladi hajkom na Njemce i prohtjevom na Carigrad uspjelo ovaj rat načiniti popularnim. Svakako* će se ruski narod zamisliti u uzroke uzastopnih ratnih neuspjeha i kušati, da reformama postigne bolji razvitak na političkom i socijalnom polju.

Najtežu krizu moralnu i materijalnu imati će prepatiti Francuska. Što rat bude duže trajao, to će »Katzenjammer« iza njega u Francuskoj biti veći. Gorko će ondje razočarati, što rat usprkos silnih žrtava ne će donijeti Elzasa ni Lotaringije, nego naprotiv daljnih gubitaka na životnoj, financijskoj snazi, na ljudstvu i imetku.** Krik zdvojnosti odjeknuti će Franceskom, kad se začuje, koliko je ona u ovom ratu izgubila na svom ljudstvu. Po našem računu izgubiti će Francuska preko pol milijuna ljudi, mrtvih i neuporabivih bogalja. Francesko pučanstvo pomnožalo se je od 1896.—1901. za 1.15% po tom razmjeru računajući, biti će Francuska tek nakon dvadeset godina nadoknadila svoje ljudske gubitke.*** Najljepše i najbogatije franceske pokrajine su od rata uništene, a franceska trgovina i industrija, usprkos velikog bogatstva, onako nisu osobito elastične i ekspanzivne. Posljedice rata biti će teška gospodarska kriza još otešćana nestašicom ljudi. Mi držimo da će to voditi do teških socijalnih i političkih kriza, koje mogu Francesku lahko dovesti do političkih prevrata,**** srušiti treću republiku, a kraj temperamenta Franceza, njezine vodeće ljude stajati glave.

Najmanje će u pučanstvu i svojim gospodarstvom trpiti Engleska. Englezi će do krajnjih mogućnosti štediti toli svoje brodove koli svoje ljudstvo i pustiti radje, da se drugi iskrve. Engleska će potrošiti od svih ratujućih država najviše novaca. No Engleska tako je financijski jaka, da je to bitno ne će smetati. Na svom prestižu Engleska će najviše štetovati. Ne toliko radi ratnih neuspjeha proti Njemačkoj, jer taj će na koncu biti približno njeke vrsti remisa. Glavnu štetu pretrpiti će Engleska time, što će svi oni, koje je ona tijekom rata držala pod pritiskom svoje sugestije, na svršetku u oči uzaludnih žrtava buknuti groznim gnjevom proti njoj i njezinoj izrabljivačkoj politici. Ova strašna politika Engleske, da u krvi drugih naroda pravi svoje gšeftove, koju ona tjera već preko dvije stotine godina, biti će cijelom svijetu jasna. Ako Njemačka bude to znala izrabiti i uspjesima zaslijepljena ne postane nasrtljiva,

* Umjesto riječi »Svakako« u prvom je izdanju stajalo: »Posljedice će se vjerojatnije ispoljiti evolucijom, jer...« (op. prir.)

** U prvom izdanju brošure umjesto posljednjih sedam riječi ove rečenice stoji: »francuskom teritorijumu«. U nastavku slijedi: »Ali ne u korist Njemačke, nego kako smo u prethodnom poglavlju izveli u korist Italije. Talijani će tražiti od Francuza Savoju, Nizzu i Korziku. Šta će dobiti, ne može se znati. Značajno je ali, da glasom zadnjih novinskih vijesti, Francezi već sami nude Korziku.« (op. prir.)

*** Nejasno u izvorniku. (op. prir.)

**** U prvom izdanju brošure ove dvije riječi glase: »političkog prevrata«. (op. prir.)

biti će to zadnji rat, koji će Engleska voditi tuđim vojskama. Provale mržnje proti Engleskoj mogle su se već tijekom rata opažati kod Franceza, Rusa i Belgijanaca, ali zajednička nužda sve je to opet pridušila. Iza rata biti će to faktor, koji će biti odlučniji u svjetskoj politici od mržnje Njemaca protiv Engleza. Ovo će imati za posljedicu, da će Englezi morati sve više upotrebljavati svoju brutalnu bezobzirnost i ovo će dalje ragijati sve više otpora i pogoršavati će njezinu političku situaciju. Uslijed toga će položaj matere zemlje prema kolonijama oslabiti, i to otvara izgleda, koji, ako ovaj neuspjeli rat ne bude imao posljedicom dubokih socijalnih reforma u sjeđinjenim britskim kraljevstvima, nedaju ružičastih izgleda za budućnost engleske svjetske države.

Dolazimo do Austro-Ugarske, koja nas, naravski najviše zanima.

Usprkos, svih gubitaka* će Monarhija ojačati. Od g. 1866. rado se u Europi govori o Monarhiji kao o nekome bolesniku kome su mnogi liječnici (nu većinom oni, koji su interesirani na nasljedstvu) proricali skorbu smrt. Ovaj rat je odsudna kušnja o životnoj snazi Monarhije, i ona će ju časno preturiti. U svijetu može trajno obstati samo ono, što se vlastitom snagom može održati. Monarhija će pružiti taj dokaz na dostojni način, to će se u političkom životu očitovati na taj način, da će ona uživati veći ugled, [i da će s njome više računati nego dosele.] Monarhija kroz njeko vrijeme ne će moći odlučno uplivati na vanjsku politiku, dok ne preboli posljedice rata. Kroz to vrijeme pretrpjeti će možda koj politički gubitak, ali tu joj ne će ići ni gore ni bolje, nego ostalim vlastima, koje će se u ovom strašnom ratu iscrpsti.

U nutarnjoj strukturi ne će se predbježno ništa mijenjati. Svi su narodi do neznatnih iznimaka učinili svoju dužnost potpuno i doprinjeli teške žrtve. Svako jednostrano pogodovanje, koje bi jedne zadovoljilo, a druge povrijedilo, izbjegavati će se, makar kroz njeko vrijeme. Nedvojbeno će ali iz ovoga rata datirati zametci daljnjem razvitku Monarhije, koji će uslijediti tek iza dužeg vremena, jer su vezani na daljnje dogajaje, koji se u Monarhiji u dogledno vrijeme imaju očekivati.

U nutarnjoj politici biti će znatnih promjena. Te promjene uslijediti će kao nužne posljedice izvanjske politike Monarhije. Ovoj politici uslijedit će** njemačko-austro-ugarski savez, i sadanji rat je dokazao, da je politika sadržana u ovom savezu bila dobra, ne samo to, nego da je bila po Monarhiju jedina spasonosna. Nijedna druga država ne bi bila u stanju takvu pomoć dati Austriji u sadašnjoj borbi za opstanak, kao što je to mogla i morala dati Njemačka. Snaga toga ugovornog odnošaja ležala je u tome, što je on bio u jednakom interesu obijuh kontrahenata. Niti bi se u tom strašnom ratu bila mogla održati Austrija bez Njemačke, niti Njemačka bez Austrije.

Posljedica će toga biti, da će oni politički faktori, koji su ovaj ugovor zagovarali, ojačati, a oni pako, koji su ga pobijali, oslabiti i izgubiti na političkom uplivu. Ojačati će dakle Njemci i Magjari, a Slovjeni će izgubiti na znamenovanju. Makar kroz njeko vrijeme, daljnji razvitak ovisiti će o njihovom držanju.

* Umjesto riječi »svih gutitaka« u prvom je izdanju brošure stajalo: »toga«. (op. prir.)

** Umjesto riječi »uslijedit će« u prvom je izdanju brošure stajalo: »bio je stup«. (op. prir.)

Mi ovu činjenicu, premda Hrvati i Slovjeni, spominjemo posve mirno, ma kako ona bila za nas neugodna, čak i bolna. Tek one činjenice, koje upoznamo, svim mirom uočimo i njihove uzroke upoznamo, možemo ukloniti.

Dalnja posljedica ojačanja Njemaca i Magjara a oslabljenje Slovjena biti će, da će odnošaj u dualističnom uređenju utvrgjen ostati, i da će kod preustrojstva Monarhije, u koliko ne bi do onda nastupile promjene, nepovoljno djelovati na buduću situaciju Slovjena.

Nismo u stanju biti toliko neobjektivni, pak ne vidjeti, da su si Slovjeni sami krivi ovom pogoršanju svoje situacije. Slovjeni nisu bili u stanju pročistiti svoj odnošaj prema Monarhiji, kano ni odnošaj svojih interesa prema Monarhiji i Rusiji. Od 60 do 70 godina svi naši neprijatelji svakom našem narodnom poduzeću predbacuju, da je panslavističko, i za državu pogibeljno. Nije se našao ipak nitko, da ide istraživati objektivno, je li u tom prigovoru ima štogod realno i opravdano. Proti tome prigovoru smogli smo samo prezir i omalovažujući smješak i primjetbu, da su svi odnosi Slovjena megju sobom i prema Rusiji samo kulturne naravi bez političke primjese. — Ovaj današnji rat obara ovu našu obranu, koja je u toliko opravdana, što je odgovarala dobroj vjeri pretežne većine Slovjena u Monarhiji. Ne odgovara ali činjenicama, jer je izvan svake dvojbe, da je Rusija u težnji za svojim svjetskim carstvom odredila svima Slovjenima svijeta zadaću, da imadu biti pomoćnici ruske politike i konačno se rasplinuti u moru velikorusštine. — Slovjeni dolazili su u dilemu izmegju svojih odnošaja prema Rusiji, koji su bili čuvstvene naravi, i svojih odnošaja prema Monarhiji, koji su bili racionalne, praktično-interesne naravi. I kao što kod Slovjena većinom odlučuje čuvstvo, često i prečesto su oni u velikim linijama svoje politike davali tom čuvstvu prevagu nad racionalnim i praktično-interesnim dijelom. — I tako je ovaj uspjeh samo neizbježiva posljedica jedne nepromišljene i nedosljedne politike, koja je silom htjela sjediti na dva stolca, što, kako je poznato nigdje ne vodi do dobra uspjeha.

Uz to nisu Slovjeni shvatili bivstva Monarhije nisu si umjeli iskristalizirati jedan opširni, čitavu Monarhiju posežući zajednički program sa pozitivnim programom, nego su se ograničili lih na negativnu politiku, opozicije ili politiku sićušnih postulata.

Posljedice ove pogrešne politike od decenija biti će sadanje pogoršanje situacije Slovjena u Monarhiji, koja će biti tim osjetljivija, jer nijedan od slovjenskih naroda osim Poljaka, nije si umio stvoriti jaku situaciju u Monarhiji.

Ovaj rat biti će ishodna točka nove orientacije za buduću politiku Monarhije. Tek iza rata doći će u politici Monarhije do izražaja uvjerenje, da je ovaj rat bio najteža kriza Monarhije, odkad ona postoji. Ovo gledište vodit će do pogodovanja onih elemenata, koji su se u ovom odsudnom ratu pokazali kao vojnički najvaljaniji i najpouzdaniji elementi u vojsci. Valja ustanoviti, da mi Hrvati uz Poljake imamo u tom pogledu najpovoljniju situaciju u Monarhiji i da je to jedna od aktivnih stavaka u našoj politici. Aktivna stavka u toliko, da će se iza rata dati izrabiti, ako budemo pametni i dobro orientiranom politikom znali iskoristiti situaciju. Valja istaknuti, da smo onakvu aktivnu stavku imali i god. 1848., ali ju na žalost nismo znali izrabiti. Naše nastojanje mora ići za tim da ovaj put priliku na nikoji način ne propustimo, i da tolika krv hrvatska ne bude prolivena uzalud.

Vrlo je važno pitanje kako će se iza rata razviti odnošaj izmegju Monarhije i Njemačke.

Za sada je Monarhija saveznica Njemačke. Već smo istakli, da je u svjetskom ratu ovaj savez izvanredno izvršio svoju dužnost. Da će neposredno iza rata biti diplomatski odnošaj ojačan, o tome iza takovih uspjeha ne može biti dvojbe.

Dalnja sudbina njegova ovisiti će o daljnjem razvitku internacionalne situacije. Ovaj savez bio je Njemačkoj assekuracija proti Franceskoj i Rusiji, a Austriji assekuracija proti Rusiji. Iza rata postati će ovaj savez poglavito megjusobna assekuracija Njemačke i Monarhije proti Rusiji i time će on postati zidom proti proširenju ruske ekspanzije u srednju Europu. Njegova sudbina ovisit će o smjeru, koji će uzeti ruska politika iza rata, a o tom se danas ni približno ništa reći neda. — Uvažujući ali zakon socijalne ustrajnosti, držimo, da Rusija, dok ne bude u temelj oslabljena, ne će napustiti ni svoje težnje za ostvarenjem svjetskog carstva, ni težnje za osvajanjem Carigrada, ni težnje za narodnom i vjerskom asimilacijom svih Slovjena, a dosljedno tome ni težnje za uništenjem Austrije. Dok ta težnja pako postoji, postojati će i austrijsko-njemački savez kao prirodna i geografski uvjetovana protuteža te ekspanzije i za to moramo s njime računati još na nedogledno vrijeme.

Nastaje daljnje pitanje, da li će ovaj savez imati posljedica u nutarnoj politici, naročito ne će li taj savez, koji je danas još sasvim internacionalne prirode, dovesti do veza obijuh država nutarnje političke naravi.

Mi držimo da do ovoga razvitka ne će doći.

To je činjenica koju osobito mi Slovjeni moramo točno uočiti i upamtiti.

Neima dvojbe, da će činjenica ovoga saveza ići u korist austrijskih Njemaca, jer će oni pomoći u Reichu tražiti, a donjekle, ne u preobilnoj mjeri i naći.¹

Ali i najljepša državna ili privatna pomoć iz vana ne može promjeniti prirodnih razvitaka država. Prirodni pako razvitak Austro-Ugarske Monarhije ne leži u njemačkom smjeru i na toj činjenici ne će ni austro-njemački savez ništa promjeniti, ako mi sami Slovjeni teškim pogriješcima ne bismo silom toga priveli.

Niz posljedica ovoga rata dao bi se izvoditi i dalje, ad infinitum. Mi moramo ovdje ali zaključiti, te samo još istaknuti, da će posljedica ovoga rata biti najveće na poprištu nutarnjeg duševnog života naroda. Ovaj strašni potres, koji je od jedared pokrenuo egzistenciju od 300 milijuna europejskih ljudi iz redovite kolotečine, koji je cvijet toga ljudstva odveo na bojište, s koga će se samo jedan postotak vratiti živ, ali sa užasom u duši, taj će potres ostaviti najdublji utisak u duši europejskih naroda, a dosljedno tome i u razvitku svjetske kulture. Kakav će rezultat tih utisaka biti, ne po dubini, nego po sadržaju, i kojim će smjerom krenuti kulturni razvitak čovječanstva toga ne može nitko živ znati. Za to ni ne kušamo prikazati, makar smo na mnogom drugom polju kušali smjelim kombanicijama odgonetnuti vjerojatni tok razvitaka.

Svi ali narodi, koji hoće da žive i da si u svijetu stvore uvjete života, imati će dovoljno razloga, da ovaj razvitak najvećom pozornošću prate.

¹ Vidi brošuru Munin: Oesterreich nach dem Kriege. Forderungen eines aktiven oesterreichischen Politikers. Tat-Flugschriften, Eugen Diederich, Jena 1915.

Nadam se, da će sada austrijskim Slovcjenima postati jasno, kako je Rusija ovim ratom teško oštetila njihove interese. Držimo ovu ustanovu tim važnijom, što je Rusija također svojom politikom i za balkanskih ratova nedvojbeno teško oštetila slovcjensku stvar na Balkanu. U balkanskim ratovima uspjesi su postignuti slovcjenskim naporom i plaćeni slovcjenskom krvlju, ipak su skorup uspjeha obrale neslavenska Grčka i Rumunjska. To je Rusija tako htjela, i pod tu cijenu postignut nenaravni uspjeh, da je Bugarska, koja je najviše žrtava doprinjela, najmanje, a Srbija, koja je neusporedivo manje žrtava doprinjela, mnogo više dobila. Sve to samo za to, da Bugarska bude oslabljena i ne bude na putu ruskim prohtjevima na Carigrad, a Srbija ojačana, da može biti tim uspješnije oružuje proti Monarhiji.

Nadam se, da će Slovcjeni u Monarhiji jedared uvidjeti, da će ruska politika vazda oštećivati interese neruskih Slovcjena s jednostavnoga razloga, jer ona identificira slavenstvo i velikorusinu, dosljedno tome ne poznaje drugih interesa doli velikoruskih i dosljedno tome smatra ne samo svojim pravom, nego i svojom dužnošću oštećivati svaki interes, koji nije ujedno i veliko-ruski, dotično interes države, koju su oni stvorili.

Ako se austrijski Slovcjeni dovinu do ove spoznaje, onda nisu uzalud krvarili u svjetskom ratu, onda će doskora popraviti loše uspjehe ovoga rata i otvoriti si mogućnost povoljnoga razvitka u Monarhiji.¹

IV.

Rat i Hrvati.

Mi smo ovaj rat, ovaj strašni bljesak, kojim se izravnavaju munjevne napetosti u internacionalnoj politici Europe, u tančine ogledali i razgloabili. Učinili smo to u posljedku dubokog uvjerenja, da izmegju spoljašnje i nutarnje politike svih naroda i država postoji najuži i najjači koneks. Dapače i kod onih naroda koji nemaju svoje samostalne države. Na politiku svakoga naroda djeluju neizbježno tendencije, smjerovi i težnje susjednih, a višeput i udaljenih država i naroda. Simpatije i antipatije, zajednički interesi i protimbe, sugestije masa, sve to djeluje te nastaje čitava suma izmjeničnih utjecaja i sukoba megju narodima i državama, koji stvaraju spoljašnu politiku, a utječu najsilnije i na nutarnju politiku svakog pojedinog naroda. To je bilo od vjkada, a još je pojačano danas, kada je ogromni napredak tehnike tako usavršio prometala i općila; da je otpor vremena i prostora izvanredno umanjen, tako da narodi mogu vrlo lahko megju sobom općiti i jedan na drugog utjecati.

Time je spoljašna politika od većega upliva na nutarnju politiku nego ikada prije. Time zapada ali i svaki narod, koj hoće ili mora voditi samostalnu politiku, tim ozbiljnija dužnost, da tu spoljašnu ili internationalnu politiku što točnije pozna, i da ima o glavnim momentima njezinim što točnije i što preciznije pojmove.

Time smo, mislimo, dovoljno opravdali opširnost, kojom smo obradili uzroke, predvidivi uspjeh i posljedice svjetskoga rata.

¹ Do iste spoznaje došli su već neki srpski političari, naime da je ruski upliv koban za Srbiju i znači samo izrabljivanje Srbije za ruske interese. Vidi Dr. Vladan Georgewitsch: Die Serbische Frage, 1909. Deutsche Verlagsanstalt. Stuttgart & Leipzig. St. 67. Samo politika Karagjorgjevića isključuje, da se srpski narod emancipira te hipnoze.

No dok smo dosele obragjivali svjetski rat kao faktor spoljašne svjetske politike, biti će u idućim poglavljima naša zadaća, da ovaj rat ogledamo i u svim njegovima posljedicama za hrvatski narod, ogledamo ga kao faktora nacionalne naše, hrvatske politike u užem smislu.

Ne će nas suviše truda stajati spoznaja, do koje smo morali doći već kod razmatranja svjetskoga rata kao faktora internacionalne politike, do spoznanja naime: da je sadanji svjetski rat sudbonosan za hrvatski narod, da on u svojim posljedicama odlučuje o biti i ne biti hrvatskoga naroda za sve vjeka vjekova.

Sigurno ova spoznaja drijema u svijesti znatnog dijela naših najboljih ljudi, ali moramo konstatirati, da ona nije dosele postala tekovinom našega javnoga mnijenja.

Jedna od glavnih svrha ove knjižice jest u hrvatskom narodu u što većoj mjeri proširiti spoznaju o izvanrednom znamenovanju sadašnjih dogagjaja za budućnost hrvatskoga naroda i potaknuti ga na držanje, koje ovoj spoznaji u svoj njezinoj težini odgovara.

Nužno je da ogledamo u čemu leži sudbonosnost ovoga rata za hrvatski narod.

Eto u tome:

1. Ovaj rat proistekao je iz poznatog dogagjaja koji se zbio u Bosni, t. j. na teritorijumu, u kome su Hrvati bitni dio pučanstva. — Ratne operacije vodile su se u pojedinim fazama i na hrvatskom teritorijumu, te se može i ponoviti, i što je glavno, ovaj rat odlučiti će konačno o državopravnoj pripadnosti hrvatskih zemalja na vjekove. To su tako važne činjenice, da se kod njihovog uočenja mora stisnuti srce svakom domoljubnom Hrvatu.

U koliko će ovaj rat biti odlučan za državno-pravnu pripadnost hrvatskih zemalja?

Prikazali smo već, da je svjetski rat nastao i postao tako neotklonivim, da je prije ili kasnije morao doći, što su u tripple ententi našle spoj i utjelovljenje dvije težnje: francesko-engleska težnja za uništenjem Njemačke i rusko-srpska težnja za uništenjem Austro-Ugarske. Ovaj rat pokazao je svakome, tko nije slijep, da je cilj njegov megju inima bio odcijepljenje hrvatskih zemalja od Austro-Ugarske Monarhije i pridruženje kraljevini Srbiji, čime bi se stvorila »zavjetna misao«, čiji je sadržaj bio stvorenje »velike Srbije«. U koliko nismo vjerovali srpskom novinstvu, koje od godina varira ovu misao, izjavio nam ju jasno i glasno srpski poslanik u Parizu, Vesnić, te je bilo moguće početkom ove godine čitati u franceskim novinama njegovu izjavu, da Srbi kao nagradu za svoje velike žrtve i usluge ententi traže osim Bosne i Hercegovine, Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju. Dogagjaji, koji su se odigravali kod prve invazije Srba u Srijem mogli su nas u tome uvjerenju samo učvrstiti.

Istaknuli smo već jedared u predhodnom poglavlju, da je cijela ta konstrukcija rusko-srpske politike bila vrlo naivna, da se ne poslužimo krepčim, makar neparlamentarnim izrazom, jer je bila račun bez krčmara. [Spominjali smo, da se ova kombinacija ne bi dala postići bez diobe Austro-Ugarske, a ovaj historički dogagjaj ne bi propustila jedna interesirana europejska velevlast, Italija, da ne ostvari tradicionalni cilj svake jake države na apeninskom poluotoku, da si prisvoji čitavu istočnu obalu jadranskoga mora od Trsta do Valone.

Kod toga ne treba smetnuti s uma, da ta težnja ne samo da ima tradicionalnu podlogu u rimskoj i mletačkoj povjesti. Poznato je, da je mletački dužd, kome je ta

lijanski kralj pravnim sljednikom kroz 600 godina od Petra Orseola nosio naslov »dux Dalmatiae et Croatiae«. dakle pravni naslov, kakav Srbi ni njihovi vladari na ove zemlje apsolutno neimaju.

Ona je za svoju stvar kadra založiti mornaricu, po veličini petu na svijetu i kopnenu vojnu silu od više milijuna ljudi. — Velika snaga Njemačke i Monarhije sigurno bi i u nepovoljnom slučaju toliko vezala snagu Rusije i Srbije, da bi ove nastupom nove neprijateljske sile od znamenovanja Italije došle u vrlo nezgodan položaj i da bi se morale upustiti u pogagjanje. Ovo pogagjanje donjelo bi, da bi Italija dobila nedvojbeno makar sjeverozapadni dio jadranske obale sa komadom kopna, dostatnim da zaštiti pomorski posjed. To dokazuje nedvojbeno citirani već u prijašnjem poglavlju senzacionalni razgovor Sazonova sa talijanskim poklisarom u Petrogradu.] — Engleska pako i Franceska nemaju interesa uništiti Austriju kao takovu, naprotiv imaju interesa, da se Rusija previše ne ojači.

Tako je ovaj rat u slučaju uspjeha tripple entente nosio u svom krilu, ne mogućnost, nego sigurnost, diobe hrvatskih zemalja.

Kojem se hrvatskom domoljubu ne će zgrčiti srce kod ove pomisli?

Ne treba pustiti s vida, da bi ova dioba imala neizbježno najnepovoljnije posljedice za hrvatski narod, da bi bila za nj upravo katastrofalna, mnogo katastrofalnija nego dioba Poljske. [Jedan dio hrvatskih zemalja došao bi u okvir države talijanske, nacionalno najjedinstvenije vevlasti u Europi. Čuvstva Talijana za nas poznata su, a ne treba zaboraviti da Talijani imadu godišnji suvišak ljudi od četvrt milijuna duša. — Italija bi nedvojbeno već pod vidom osiguranja novostečenih pokrajina tok svog iselivanja navrnula u dotične zemlje i slavenstvo dotičnih hrvatskih i slovenskih pokrajina spadalo bi u najkraće vrijeme u prošlost.]

Ovaj neizbježivi razvitak, bio bi odsudan za sudbinu drugih djelova hrvatskih zemalja. A tko je tako naivan, da vjeruje da bi i sami Srbi u stečenim hrvatskim zemljama čuvali i njegovali Hrvate? Pokrajine, koje bi Srbi dobili bile bi onako ko one gdje Hrvati živu pomiješani sa Srbima. Srbi budući pravoslavni, uživali bi puno veće povjerenje pravoslavne Srbije, koja katoličkim Hrvatima ne bi nikada [potpuno] vjerovala. A ako uživamo iskustva, [koja su inače pravoslavni Bugari napravili u novoosvojenim srpsko-macedonskim krajevima, zatim iskustva],* koja su bosanski Hrvati učinili još pod austrijskim gospodstvom sa bosanskim Srbima, to moramo ustvrditi, da bi Hrvati u novo-osvojenim zemljama imali najtužniju sudbinu.

Dakle ovaj rat, u komu se uspjeh tripple entente nije mogao a priori isključiti, otvorio je vrata strašnim mogućnostima za hrvatski narod.

Uspjeh trojnog sporazuma značio bi diobu Monarhije, dioba Monarhije značila bi diobu hrvatskih zemalja, značila bi ne samo »finis Croatiae«, konac Hrvatske kao političke oline, stare sada već dvanajest stotina godina, nego »finis Croatorum« značilo bi konačnu propast i zator jednog historičkog slovjenškog plemena.

* Ovaj je dio rečenice objavljen u prvom, ali ne i u drugom izdanju brošure. (op. prir.)

Svaki objektivni čitalac morati će priznati, da ovaj prikaz nisu slike usijane mašte, nego zaključci rezultirajući logičkom nuždom iz trijeznog vrednovanja realnih sila, koje se u ovom velikom međunarodnom konfliktu odjelotvoruju.

2. Sudbonosan bit će ovaj rat za hrvatski narod i time, što će on po našem uvjerenju dovesti nedvojbeno do unutarnjeg preustrojstva Monarhije i do kristalizacije novog državnopravnog poredka na slavenskom jugu Monarhije, i što će o našoj politici iza rata ovisiti, kakovu situaciju će Hrvati u ovom novom poretku zauzeti. Budu li Hrvati vodili pametnu politiku, biti će njihova situacija povoljna, ne budu li vodili pametne politike, biti će njihova situacija nepovoljna. Ovaj poredak rodit će se, kako već gore rekosmo, ne odmah iza rata, nego tek nakon proteka nekog vremena — roditi će se uz velike zaprjeke i nutarnji napor, zato će biti trajan, moramo s njim računati na dugi niz godina. Ne samo na decenije, nego — ako ne baš na stoljeća — ono sigurno na jedno stoljeće. Mi smo pako Hrvati jednom nesretnom i iz temelja pofaljenom politikom zadnjih četrdeset godina tako oslabljeni, da nepovoljan poredak ne bismo mogli podnijeti, te bi ovaj eventualno mogao značiti i našu narodnu smrt.

Ja znam, da će nam se prigovoriti: Poznamo to! I iza aneksije, nadali su se naši ljudi svačemu, trializmu i t. d., pak smo dobili — brus!

Nu taj prigovor je neispravan i počiva na površnom prosugjivanju predmeta. Ovaj novi poredak je kraj današnjih prilika i razmjera sila u Monarhiji izvanredno teška stvar, on mora savladati upravo ogromne otpore, i može nastati samo onda, ako se za nj angažiraju dovoljne sile, da sve otpore savladaju. Ovaj će se problem kao i svi socijalno-politički problemi dati svesti na jednu mehaničku formulu, koja glasi, da se uspjeh U dade postići onda, kad je kvantum za nj angažirane snage X veći od kvantuma otpora Y . Formula dakle glasi $U = X > Y$.

Ova formula iza aneksije nije bila dana.

Uregjenje državno-pravnih prilika nije se moglo obaviti samo za sebe, nego samo kao sastavni dio općeg preustrojstva Monarhije. Za ono posljednje pako u ovo vrijeme nisu bile dane prilike. Sama forma trializma držim, da nije bila sretno izabrana, dapače da je bila neostvariva. Nadalje valja istaknuti, da iz samih hrvatskih krajeva nije bilo ama upravo nikakve akcije, koja bi bila namjere za to zauzetih faktora vidljivo i uspješno poduprla. Pomisao pako, da će jedan po nas povoljni poredak doći sam od sebe, bez našeg truda i žrtava, bez ozbiljnoga rada i napora svih sila, da će doletiti kao pečeni golub u usta, jest, neka mi se oprostí trivialni izraz, jednostavno glupa. Konačno su najveće zaprjeke za ondašnje ostvarenje toga novog poredka ležale baš u samim hrvatskim zemljama. Srbi koji su već 1909. imali odlučan upliv u Hrvatskoj, očitovali su na usta Dra. Srškića u bosanskom saboru, da su najodlučnije proti trializmu kao i svakom novom poredku u Monarhiji i izjavili se svečano za dualizam. Srbi su dakle time stali otvoreno na stranu Magjara i svih neprijatelja koncesija za južne Slovjene, a naposeb Hrvate. Hrvati nisu smogli snage, da u tom zauzmu ikakvo samostalno stanovište i osim nješto starčevićanske vike, bez ozbiljnih posljedica, nije bilo u tom pogledu nikakve akcije kod Hrvata. Srpsko stanovište je pobijedilo, a oni koji su se u Beču za ovu stvar zanimali, vidjeli su se od glavnih interesenata na toj stvari napušteni. Što su si o Hrvatima morali misliti,

ovdje ragje ne ćemo tumačiti. Konačno došli su u Beču sa sobom na čisto, da kraj tada postojećih nutarnjih političkih prilikah na jugu, nije podeseo sa gledišta općemonarhičnih interesa povećavati samostalnost i političku slobodu u Hrvatskoj. Srbi su bili svemoćni. Ja mislim, da je ovaj rat svakom otvorio oči, da bi to sa gledišta Monarhije u ono doba značilo postaviti jarca za vrtljara.

I tako je uslijed svih tih momenata pokušaj preuredbe na slovjenkom jugu iza aneksije bio sasvim bezizgledan.

Iza svjetskog rata uslijediti će preuredba i to bez obzira je li kod Hrvata ili kod Srba budu za to povoljni uvjeti ili ne. To će se dogoditi neodgodivom nuždom, ne iz simpatije odlučujućih krugova za nas, dapače dogoditi će se usprkos općenito pogoršane situacije Slovjena u Monarhiji. Dogodit će se pod pritiskom internacionalne situacije.

Internationalna situacija, to je čarobna šibka, koja je danas u Austro-Ugarskoj svemoćna, koja je već čudesa stvorila (koncesije Rumunjima!), i koja će još veća čudesa stvoriti.

Iza rata naime biti će skroz promjenjena internacionalna situacija. Punctum minoris resistentiae, zlijedno mjesto u Monarhiji prenijeti će se sa sjevera na jug. Rusi već su dobili, a još će više dobiti takvih strašnih udaraca u Galiciji, da će ih kod same pomisli na tu zemlju, na Grodek, na Karpate jeza podilaziti. Monarhija će na sjeveru imati mir i biti olakšana, a poteškoće početi će na jugu. [I najosjetljivije] mjesto u Monarhiji biti će upravo hrvatske zemlje. Monarhija će dakle biti prisiljena, da na tom izloženom mjestu načini red, jer je danas općenito poznato, da su jugoslavenske zemlje bolesno udo. [Ako ne bude išlo sa južnim Slovjenu, ići će bez i protivu njih. Naravski: zadovoljavajuće riješenje moguće je samo š njima, a ne protiv njih.] Nu pošto južni Slovjenu nisu jedinstveni, ne će biti moguće zadovoljiti ih sve; Monarhija osloniti će se na onu grupu, koja će davati najviše garancije za opstanak i sigurnost sveukupne države na jugu.

Ovaj po našem uvjerenju neizbježivi razvitak trebali bi si Hrvati držati trajno pred očima kod svojih političkih odluka.

4.* Svjetski rat biti će i po tom za nas sudbonosan, što će iza njega uslijediti silne promjene u misaonom svijetu kulturnih naroda. Mi smo već u predhodnom poglavlju utvrdili, da će ovaj strašni rat proizvesti dubok i neizbrisiv dojam u duši svih kulturnih naroda, i da će silno uplivati na kulturni, socijalni i politički razvitak naroda. Nastati će ono što prirodznanci zovu »mutacija«. nagla promjena značajnih svojstava naroda i država. Narodi, koji imaju snage za život promjeniti će svoj duševni život na bolje a koji te snage neimaju, na gore. Ovaj rat sa svojim silnim tegobama i patnjama, prokaliti će značajeve, nevolja gola najbolja škola; u mucu se poznaju junaci. — Narodi će u toj teškoj školi sazoriti i započeti, koji budu imali snage za to, bolji, snažniji i ljepši život.

Pitanje nastaje sada za nas Hrvate, hoćemo li mi upotrijebiti tu priliku, da mutiramo, i da najprije svoj misaoni život poboljšamo i obogatimo, i da s tim misaonim

* U izvorniku nedostaje točka -3-. (op. prir.)

preokretom pokrenemo sve naše tužne prilike na bolje. Na gore neide više, u tome smo, mislimo, svi složni. Ako su veliki napoleonski potresi na početku XIX. vijeka rodili hrvatski preporod, tu sjajnu i privlačivu pojavu hrvatskog života, zašto ne bi gorostasni potres svjetskoga rata rodio nešto slično, novi jedan preporod?

Mi smo Hrvati na svim bojištima pokazali, da smo junaci bez para, i udivljenje predpostavljenih i suboraca prati hrvatske čete, kuda gogj one idu, gdje se bore. A zar da samo to znamo? Zar da znamo samo junački ginuti a da nikako ne možemo potrefiti i junački živjeti?

To je veliki problem koji mi u ovom okretnom momentu svi moramo bezuvjetno shvatiti i riješiti.

Mi Hrvati zadnjih pedeset godina nismo imali nego neuspjeha. Naša je mana, da za naše neuspjehe uvijek krivimo druge i ne ćemo da uvidimo, da smo im najviše sami krivi. — Krivica naših neuspjeha leži u dvome: naši ljudi nevaljaju, i misli, koje ove ljude vode, takogjer nevaljaju, a rezultat je: neuspjeh na svim poprištima narodnoga života.

Neka bude naša zadaća, da u svjetlu ratnih bakalja, koje svijetle svemu čovječanstvu i mi nagjemo put k rješenju ovih dvaju pitanja i time izlasku iz naše narodne nevolje.

Pošto smo ovako ustanovili svu važnost i sudbonostnost ovoga svjetskoga rata, a osobito u njegovim daljnjim posljedicama za budućnost hrvatskoga naroda, pristupiti nam je istraživanju pitanja, kako mi stojimo, sa kakvom spremom, sa kakvom orijentacijom, sa kakovim materijalnim sredstvima idemo mi svojim zadaćama odmah iza rata u susret.

1. Gospodarsko stanje naroda je nepovoljno. Istina ima njeko poboljšanje u svim hrvatskim krajevima. U Hrvatskoj i Slavoniji seljaci nešto bolje obragjuju zemlju, imadu bolju i vredniju stoku. U Dalmaciji je vinogradarstvo, uljekarstvo napredovalo, nove neke intenzivnije kulture su uvedene. U Bosni hrvatski se seljak katolik mnogo otkupljuje, procenat propadanja uslijed otkupa je malen. Usprkos svega prosječni niveau seljačkog gospodarstva je nizak, rezultati njegovog rada su nepovoljni, jer su gospodarske metode zastarjele. Hrvatski seljak nigdje nije dorastao ni magjarskom ni njemačkom kolonisti.

Industrijalnoga radništva kao staleža još neima u Hrvatskoj, jer neima industrije. Radništvo je kod nas većinom obrtno radništvo, pak ćemo o njem pod rubrikom obrta govoriti.

Srednjeg posjeda gotovo i neimamo, a veleposjed je dijelom u rukama inonrodnih aristokrata ili bogataša, dijelom u rukama hrvatske aristokracije, koja je ali još na žalost velikim dijelom narodnom životu tugja.

Stanje obrta je slabo. Obrt stagnira. Hrvatski obrtnik digne se do njeke visine, onda popusti. Čim je postigao njeko blagostanje, neima više ambicije, da napornim radom, izgradnjom organizacije i poboljšavanjem radnih metoda poveća svoj pogon. — Za to ima tako malo hrvatskih velikih i kvalificiranih obrtnih poduzeća, (u prosjeku naravski, iznimaka ima). Obrtna obuka manjkava je, jer se nije umjela snaći u faktični niveau i potrebe našeg obrtništva. Odgojila nam je ali čitav niz finih, specijaliziranih obrtnika i umjetnika.

Najslabiji smo u trgovini. Hrvati zastupani su gotovo samo u najnižem stepenu trgovačke organizacije, krčmari, sitničari, manji trgovci, to su većinom Hrvati. Što idemo više na ljestvici trgovačke organizacije i sprema, to su slabije zastupani Hrvati, ali jače nehrvati. Čovjek ne smije ni pomisliti* kolike svote zarade hrvatskoga naroda propadaju za narod i idu u tугje ruke, vrlo često, da služe protiv interesa našeg naroda, sve to samo za to, jer nismo vodili brige, da sve grane gospodarskog života, a osobito trgovinu, nacionaliziramo.

Industrija i veletrgovina pretežno je u tугjinskim rukama. Trgovački i industrijalno visoko kvalificirani ljudi imamo vrlo malo, ono što ima, to je prosjek ili ispod prosjeka, snažnih izrazitih ličnosti na trgovačkom i ndustrijalnom polju neimamo.

Vidimo dakle, da su samo najniže stepenice u gospodarskoj ljestvici popunjene Hrvatima, što idemo više, to Hrvata više nestaje, a mjesta zapremaju tугjinci. Posljedica je toga, da je vodstvo u svim gospodarskim granama u nehrvatskim rukama, pak se ne treba čuditi, da u gospodarskim pitanjima ne odlučuju nikada hrvatski pogledi ni hrvatski interesi. Mi dakle Hrvati našeg gospodarskog života u naše narodne svrhe iskoristiti ne možemo, vrela narodna bogatstva znatnim, ako ne većim su dijelom oduzeta našem uplivu.

2. Socijalna je organizacija slaba. — Usprkos skoro stotinu godina narodne politike nije još prodrlo u narod zdravo shvaćanje socijalne politike. Ono što je učinjeno, učinjeno je odviše pod uplivom jednostranih socialnih doktrina, klerikalizma, socijalizma i t. d.

Nutarnja je struktura naroda nepovoljna.

Hrvatski narod neima vodećeg sloja. Aristokracija, koja je nekad bila vodeći sloj, u prvoj je polovici XIX. stoljeća potpuno ispala iz narodnog života, i danas mu je većinom tугja. Vodeći krugovi gospodarskog života: veleposjed, veleobrt, veletrgovina, koji u drugim zemljama igraju vodeću ulogu, većinom su u tугjim rukama.

Kod kristalizacije narodnog političkog života iza apsolutizma preuzeše narodno vodstvo i narodni inteligenti, učenjaci, svećenici, književnici i t. d. No u političkom vodstvu se nisu vrlo iskazali. — Kod sklapanja nagoda dapače su se blamirali, jer se je vidjelo, da gospodarskim i finansijskim pitanjima nisu dorasli. Onda su učenjaci pod Khuenovim regimom deklasirani, svećenstvo se je znatnim dijelom iz narodnog života povuklo a književnici su degenerirali. Pod konac XIX. stoljeća ostalo je narodno vodstvo u rukama advokata i nekolicine svećenika.

Čitao sam pako u jednoj sociološkoj raspravi, na žalost neznam u kojoj, da je najzdraviji parlamentarni i politički život u onim državama, gdje je političko vodstvo u rukama zemljoposjednika, a najzdraviji ondje, gdje je vodstvo u rukama advokata i svećenika.

Srednji je stalež uslijed slabosti obrta i pomanjkanja zdravog narodnog trgovačkog staleža slab. Preveliku ulogu igra u njemu činovništvo sa svojim manama, servilizmom, nesamostalnosti u mišljenju, manjkavim smislom za individualnu privredu i t. d.

Socijalna i gospodarska organizacija u zemlji je vrlo slaba. Nješto ima u Dalmaciji, a i u Bosni počela je Hrvatska Narodna Zajednica raditi. Koliko je ali i ima, us-

* U prvom izdanju brošure stoji riječ: «domisliti». (op. prir.)

pjesi nisu dostatni. Pojedinaac ne nalazi vodstva, oslona ni pomoći u nesmiljenoj gospodarskoj borbi i bježi u Ameriku.

3. Političko stanje je žalosno. Narod se je zasitio politike, najbolji ljudi povlače se sa političkog poprišta.

Političke stranke ne pokazuju nikakovog razvitka, sve su nedostatne i sav njihov rad ograničuje se na grčevitu borbu za samoodržanje. Što manje svojim tendencijama i programima odgovaraju narodnim potrebama, to se grčevitije bore za obstanak, to im manje prilike ostaje, da urade štogod za narodno dobro.

Narodu je dozlogrdila ova politika, on se je odvrnuo od nje. Sve stranke silno su izgubile na ugledu.

Nijedan objektivni posmatrač ne može osporiti vidljive i teške dekadense našega političkoga života.

Osobito pada u oči, da naša politika i dosadanje tekovine hrvatskoga naroda nije znala očuvati. Ne možemo sve niti ispusti, navest ćemo samo da dragocjena svijest o narodnom jedinstvu, o skupnosti hrvatskih zemalja propada u rukama hrvatske dekadentne politike. Zagreb je do prije 20 godina bio kulturni i politički centar naroda. On to svojstvo od dana u dan više gubi, i ako tako potraje dalje, Zagreb će posve izgubiti svoje vodeće znamenovanje. Hrvati će izgubiti žarište svoje prosvjete i kulture, koje su si nakon dugih dvanaest stoljeća tek u XIX. vijeku stekli. Hrvatska se je politika razila po provincijama, Banovina ima svoje stranke. Dalmacija svoje, Bosna svoje, Istra svoje, svaka provincija vodi politiku na svoju ruku. Provincijalizam pobjeđuje ujedinujuću snagu narodne hrvatske misli.

Svaka stranka živi samo u svom najužem okviru, ne brine se, dapače ne će da se brine za potrebe drugih hrvatskih pokrajina. Tako su, sve stranke sitne, nemoćne, bez šireg horizonta, bez ugleda i upliva naprama gori i naprama doli.

Upliv i znamenovanje hrvatskih političkih stanaka spao je na najniži mogući stepen.

4. Orientacija i raspoloženje hrvatskog naroda potpuno odgovaraju ovom općem tužnom stanju na gospodarskom, socialnom i političkom polju. Narod nije orijentiran o najvažnijim pitanjima, koja se tiču njegove egzistencije. Novinstvo je pretežno u stranačkim rukama, sve ono ne smije narodu priznati čitave istine, jer to bi bila teška optužba protiv naših stranaka, za to valja istinu zabašuriti. Narod nije upućen o najglavnijim gospodarskim, socialnim, prosvjetnim pitanjima. Iznose se u novinama silni detalji, ali jedinstveno shvaćanje, koje tek oživljuje detalje i omogućuje dublje poimanje, fali, i za to detalji ostaju mrtvi.

Raspoloženje naroda je nepovoljno. Narod osjeća tek da pada, da nazaduje, da se ne može održati, a nezna si pomoći. Stranke koje se izdaju za mentora, i koje su narodu utvile, da su mu spasiteljice, nisu u stanju na ovom kobnom razvitku išta promijeniti. Narod je uslijed toga izgubio vjeru u sebe. Jedan od najnepovoljnijih momenata hrvatske sadašnjosti je gubitak samosvijesti i vjere u svoju snagu i sposobnost samoodržanja. Osjećanje nedostatnosti svega, što ima u rukama, probudilo je u hrvatskoga naroda nekako patološko raspoloženje straha, pred raznim, dijelom postojećim, dijelom umišljenim opasnostima. Ovaj strah paralizira svaku akciju, prije nego što je došlo do djela, već je strah osujetio svaku snažnu odluku za kakovo poduzeće.

Ovo općenito stanje u pogledu orijentacije i raspoloženja proteže se i na sadanji* rat. Hrvatski narod nije orijentiran ni o objemu** ni o znamenovanju rata, neima svo- ga mnijenja ni o uzrocima, ni o izgledima ovoga rata. Banovina misli drugo o ratu, Dalmacija drugače. Herceg-Bosna drugače. Hrvatski narod u cjelosti ne shvaća za- mašnost ovoga rata za svoju budućnost. Rascjepkanost ide tako daleko, da danas u hrvatskom narodu nije moguće uspostaviti one jedinstvenosti i mišljenja, koja je nuž- na, da se postigne jedna akcija iole u većem opsegu. I zato, ako se ne poradi za vre- mena, ovaj sudbonosni rat prehujati će preko glave hrvatskoga naroda, i onda kad dogje vrijeme, da se narod prihvati opet posla, hrvatski narod ne će znati sa kojega gledišta, na kojem temelju bi trebalo početi raditi.

V.

Uzroci sadanjih prilika.

Konstatovali smo, da u oči sudbonosnih događaja i razvitaka, koji su u savezu sa svjetskim ratom, stojimo mi Hrvati gospodarski, socijalno i politički nemoćni. U tom odlučnom času više je nego ikada momenat, da se uzdignemo sami nada se, pak da pogjemo mirno i objektivno istraživati, gdje u nama leže uzroci narodne bijede.

Tek stvarno, objektivno i istinito ustanovljenje uzroka narodne nevolje može hr- vatskom narodu pomoći i povesti ga do preokreta na bolje.

Mi dakle smatramo svojom dužnošću pokušati, da damo hrvatskom narodu po svojim slabim silama stvarni, objektivni i istiniti prikaz o uzrocima naših nevolja.

Neima dvojbe, da uzroci hrvatskih narodnih nevolja leže vrlo daleko, već u drev- noj povjesti našoj. U uskom okviru, koji nam je ovdje dan, moramo se ali stegnuti na najnužnije i na pregled stražnjih 30—35 godina.

Od početka 80-tih godina prošlog stoljeća najjača je politička stranka u Hrvatskoj ona, koja se je osnivala na naukama Dra. Ante Starčevića, t. zv. hrvatska stranka pra- va, (t. zv. pravaška ili starčevićanska stranka).

Ova stranka, usprkos mnogih svojstava, koja joj nisu sticala simpatija, neustavno se je širila, sve u borbi sa hrvatskom neodvisnom strankom (t. zv. obzorašima). Ova borba nije stajala na osobitoj visini, nije se vodila stvarnim razlozima, kritički, nego većinom u formi osobne polemike i osobnih napadaja. To naravno nije služilo, da digne niveau političke borbe, naprotiv naš politički život podivlja, surovosti, psov- ke, osobni napadaji preotoše maha u javnosti. Politički argumenti stranke prava sas- tojahu se iz dedukcija iz pravnih i povjestnih teza. Glavna borba vodila se je oko nagode, koju Starčević ne priznavaše, te pravaši tvrgjahu, da odgovornost za ovaj neuspjeli državni ugovor nose obzoraši. [Ovo stanovište, u glavnom ispravno, pro- širilo se je dalje do tvrdnje, da su u opće svemu zlu u Hrvatskoj krivi obzoraši.]*** Kad je prošlo njeko vrijeme, a stranka prava nije mogla postići nikakova pozitivna uspjeha, skovana je daljnja formula: obzoraši su krivi, da stranka prava neima uspje- ha, oni smućuju narod, zato s njima ni u crkvu, i dok nestane zadnjega obzoraša, ne može hrvatskom narodu granuti sunce.

* U prvom izdanju brošure stoji riječ: «sadašnji». (op. prir.)

** Vjerojatno treba stajati «obujmu». (op. prir.)

*** Ova se rečenica nalazi u prvom izdanju brošure. (op. prir.)

Megjutim dogje 1883. era Khuen-Héderváry sa svima svojim, posljedicama. Khuen-Héderváry bijaše čovjek izvanredno sposoban, ali ambiciozan i vlastohlepan, samovoljan, naučan bezobzirno provoditi svoju volju i slomiti svaki otpor. Uz sve te znatne sposobnosti bijaše [strahovito] neproduktivan i negativan duh. [Stvarati, osobito realne vrijednosti kulturnoga i gospodarskoga života, za to nije imao smisla. — Ova era pade kao mraz na mladi i nerazviti još kulturni, socijalni i politički život hrvatskoga naroda.]

Stranka prava za kulturna, socijalna i gospodarska pitanja nije imala oka ni mnogo smisla. Nepovoljni razvitak na tom poprištu za khuenovske vlade nije joj pao u oči, za to su pravaši i dalje smatrali prvom svojom zadaćom uništiti »obzoraše« i »slavoserbe«, dočim nisu ozbiljno kušali mobilizirati svoje sile proti nenarodne vlade. A kad su to i kušali za poznate arhivske afere, doživjše težak poraz, što im još više pokvari tek na borbu proti sistemu.

Tako progje deset godina Khuenove vlade, ispunjene bjesomućnom borbom izmegju pravaša i obzoraša, koju je daroviti Khuen upotrebio u svoju korist, da oslabi koli jedne toli druge. Sistematske borbe proti sistemu nije bilo.

Narodu dozlogrdi ta bezuspješna i besmislena borba, umorilo ga ono neprestano megjusobno uništavanje, vogjeno većinom psokama, klevetanjem, aferama, demonstracijama itd. Narod stane želiti mir izmegju stranaka i ozbiljnu borbu proti sistemu, te stade vapiti za slogom. To zbilja i uspije god. 1894. Obzoraši i pravaši sklopiše kompromis, Starčević i Strossmayer se izmiriše, izragjen bi zajednički program, te se činjaše, da će sada jedinstvena hrvatska opozicija moći uspješnije raditi.

Megjutim programi ne davaju strankama glavnu snagu, nego ljudi.

Ovaj kompromis je usprkos svega bio gnjil. Ovakve dvije stranke, koje su reprezentirale dvije oprečne struje u narodu i izrasle u megjusobnoj borbi, ne mogu se trajno vezati, bez da se jedna od njih ne iznevjeri svojim načelima, ne zataji uvjete svoga opstanka. To je bilo na strani obzoraša, koji doskora izginuše, prestadoše existirati kao stranka. List »Obzor« postade tečevno poduzeće, najodličnije obzoraške perjanice dijelom se povukoše iz javnog života, dijelom pomriješ, i tim »obzoraši« koji nikad nisu bili brojna stranka, nečujno iščeznuše sa površine.

Starčevići postigoše željeni cilj: »obzoraša« nestade i pravaši imagjahu otvoreno polje, da rade i stvaraju. Do toga ali ne dogje. — Skoro iza kompromisa sa obzorašima umre Dr. Ante Starčević. (28. veljače 1896.), i iza njega počese jedan za drugim raskoli u stranci prava. Stranka se raspadne na dvije frakcije, od kojih svaka tvrgjaše, da je nasljednica nauka i maksima, jednom riječu čitave velike ostavštine Dra. Ante Starčevića. Izmegju ove dvije frakcije nastade sad isti odnošaj, koji je nekad nastajao izmegju »obzoraša« i »pravaša«. one se megjusobno borahu na nože, uništavahu se megjusobno istim onim oružjem osobnih napadaja, psokava, sumnjičenja klevetanja, bez da bi jedna mogla nodvladati ili istisnuti drugu.

Kako god bilo, pravaši opet ne dogjoše do kakove ozbiljnije i važnije akcije za opću narodnu korist, stranka iscrpljivaše narodnu snagu u sasvim jalovom nutarnjem trvenju.

Mi držimo ali, da i nije Dr. Ante Starčević umro, i da nije došlo do raskola stranaka, da stranka prava opet ne bi bila postigla nikakovih uspjeha. Mi držimo, da ova stranka uopće nije imala uvjeta za kakovu veliku i sistematsku akciju i to uslijed te-

meljne pogriješke čitave Starčevićeve nauke: najme pretežne negativnosti njezine. Praktički najvažnije zasade njegove nauke bile su skroz negativne prirode. Starčević nije priznavao nagode, nije priznavao Srba, nije priznavao našega državopravnog odnošaja sa kraljevinom Ugarskom! Naravski s tim nije bilo ništa dobiveno — jer činjenice imaju to neugodno svojstvo, da postoje i dalje bez obzira na to, da li ih se priznaje ili ne. — Dr. Ante Starčević nije nam umio kazati, kako ćemo ukinuti nagodu, kao niti što na njezino mjesto metnuti, nije umio kazati kako će riješiti teški srpski problem itd.

Usljed te pretežne negativnosti, a pomanjkanja pozitivnog sadržaja i konkretiziranih ciljeva, bila je stranka prava a priori osugjena na potpunu nedjelatnost, jer iz svoga programa u opće nije mogla iskristalizirati plana za pozitivni rad. Ona je svoj rad morala ograničiti u negativnom smjeru, na razaranje i na rušenje.

Tako progje opet jedan lustrum, približi se mijena stoljeća, a grof Khuen sjegjaše čvršće na banskoj stolici nego ikada. — Narod bijaše nezadovoljan videći nazađovanje na svima poprištima narodnog života. Politički život zadnjih 20—30 godina bijaše mu donio samo razočaranja. Narod gubio je polako vjeru u spasonosnost postojećih političkih stranaka, a nije se mogao otkinuti od njih. Tako nastupi pod konać XIX. stoljeća i početkom XX. stoljeća njeko napeto očekivanje naroda, očekivanje nječega novoga, što bi moglo donijeti željeni preokret stvari. Znao je narod, da od postojećih stranaka i poznatih ljudi neima očekivati spasa.

Očekivao je jednog novog čovjeka, ili novu stranku, koji bi bio kadar zapala kola narodnog života krenuti iz blata. To je bilo ono doba, kad su pojedini naši mladji političari doživljavali iz prilično neznatnih povoda burne ovacije, bili opsipavani cvijećem i slično.

Narod je očekivao spasitelja narodne stvari.

Nu on nije došao. Prilike nisu bile takove, da bi mogle iznijeti jednu snažnu, nadmoćnu ličnost.

Nješto drugo ali nastupi. Narod sam, pojedine grupe, gjaci, stadoše revoltirati proti sistemu. Nastadoše afere, kao one spaljenja zastava, djačke emigracije etc. Hrvatska mladež odilazaše u većim masama na strane univerze, osobito u Prag. Tu dobivaše nove utiske, i mogaše usporegivati prilike u Hrvatskoj sa onima na drugim pokrajinama Monarhije. Naravski, da ova usporedba nije mogla biti povoljna za hrvatske prilike. Novi utisci, novi pogledi, novo pojimanje stade ulaziti u narod. Osobiti upliv imagjaše na hrvatsku mladež češki realizam, koji je cvao na praškoj univerzi.

Opaza se dakle na početku XX. vijeka njeko vrijeme u Hrvatskoj. Opće nezadovoljstvo dobi uslijed pritoka novih ideja jačega maha. I jedan dio Srba, koji su inače bili glavni oslon politike grofa Khuena, poče uvidjati štetnost ovoga režima ne samo za Hrvate, nego i za Srbe, i pridruži se novim smjerovima kod Hrvata. Stvorena bi takva situacija, koja u junu 1903. ukloni grofa Khuena.*

Valja odmah istaknuti, da je ovaj prvi uspjeh, koji je hrvatska politika nakon više od dvadeset godina imala, postignut u glavno bez sudjelovanja stranke prava.

* Posljednji dio rečenice u prvom izdanju brošure glasi: »uslijed koje u junu 1903. ostavi grof Khuen bansku stolicu«. (op. prir.)

Pravaši kod te akcije nisu bili u prvim redovima, već radi svoje principieline opreke proti Srbima, s kojima oni ne htjedoše nikakva doticaja imati.

Ova nova struja tjerala je k življjoj pozitivnoj akciji, premda nije još samostalno istupila kao stranka.

Za to se pruži prilika prigodom krize izmegju Austrije i Ugarske god. 1905. Znatn broj hrvatskih zastupnika iz svih hrvatskih zemalja sastane se u oktobru te godine na Rijeci, te ondje stvorise 5. listopada t. zv. riječku rezoluciju. Tenor te rezolucije bio je da se Hrvati u borbi izmegju Beča i Ugarske stavljaju na stranu Ugarske, a proti Beču.

Ova je riječka rezolucija uzvitala mnogo prašine i mora se priznati, da je inaugurirala novu periodu hrvatske političke povjesti. Danas već možemo kazati, da je ova riječka rezolucija bila teška pogriješka hrvatske politike.

Malo dana iza riječke rezolucije skupiše se srpski zastupnici iz hrvatskih zemalja u Zadru i stvorise t. zv. zadarsku rezoluciju, u kojoj se i Srbi priključuju stanovištu po Hrvatima zauzetom, i izjaviše se spremnima s njima usporedno raditi.

Magjarska neodvisna stranka, s kojom rezolucionaši stojahu u dogovoru dogje na vladu.

Nastade u Hrvatskoj perioda političke »Hochkonjunktur«, autori rezolucije dobiše silni upliv u Hrvatskoj, stadoše provoditi mjere, da se vidaju rane zadane narodu za khuenovskoga režima, počеше namještati ljude, uništene za ono vrijeme itd. Provedoše se nakon više decenija prvi slobodni izbori, koji iznesoše u saboru većinu narodnih stranaka.

Jadnom narodu odlahnu, i svi se po krasnim početcima nadahu, da dolaze bolja vremena.

Ideje, koje su djelovale već kod riječke i zadarske rezolucije iskristaliziraše se, te iznesoše konačno 1906. na t. zv. Duhovskoj skupštini »Hrvatsku pučku naprednu stranku«, koja izagje na poprište sa opširnim, akoprem po sadržaju ne vrlo sretnim programom.

Program ove stranke koji pokazuje mješavinu liberalnih, socijalističkih i česko-realističkih ideja, imao je u opreci sa pravaškom naukom jednu vrlo važnu točku: jedinstvo hrvatskog i srpskoga naroda. Tvrdilo se, da su Hrvati i Srbi jedan narod sa dva imena, da ih dijeli samo vjera, i da treba da se narodna politika hrvatska i srpska vode tako, kao da je to jedna narod.

Megjutim poče skoro pokazivati se nevidljiva ruka na zidu i pisati: mene tekel ...

Koristnici riječke rezolucije, zaštitnici toga smjera, magjarska neodvisna stranka nagje za shodno odvrnuti se od hrvatskih i srpskih rezolucionista. Hrvati dobiju sad pritisak iz Beča i Pešte. Hrvati i Srbi organiziraše otpor u Pešti, koji je iznio takih momenata, da se je narodu činilo, da se uspjesi dadu postići i proti Beča i Pešte.

Onda ali dogje aneksiona kriza. Hrvati, izgubiše oslon u Pešti, mišljahu, da im se je tim jače prisloniti uza Srbe. Nu pritisak postajaše sve jači, otpor sa hrvatske strane sve slabiji. Nastale internacionalne krize, aneksiona i balkanska, oteščaše silno situaciju Hrvata, počelo se sumnjati u lojalnost i čiste namjere Srba. Sjena, koja je padala na Srbe, padala je i na s njima sjedinjene Hrvate. Dogje komesar u Hrvatsku sa vrlo daleko idućim povlasticama, te pritiskaše zemlju. Sumnja illoyalnosti dade ma-ha svima protunarodnim težnjama, da dobiju aureolu zaštitnika monarhičnoga inte-

ressa, te se ovi sve više i sve jače ispoljavahu. Hrvati pako mišljahu, da je to taktika, da ih se odvratu od Srba i ništa nego stari princip: divide et impera, i pritiskavahu se tim jače uz Srbe. Iza Cuvaja dogje barun Skerlec. Koalicija kuša postati guvernementalnom strankom. Megjutim nepovjerenje odozgora osujećivalo je svaki uspjeh. Koalicija osjećajući, da joj tlo izmiče ispod nogu, kušala koncesijama Pešti, da spasi situaciju. Igjaše u istinu vrlo daleko, narod se je uznemirio, jer je vidio, da se jedan za drugim napuštavaju narodni principi i interesi. Nu sve uzalud, koalicija se ne mogne guvernementalizovati.

Širokim se slojevima hrvatskoga naroda ovaj smjern nije dopao. Ali izgubivši vjeru u pravaštvo, a ne mogući se ugrijati za jedinstvo, narod gubljaše interes za narodnu politiku.

U to dogje svjetski rat, i prebaci sve stubokom.

Nama je sada ovaj razvoj, što smo ga samo letimično pregledali, i kritički ocijeniti.

Kod toga moramo utvrditi, da je nepovoljno gospodarsko, socijalno i političko stanje hrvatskoga naroda u glavnom posljedica naše slabe politike od zadnjih 30 godina.

Obzoraši imali su neki kulturni, socijalni i gospodarski program, akoprem sve to nije bilo ni veliko ni duboko. Ali kao stranka slaba, bez organizacije, nisu bili kadri svojih programnih točaka izvoditi.

Pravaši nisu nikada imali ni gospodarskoga ni socijalnoga ni kulturnoga programa. — Evo dokaza: Godine 1909., kad su se pravaške frakcije privremeno fuzionirale megju sobom i sa hrvatskom kršćansko-socijalnom strankom, doniješe u svom manifestu stavku: hrvatska stranka prava prima kulturni, socijalni i gospodarski program kršćansko-socijalne stranke. — Šta to znači, kad jedna tako velika stranka nakon tridesetpetogodišnjega opstanka prima »kulturni, socijalni i gospodarski program« drugje jedne stranke? — Znači, da ta stranka ili programa nije imala, ili da joj nije valjao.

Mi pako tvrdimo, da stranka prava svoga kulturnog, socijalnog i gospodarskog programa u opće nije nikad imala!

Tvrdimo dakle, da je zastoj i nazadovanje hrvatskoga naroda na spomenuta tri važna polja narodnoga života imalo svoj zadnji uzrok u tome, što je grof Khuen, koji je kroz 20 godina potpuno dominirao upravom zemlje, bio duh potpuno negativan i neproduktivan, čija je vlada na tim poljima radila samo toliko, koliko je bilo najnužnije. — Stranka pako, koja je preko tri decenija imala vodstvo duhova u narodnom životu i čija bi zadaća bila djelovati kao korektiv manjkavoj politici vladinoj, za rad na tim trim poljima nije imala nikakvog programa, ni plana, ni smisla, te da dosljedno tome nije sama radila, a ni mogla vršiti pritisak na vladu, da ona nješto stvara. Tim manje što joj je falila taktika i prestiž, da sa svojim eventualnim predlozima kod vlade prodre. — I tako je kroz preko dvadeset godina, za kulturna, socijalna i gospodarska pitanja trajao nemar odozgo, neshvaćanje i manjak jasnih ciljeva odozdo. Tradicije i počeci iz doba preporoda nisu bili tako jaki, da bi tu du gu kušnju mogli podnijeti, i sve trgnu na nazadak.

Nastaje sada pitanje: kako se je stranka prava usprkos svega toga mogla tako du go držati? — Mi smo je možda u prvome dijelu nešto neprijazno ocijenili, ali kad se

govori o kulturnim, socijalnim i gospodarskim prilikama, tada čovjek kraj najbolje volje ne može, ako iole shvaća pragmatički razvitak naših prilika, prijazno o toj stranci govoriti. Stranka prava imala je nedvojbenih zasluga. Kraj hrvatske neodvisne stranke (obzoraša), koji su bili nemoćna stranka, i više klika nego stranka, ona se je narodu prikazivala kao elemenat snage, koji je obećavao uspjehe. Sa svojim programom narodne veličine »velike Hrvatske« on je moćno djelovao na narodnu fantaziju. Sa svojim odrešitim ekskluzivnim hrvatstvom, ta stranka povoljno se je sticala naprama »obzorašima«, koji nemogaše nikako stresti ljuske svoga jugoslavenskoga jajeta, iz koga su se izlegli. Stranka prava postala je budilicom narodne svijesti, nosilicom hrvatskog nacionalizma, koja je narodnu svijest pobjedonosno pronijela kroz sve hrvatske zemlje Dalmaciju, Istru, Bosnu, tako da je narodu dala u istinu sliku narodne veličine.

I ovim prednostima za volju snosio je narod strpljivo teške mane te stranke, a to su bile pomanjkanje sposobnosti za jednu sistematsku akciju napram van, jalovo utrašanje narodne sile u nutarnje trvenje, i napokon potpuno nerazumjevanje i neinteres za gospodarska, socijalna i kulturna pitanja.

Prikazali smo na uvodu ovog poglavlja, kako se je uslijed višegodišnjih neuspjeha narod uznemirio i stao polako odvracati od stranke prava, te da je razvitak donjeo nove stranačke grupacije na površinu, najprije hrvatsku pučku naprednu stranku (t. zv. pokretaše, kojim su u Dalmaciji odgovarali t. zv. demokrati), a kad je ona doskora bez glasa i uzdaha uginula, koaliciju, njeku vezu hrvatskih i srpskih stranaka.

Premda je okret iza riječke rezolucije iznjeo ljude i smjerove, koji su si stavili za zadaću, da poprave nepovoljne razvitke iz Khuenove ere i premda se je godine 1905. i 1906. činilo, da će se nešto postići, to je zadnjih godina prije rata razvitak po našem shvaćanju bio još gori, nego za Khuenovog vremena. Onda se je još živjelo od staroga sala iz vremena preporoda sad ni toga više nije bilo, jer se istrošilo.

Po našem shvaćanju leži uzrok za ovaj nepovoljni razvitak u naravi i evoluciji t. zv. principa hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, koji su sve nove stranke, nastale iza godine 1905., poprimile.

Dr. Starčević negirao je Srbe, t. j. tvrdio je, da oni nisu Srbi, nego pravoslavni Hrvati. Time se je on stavio u protuslovlje sa nepobitnom činjenicom, da je najjači kriterij narodnosti nutarnji osjećaj pripadnosti k jednoj ili drugoj grupi, i ako se netko duboko osjeća Srbinom ili Hrvatom, da mu toga nitko oteti ne može. Ujedno je Dr. Starčević duboko mrzio Srbe možebiti za to, što je osjećao, do su oni najveća zapreka ostvarenju njegovog programa. — Tim ih je ali samo natjerao u naručaj grofa Khuena, koji se sa Srbima služio, da slabi otporne Hrvate.

Kad je iza 1900. stala padati snaga pravaša u narodu i ragjati se reakcija proti njemu, stade se u odnošaju prama Srbima pripravljati potpuni preokret. Našlo se je, i ne bez razloga, da potpuna megjusobna izolacija ovih dvaju elemenata nije na korist zemlje. Sudjelovanje Srba kod rušenja Khuena upotpuni preokret i stade se tražiti formula, kako da se ova dva naroda nagju u što tješnjoj vezi u spasavanju ugrožene zajedničke domovine.

Hrvatska pučka napredna stranka iznese kao bitnu točku svoga programa: »Hrvati i Srbi jedan su narod sa dva imena«.

Odakle je ova teza potekla i tko joj je autor, nismo dosegli mogli ustanoviti, najvjerovatnije, da je po hrvatskoj mladeži donešena sa jedne vanjske univerze, najvjerovatnije sa praške. Ova hipoteza nije za sebe imala historičke istine, jer u cijeloj našoj povjesti ne nalazimo osnova za ovu tvrdnju. Istina je naprotiv, da su ova dva narodna elementa imala u povjesti usprkos najbližeg susjedstva izvanredno malo dodirnih točaka. Dodirna točka nastala je tek od turskih vremena, kada je seoba Srba i njihov bijeg pred Turcima stvorio u hrvatskim zemljama današnje Srbe.

Nu mi znamo iz naše najnovije povjesti, da se kod nas u konstrukciji idealnih okvira za naš razvoj u njeku veću olinu nije mnogo pazilo na historičku istinu. Ni ilirstvo ni jugoslavenstvo nisu imali u povjesti više osnova nego srbo-hrvatstvo, pak su ipak igrali znamenitu ulogu u našem narodnom razvitku.

Tako se i ovaj put nije mnogo gledalo na historičku opravdanost ili istinitost tog principa narodnog jedinstva. Glavno je bilo to, da je hrvatski narod, izmučen [mnogogodišnjom bijedom za Khuenovog vremena,] prevaren u tolikim nadama na poboljšanje svojih prilika na koncu mislio, da je u tom srbo-hrvatstvu našao ono nješto veliko i jako, što će preokrenuti prilike na bolje, našao ono spasenje, na koje je tolike godine žudno čekao. Stranka prava bila je nosilica ideje čistoga hrvatstva; ova je toliko puta razočarala nade i očekivanja narodna, da je narod počeo gubiti vjeru i u spasonosnost toga čitavoga, ekskluzivnoga hrvatstva.

Olakšanje, koje je narod osjetio u godini 1905., kada su Hrvati i Srbi realizirali — žalibože vrlo kratkotrajno — uspjehe riječke rezolucije, zatim lijepi momenat hrvatsko-srpske opstrukcije u budimpeštanskom saboru, sve je to budilo u narodu uvjerenje, e se sada našao princip, koji mu je osigurao narodni opstanak i bolju budućnost.

I tako je narod do danas ustrajao kod toga principa, premda je i taj princip sve nade i očekivanja teško razočarao.

Neima dvojbe, da su oni srpski političari, koji su godine 1903. sudjelovali kod rušenja Khuenovog sistema, postupali iz najčistijih motiva: iz osjećanja da taj sistem škodi toli hrvatskome koli srpskome narodu, te su se u svom istupanju dali voditi čuvstvom najnesebičnije i najidealnije uzajamnosti ovih dvaju naroda.

Obzirom na poglede, koje nam je otvorio ovaj rat, na ciljeve srpske državne i dinastičke politike od godine 1904.—05. kako smo to u prvom poglavlju ovoga djela izložili, moramo ali već sumnjati u potpunu čistoću i idealizam začetnika zadarske rezolucije. Kažem sumnjati, jer dokazati im se ne može, da su onda već stajali pod uplivom ciljeva srpske državne politike.

Nu praktički je za Hrvate skroz irrelevantno, jesu li Srbi već 1905. vodili politiku pod vidom interesa velikosrpske propagande, ili nisu. Na svaki je način najvjerojatnije, da svi n i s u u to bili upućeni.

Nedvojbeno jest, ali da se od godine 1907. srpska politika u Hrvatskoj vodi isključivo pod vidom propagande, koju kraljevina Srbija vodi u svrhu svoje državne ekspanzije.

Budući kulturni historičar imati će zahvalnu i zanimljivu zadaću, da ustanovi, kako je Srbima od toga roka uspjelo, da si osiguraju upravo neodoljiv upliv u Hrvatskoj. Sve novine hrvatske, ali ne samo one, koje su stajale na temelju hrvatsko-srp-

skog jedinstva, nego često puta i čisto pravaške počese donositi dopise, sve sa više manje i vidljivom tendencijom, da se skinuće dinastije Petrović-Njeguš i utjelovljenje Crne Gore u Srbiji kano i oduzeće Bosne i Hercegovine Monarhiji i povratak Turskoj prikaže kao neophodno nužna, neizbježiva i za sveukopno Slovanstvo korisna mjera.

Osobito je to bilo začudno glede Crne Gore. Od Mažuranićevog eposa bili smo mi Hrvati vazda navikli gledati u Crnoj Gori jednu simpatičnu oazu slavenske slobode, duševne veličine. Najedared izbiše dopisi iz Cetinja, Beograda i Bog zna od kuda, bezbroj članaka koji svi pisahu o Crnoj Gori sve u najcrnijim bojama, narod nezadovoljan, gospodar Nikola I. krvopija, koji muči, kuni i ispija svoj narod, dinastija Petrović-Njeguš gnjila, zrela, da bude lišena naslijegjenog prijestolja i t. d.

Narod u Hrvatskoj primio je sve to bez kritike, i bez potrebe da makar i nabaci pitanje, je li to sve u istinu tako? Zašto se to tako tamno riše?

Onda je došao bombaški proces i otkrio sve besramne mahinacije oficijelne Srbije, da se ukloni rodbinska dinastija Petrović i Crna Gora utjelovi Srbiji. Zaista već je to moralo biti dosta, da Hrvatima, ako nisu bili zaslepljeni, otvori oči. Ali grandiozni aparat srpski učini potpuno svoju dužnost. Interes po Hrvatskoj je bio za proces velik, jer je bilo novinskih glasova u organima Srbima neprijaznim, koji su prikazivali pravo stanje stvari. Njekolicina hrvatskih novina posla izvjestitelje u Cetinje, da izvjeste objektivno hrvatsko općinstvo o toku parnice. Kako se je zbililo, neznamo, samo je faktum, da su svi izvještaji bili potpuno u duhu srpskog oficijelnog pressbureau-a. Dotični izvjestitelji znali bi nam to rastumačiti, ako se ne bi stidili priznati, da su iz komotnosti, indolentnosti jednostavno primali gotove sastavke, spremljene od oficijelne srpske strane.

Cilj srpskih napora je išao onamo, da prikaže, kako je taj cijeli proces insceniran od crnogorske dinastije, da se riješi neugodnih političkih protivnika. Janje, koje vuku vodu muti! I taj kniff imao je uspjeha! Hrvatska je to vjerovala! Ne, da nije bilo ljudi orientiranih, nego opće javno mnijenje, opinio communis, ono, koje je vladalo u javnosti, u krugovima političara, prihvatilo je to mnijenje. Dapače svi pristaše narodnog jedinstva smatrali su svojom dužnosti vjerovati toj fabuli i žrtvovati sve one sumnje, koje su svakom zrelo mislećem čovjeku morale kod te afere izbiti. Jer da nisu to žrtvovali, morali bi već onda doći do zaključaka, koji bi ih prisilili revidirati stanovište, koje im je bilo toli srcu priraslo.

Srpski vodeći krugovi vidiše, s kim imaju posla. U koliko nisu bili upućeni od pouzdanih hrvatskih Srba, mogli su i sami vidjeti, da većina hrvatskoga naroda stoji pod hipnozom srpsko-hrvatskog jedinstva i da mogu uz nješto truda voditi Hrvate kamo god hoće.

Sad je došlo bosansko pitanje, i tu je uspjelo Srbima, da orijentiraju Hrvate u smislu svojih želja. Zanimljivo je proštudirati, kako su to postigli. Čitava riječka rezolucija stoji pod dojmom dvaju skroz čuvstvenih momenata: mržnja protiv Austrije i strah od Njemstva. Mržnja protiv Austrije, sada vidimo, da je to orijentacija čitave srpske politike od dolaska Karagjorgjevića, do danas.* Mržnja je čuvstvo, i mi svaku

* Na ovom mjestu u prvom izdanju brošure stoje sljedeći dijelova teksta koji se ne pojavljuju u drugom izdanju: «Mi to držimo teškom i temeljnom pogreškom. iz više, dijelom principijelnih, dijelom taktičkih važnih razloga». (op. prir.)

politiku čuvstva kao principielno pogrješnu, opasnu i nepouzdanu zabacujemo. Isto tako je loša politika mržnje, pa bila to mržnja protiv Austrije, protiv Magjara, protiv Srba ili bilo koga. Mržnja pomućuje pogled za prave interese, i vazda izvanredno povećava vjerojatnost, da će mržnjom zaslijepljeni poći krivim putem. Za tu tvrdnju nam ovaj rat pruža klasičnih primjera, u koliko to ne bismo iz vlastite povjesti mogli razabrati. Nadalje držimo, da Austrija iza 1866. nije više ona od prije te godine, [te su mnogi razlozi naše mržnje protiv nje za uvijek otpali.] Konačno držimo teškom taktičkom pogrješkom, da mi u dualističnoj državi unaprijed mržnjom otešćamo, ako ne isključujemo svezu i političku suradnju sa jednom polom Monarhije. Po našem mnijenju to znači polovicu vjerojatnosti za uspjeh jednostavno baciti kroz prozor.

Eto, i tako ova mržnja protiv »Austrije« uz strah pred Njemcima, koji su Srbi lansirali krilaticom: »Der Drang nach Osten« i svakom prilikom Hrvatima najdrastičnijim bojama risali i ulijevali¹ bile one uzde, kojima su Srbi komotno upravljali našom javnosti.

Srbi su dalje stali prikazivati Hrvatima, kako je jedna Bosna i Hercegovina izvrgnuta pritisku magjarskom i njemačkom ako ostane pod omraženom Austrijom, i da je sa opće slavenskoga gledišta bolje, da ona dogje kraljevini Srbiji.

I pristaše hrvatsko-srpskog jedinstva progutaše i ovo. Hrvatski narodni zastupnik Frano Supilo držao je u martu 1907. u hrvatskom saboru govor, koji je išao onamo, da hrvatski narod neima otporne snage i da će uslijed toga sa simpatijom gledati ako Bosna i Hercegovina izagju iz okvira Monarhije i pripadnu kraljevini Srbiji. Ovaj govor uzvitlao je silnu prašinu, i sam Supilo dao si je mnogo truda, da oslabi dojam ovoga govora. Danas ali ne može više biti dvojbe, da je onda na njegova usta izašlo ono mnijenje, koje je kraljevina Srbija željela, da ga hrvatska politika prihvati.

I od onda je u Hrvatskoj dužnost bila svakoga pristaše jedinstva, da prema tome misli, osjeća i radi. Prije aneksije vjerovali su svi pristaše jedinstva slijepo sve, što se je o Monarhiji u pogledu Bosne nepovoljnoga pisalo, a aneksiju samu pozdravili su kano nesreću za nas, a u aneksionoj krizi stajali su na strani protivnika Monarhije.

Ne možemo propustiti, da ovdje ne preciziramo naše stanovište u pogledu Bosne i Hercegovine.

Ispravno hrvatsko stanovište je upravo protivno od onoga, što su ga pristaše jedinstva zastupali.

Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija sa svojim dugačkim, uskim teritorijem vrlo male dubine, koji se proteže u dva smjera² same za sebe u opće nisu sposobne, da budu poprište ikakve državne ili političke tvorbe, te u tom obliku kao narodno-političko tijelo u opće ne imaju nikakve budućnosti. Ovo spoznanje bilo je po našem uvjerenju uzrokom onom grčevitom traženju jednog šireg okvira za naš narodni razvoj prije godine 1878., bilo je zadnjim uzrokom oblikovanja ilirstva i jugoslavenstva. Trojedna kraljevina dobiva svoje elementarne uvjete života tek onda, ka-

¹ Sama kraljevina Srbija nije se orientirala po tim principima. Srbija je bojkotirala austro-ugarsku trgovinu, ali je poravnala pute njemačkoj, te je poznato, da je u svom izvozu Njemačka istisnula Austriju iz Srbije. Pogodovanje njemačkoj trgovini sigurno nije shodno sredstvo za borbu protiv »Dranga.«

² Dalmacija mjesticime samo nekoliko kilometara.

da joj se priključiše Bosna i Hercegovina. Hrvatski narod na samom teritoriju Trojedne Kraljevine ima vrlo malo nade, da se održi, i Bosna i Hercegovina prikazuju se kao jedan bitni uvjet za narodno održanje i politički razvoj hrvatskoga naroda. Ograničen na samu Trojednicu, hrvatski narod može samo životariti, živjeti može samo onda, ako ima i Bosnu i Hercegovinu.

To je jedna geografsko-politička istina, koju nijedan iole dublje misleći politički čovjek ne će moći poreći.

Pak ipak su se pristaše hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva za vrijeme aneksije dali u službu jedne politike, koja je išla za tim, da Bosna i Hercegovina dogju izvan okvira Monarhije, i Hrvati budu državnom granicom odsječeni od svojih životnih uslova. I to usprkos okolnosti, što u Bosni imade 400.000 Hrvata, koji neimaju ništa manje narodne svijesti nego što su ga Slavonci imali prije 40—50 godina, i što ondje živi 600.000 Muslimana, koji danas doduše još nisu nacionalizovani, ali koji od početka više naginju k nama, nego k Srbima i za koje možemo s potpunim pravom očekivati, da će se u doglednom vremenu nacionalizovati u hrvatskom smislu.

Pak što ćemo kazati o takovoj politici, što ćemo misliti o narodu, koji trpi ovakovu samoubilačku politiku?

Za vrijeme aneksije počelo je svitati nekim ljudima, ali onda dogioše veleizdajnički proces u Zagrebu i Friedjungov proces u Beču.

Srbi ali ovaj neuspjeh sjajno u Hrvatskoj izrabiše, da se pred Hrvatima pokažu kao nedužni janjci. Uspije im Hrvatima utuviti, da su sve tvrdnje, da Srbi rade o ocijepljenju državnog teritorijuma od Monarhije, zlobne izmišljotine i oba ova procesa samo sredstvo, da se Monarhiji politički nepoćudni Srbi unište, i da se složna braća Hrvati i Srbi razdvoje po starom principu »divide et impera«.

Hrvati i opet upadoše u zamku. Bila je dužnost svakoga pristaše hrvatskog-srpskog narodnog jedinstva vjerovati, da su Srbi skroz nedužni, da ne imaju »veleizdajničkih težnja«, i da su sve dotične tvrdnje samo sredstvo vlasti da rastavi Hrvate i Srbe.

Megjutim aneksija donese Monarhiji uspjeh. Bosna i Hercegovina ostade u okviru Monarhije, Srbi u i izvan kraljevine izgubiše partiju,¹ a Monarhija pod vidom svojih interesa spasi ovaj put interese Hrvata.

Valja ovdje istaknuti, da su bosanski Hrvati (400.000 katolika u onim zemljama) uz izrazite svoje pristaše među muslimanima, u pravom shvaćanju opasnosti, koja prijete hrvatstvu u opće, a naposeb u Bosni i Hercegovini, organizovali se u moćnu jednu organizaciju »Hrvatsku narodnu zajednicu«, da su stali na stranu Monarhije i radili iz napetih žila za aneksiju. To im je u Hrvatskoj i Dalmaciji donijelo samo mržnju i prezir kod jedinstvaške većine. Time ali dobili su bosanski Hrvati odrješene ruke, dočim su prije bili vrlo skućeni i mogli su prigodom uvedenja parlamentarizma nastupiti kao važan faktor u političkom životu Bosne i Hercegovine.

Politika srpsko-hrvatskoga jedinstva stupa u novu fazu. U periodi opstrukcije nastade hrvatsko-srpska koalicija. To je bila veza hrvatskih i srpskih stranaka u Hrvatskoj i Slavoniji, koje su stajale na principu hrvatsko-srpskog jedinstva, ili koje su sta-

¹ »Srpska Riječ« u Sarajevu donijela je u martu ili aprilu 1909. članak u kome doslovce stoji: »Mi smo izgubili partiju«. Bosanski državni odvjetnik je bio dosta pametan, da to pusti pasirati. U Hrvatskoj naravski, nisu iz tog značajnog priznanja ništa naućili!

vili na stanovište »tolerari posse«. Razvitak je u toj koaliciji bio, da je ona doduše dobila veliko znamenovanje, ali da su unutar nje Srbi sve više dobivali na znamenovanju, a Hrvati gubili, i da je čitava orijentacija njezine politike slijedila sve više i sve otvorenije po isključivo srpskim interessima.

Naprama unutar imalo je to za posljedicu, da je hrvatsko javno mišljenje dolazilo još više pod srpski upliv, dapače i njeke pravaške frakcije, inače principiuelno proti Srbima orijentirane. Naprama van pako, da su u Beču i Pešti sve više uvidjali, da u toj koaliciji imaju zapravo samo sa Srbima posla, a Hrvati da su u vlastitoj svojoj domovini postali *quantité négligeable*. To je dalo smrtni udarac političkom ugledu Hrvata u Monarhiji.

Imalo je nadalje za posljedicu čitav niz mjera i pojava, nepovoljnih po Hrvate. Hrvati pako u svojoj nutarnjoj politici mislili su, da se moraju kao ustuk tomu tim čvršće držati Srba. Time je nastao neki *circulus vitiosus*, čiji je uspjeh bio: neustavno pogoršavanje situacije Hrvata.

Nakon neuspjeha kod aneksije, uze kraljevina Srbija, kako smo već u prvom poglavlju istakli, orijentaciju, da se valja potpuno priključiti ruskoj izvanjoj politici, čiji je cilj bio uništiti Monarhiju, i nastojati kod te prilike riješiti skupni problem austrijskih jugoslavenskih zemalja. Iza aneksije vidi se u Srbiji jasna aspiracija na sve hrvatske i slovenačke zemlje.

Srbi u Hrvastkoj priznali su izrijeckom, da se u svojoj politici orijentiraju po Beogradu. Moramo dakle nepobitno poprimiti, da je i njima više manje bio ovaj cilj orijentacijom.

Pod uplivom srpske agitacije, raznih putešestvija i sastanaka u Beogradu, stade se širiti među Hrvatima uvjerenje, da je samo Monarhija kriva našoj nevolji, stala se tiho javljati nada, da bismo se izlaskom iz okvira Monarhije »oslobodjeni po jedno-krvnoj braći Srbima« mogli jednim udarcem riješiti svih naših nevolja.

Balkanski ratovi sa svojim neočekivanim uspjesima Balkanaca a naposeb Srbije, još pojačашe ovo raspoloženje i neodoljivo djelovaše na maštu hrvatske inteligencije.

Pravaši, koji su dosele bili vazda protuteža jednostranosti pristaša hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, stadoše gubiti na ugledu i uplivu. Jedna frakcija dogje pod upliv koalicije, a drugoj se vodeći ljudi u jednoj poznatoj financijskoj aferi teško kompromitovaše.

Beograd, vrlo dobro informiran o stanju u Hrvastkoj, stade pripravljati potpunu pobjedu sebi korisne ideje hrvatsko-srpskog jedinstva u Banovini. Rodi se posebna tendenciozna literatura, u kojoj i biogradski sveučilišni profesori i ini inteligentni krugovi revno suradnikovahu. — Stadoše izlaziti članci, brošure, revije o hrvatskim prilikama, o zajedničkoj budućnosti etc., čak i o Dr. Starčeviću.

To nastojanje imalo je uspjeh, u Dalmaciji na žalost vrlo veliki, u Hrvastkoj i Slavoniji veliki, ali ne potpuni, a u Bosni i Hercegovini nikakvi. Zanimivo je ustanoviti, da ti uspjesi srbo-hrvatske propagande stoje u obratnom razmjeru sa brojem srpskoga pučanstva u dotičnoj zemlji. To dozvoljava vrlo daleko iduće zaključke o praktičnoj vrijednosti njezinoj za hrvatski narod.

Megjutim usred toga razvitka bukne najedared svjetski rat. Došao je očividno prerano. Hrvatska još nije bila sasvim zrela. Postignuto je samo toliko, da su simpatije jednog dijela hrvatske inteligencije, i to velikog dijela, bile na strani trojnog spo-

razuma, što je pako tripple ententa željela i šta željeni uspjeh može donijeti hrvatskom narodu, to smo već prikazali.

Valja istaknuti, da je atentat na prijestolonasljednika, koji je bio prijatelj Slavena, u svojoj kući češki govorio, uzdrmao duhove u Hrvatskoj i to u smjeru za Srbe nepovoljnom. Ali Srbi imali su toliko spretnosti i iskustva u hrvatskim stvarima, da su taj nepovoljni skretaj hrvatske politike umjeli popraviti.

Kod pretresanja nutarnje situacije u hrvatskim zemljama tijekom rata, ne smijemo ali previgjeti jednu velevažnu činjenicu. Jedan dio inteligencije, osobito znatni dio slobodne inteligencije u Dalmaciji i u Banovini nije na strani Monarhije, dapače na neprijateljskoj strani. Narod ali je svom dušom na strani Monarhije i nečuvanim se junaštvom i prezirom smrti bori za državu, jer samo tako se daje rastumačiti herojsko junaštvo i požrtvovnost hrvatskih četa. Nijedan narod se ne bori za ono, što ne vjeruje. Neka nitko ne kaže, da je drill, tradicija, nesvjesnost mase itd. To znači naprotiv, da je narod bolje shvatio situaciju i da ne odobrava avantirsku, katastrofsku politiku većine hrvatske inteligencije, kojom je ona zakoračila sa hrvatsko-srpskim narodnim jedinstvom. Narod ne će podraživanja fantazije, nego hoće svoje realne interese, a to smatra bolje osiguranim u okviru Monarhije. Politika jedinstva dovela je dakle danas do rascjepa, do jaza izmegju hrvatskoga naroda i hrvatske inteligencije, do pojava, koji može za našu budućnost biti upravo sudbonosan. To u Hrvatskoj istina nije toli vidljivo. Značajno je ali, da je hrvatska seljačka stranka, koja sigurno najbolje pozna raspoloženje u seljačkim krugovima, baš u zadnje vrijeme prije rata stupila na stranu protivnika jedinstva. Ali tim više je vidljivo u Dalmaciji. Tamo je narod ušao u rat sa poklicima »Smrt Smodlaci«. Jedan dalmatinski političar morao nam je priznati, da je inteligencija danas izgubila svaku vlast nad narodom u Dalmaciji. Da to nisu važni i kobni pojavi, ne će nitko moći poreći.

Sad nam je preći na vrednovanje principa hrvatsko-srpskoga narodnoga jedinstva kao političkoga faktora u Hrvatskoj.

Princip hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva nastao je oko mnijene XIX. i XX. stoljeća iz najčišćih patriotskih motiva na strani koli Hrvata toli Srba, došao je ali uslijed nove orientacije spoljašne politike kraljevine Srbije, nakon dolaska Karagjorgjevića, sasvim pod upliv te politike. Hrvati toga nisu zamjetili, i da li su se slijepo izrabljivati za interese kraljevine Srbije i Rusije, a protiv interesa Monarhije i protiv, kako mi tvrdimo, svojih vlastitih najsvetijih interesa.

Ovo je hladna i gola istina o hrvatsko-srpskom narodnom jedinstvu. Mi znamo, da je ova spoznaja jedno gorko razočaranje za hrvatsku inteligenciju, jer je većina nedvojbena optima fide pristajala uz nju. Ono je tako udovoljavalo čuvstvenoj potrebi hrvatske inteligencije, tako ležalo u smjeru naših narodnih, tradicija, u kojima ilirstvo i jugoslavenstvo nije bilo izbrisano, i tako odgovaralo nadama i težnji hrvatskoga* naroda za nekom veličinom, za koju se činilo, da će se ovim putem najpri-

* U prvom izdanju brošure na ovom mjestu stoji riječ: »našega«. (op. prir.)

je postići, tako podavalo hrvatskom čovjeku podatnoga materijala za snatrenje, maštanje, što njemu toliko treba, da je vršilo upravo neodoljivu moć nad hrvatskom psychom.

Srbi su to opazili i majstorski izrabili. Nije badava u Srbiji prevedena Le Bonova »Psihologija gomila«. Srbi su na svaki način iz nje naučili izvrsno baratati sa hrvatskom gomilom.

Politički nam hrvatsko-srpsko jedinstvo nije koristilo niti moglo koristiti, kao što slijedi iz gore prikazane prirode njegove. Iz početka je imalo lijepe uspjehe, dok je još trošilo od ostanaka prvotne iskrenosti i idealnog sadržaja, i dok se nije kompromitovalo. Kasnije je moglo i moralo hrvatskom narodu samo škoditi i to iz slijedećih razloga:

1. Iza Khuenove ere mogla je Hrvatima koristiti samo solidna, ozbiljna nutarnja politika. Srbi ali nisu imali interesa za to, pod dojmom ruske hypnoze, oni su samo gledali na vanjsku politiku. Srbi to nisu ni tajili, nego su u godini 1909. sasvim otvoreno očitovali »da se oni ne će eksponirati za skrahanu hrvatsku politiku«. Konačno nisu Srbi imali interesa podići i ojačati Hrvate, čim bi to uslijedilo, Hrvati bi prestali biti poslušno oružje, koje su Srbima od 1905. do danas bili.

2. Hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo je nutarnjom logikom učinilo Hrvate posve ovisnima o beogradskoj politici. Ako su Hrvati i Srbi jedan narod, onda je Srbija naša država, i dužnost je Hrvata zalagati se za ovu već postojeću našu državu i interesima te države podvrgavati sve druge interese. Iz ovoga slijedi dvoje:

a) interesi kraljevine Srbije su interesi Hrvata. Tako je i bilo. Hrvati su od godine 1907. vazda prihvaćali i ove interese pod svoje. Ali mi Hrvati smo se faktički orijentirali skroz krivo i proti našim najrealnijim, najprećim i najsvetijim interesima.

b) Mi smo došli u kollision sa Monarhijom u kojoj živimo. Pokazali smo, da je Srbija iz spoljašnje političkih razloga, došla u spor sa Monarhijom, dapače da je vodila jednu politiku, koja je išla na uništenje te Monarhije. Dosljedno tome mora Monarhija iza toga rata, koji je sve niti otkrio, s nama postupati kao sa nutarnjim neprijateljima. A ja pitam za što? —Ima li narod ikakve koristi od toga? —Mi od srca žalimo našu braću u Dalmaciji, ali mi smo to vidjeli doći i hvalimo Bogu, da zlo nije još veće. Da je rat došao 3—4 godine kasnije, bilo bi još gore.

Država danas raspolaze sa takovim sredstvima, da mi nesmiemo dolaziti u takove situacije, gdje ona s pravom može na nas mobilizirati svu svoju silu. Velimo s pravom, jer ako smo malo upućeni i objektivni, moramo priznati državi pravo, da se brani od tendencija, koje idu za njezinim razorenjem. A ako smo si mi utuveli u glavu, da Srbija neide za uništenjem Monarhije, iz toga ne slijedi, da to nije istina, ovaj rat je to u potpunom opsegu pokazao. Jer država može ekspatriacioni zakon izdati ne samo u Bosni nego i u Dalmaciji i Hrvatskoj.

Politika dakle sadržana u hrvatsko-srpskom narodnom jedinstvu bila je štetna i ubitačna, i ne samo, da nije popravila situacije Hrvata iza Khuena, nego ju je uslijed svojih prirođenih mana još pogoršala, jer je naša slaboća postala jasna svem svijetu i svi su protuhrvatski smjerovi držali da se mogu neženirano ispoljiti, odjelotvoriti

protiv nas. Još su se mogli uspješno odjeti izlikom, da to čine samo iz lojalnosti i da štite državu od veleizdajničkih Hrvata.

Da se rekapituliram: Nepovoljno današnje stanje Hrvata datira u glavnom iz khuenovskog vremena, [koje je u socijalnom pogledu prekinulo sve razvitke iz doba preporoda]. Zlo je postalo tim veće, što opozicija te vlade, u glavnom stranka prava, za gospodarsku, kulturnu i socijalnu politiku nije imala nikakovog smisla, te nije mogla vršiti korekturu proti vladi. Da su pravaši imali program i smisla oni su mogli prisiliti vladu da što radi, kritikom i privatnom organizacijom u tom smjeru. Nijedna svjestna vlada ne može dopustiti, da ju privatna inicijativa opozicije preteče i plodnim još radom otme prestiž.

Tako je s krivnje odozgo i odozdo sve trglo unatrag.

Onda je početkom XX vijeka došlo hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo. Ono nije imalo uvjeta da rane iz khuenovskog vremena zacijeli. Naprotiv ono je narodnoj stvari neizrecivo škodilo jer je uništilo ono malo političkog ugleda, što smo još imali, ojačalo je sve razorne i protunarodne elemente, u najvažnijim momentima sasvim nas krivo orientiralo, i dovelo nas u sasvim jalovu opreku sa državom, uslijed koje tako reći cijela jedna hrvatska generacija teško kompromitirana, izlučena iz političkog rada u svojoj domovini.

Ovo su uzroci nepovoljnog stanja Hrvata u oči svjetskog rata.

VI.

Iskorišćenje rata.

Mi smo u predhodnih pet poglavlja daleko iscrpili ustrpljivost naših čitaoca. — Učinili smo to zbog važnosti motiva i ogromnosti i zapletenosti predmeta, koji smo morali obraditi.

Motiv ovomu djelu bilo je nastojanje uvjeriti hrvatski narod, da je dužan sam sebi ovaj rat, u kom je tolike žrtve doprinjeo, iskoristiti koliko je samo moguće. Ujedno nas je vodilo uvjerenje, da to iskorišćenje nije bez daljnega moguće, nego da je kraj postojećih prilika dapače tako reći nemoguće. Svakako je nedvojbeno, da će ovaj svjetski rat biti ishodište novog perioda svjetske povjesti, u kome će svi narodi Europe imati stvoriti nove uvjete života. Nas pako vodi vruća želja, da hrvatski narod u jagmi naroda za boljim uvjetima života ne ostane na zadnjem mjestu.

Svjetski rat treba da bude okretna točka u hrvatskoj povjesti, okretna točka na bolje, na povoljniji razvitak hrvatskoga naroda na svim poljima javnoga života.

Za to držimo, da je na prvom redu nužno, da se hrvatski narod krene, da nješto počme, kako ono reče okrunjeni pisac s Crnih brda »mičimo se, i biti će dobro«. Mi smo ali nepomični i to za to, jer smo izgubili orientaciju, kamo da se maknemo. Hrvatski je narod kao putnik, koji je kušao nekoliko puteva, da dogje do cilja, ali je na svakom zabludio. Na koncu je umoran i zdvojan sjeo i neima snage, da se digne i dalje krene, jer nezna kamo.

U ovom stanju i raspoloženju izgubljenog i sjedećeg putnika našao je svjetski rat hrvatski narod. Tko će putniku pokazati pravi put? — Jalova je nada, da će nam ga tko pokazati. Sami ga moramo naći!

U tu svrhu u prvom redu moramo si biti svjesni cilja, za kojim težimo.

Cilj našeg narodnoga rada lahko je odrediti, svi ćemo se složiti, da se sastoji u tome, da održimo našu narodno-političku individualnost i da hrvatskomu narodu stvorimo što bolje uvjete života i snažnoga razvitka.

Neumorno moramo tražiti put, da do toga cilja dođemo, i svakim se putokazom poslužiti, koj bi nam mogao pravi put naznačiti. Takav putokaz je ovaj strahoviti rat.

Ratovi su veliki putokazi i učitelji naroda. Snaci se mogu u svijetu samo oni narodi, koji iz takovih momenata znadu što više naučiti. Ratovi razotkrivaju sve slabosti, golotinje, pokazuju sve misli i težnje. Ma skrivale se one stoljećima, decenijama, u ratu ne može ostati ništa skriveno, ništa tamno, ništa himbeno, u bezobzirnom boju tjelesa i misli, sve mora u cijelosti i golotinji na vidjelo izaći.

To smo u ovom ratu jasno mogli razabrati.

Ratovi su bljeskovi u noći. Za tren njegova svjetla čitav kraj je vidan. I tko je taj tren upotrebio, da vidi, da razabere, taj će naći put iz mrkle noći.

Tako mi Hrvati moramo otvorenim očima u ovom ratu nastojati, da što više vidimo, i da što više pukne pred našim očima.

Svjetski rat mora biti ishodište nove orijentacije za rad i politiku hrvatskoga naroda. Dosadašnja orijentacija nije dostatna i ne valja, to dokazuju nepobitno dosadani neuspjesi naši. Temeljitom orijentacijom postati će ovaj rat sam sobom željenom okretnom točkom na bolje.

Najglavnije iskorišćivanje ovoga rata mora dakle biti na misaonom polju. Mi moramo na temelju pogleda, dobivenih u ovom ratu, provesti inventuru našeg svega političkoga, socijalnoga, kulturnoga i gospodarskoga života, i ustanoviti što imamo, što ne imamo, proračunati, koje su nam stavke aktivne, koje pasivne, moramo napraviti jednom riječi uzorni red.

Čim ovo uređenje bude obavljeno, raspoloženje će se u narodu popraviti samopouzdanje vratiti, rad će početi na svima poprištima, iskristalizirati će se nove vodeće misli, nove stranke i s njima će biti dane mogućnosti daljnjih uspjeha.

S ovom inventurom možemo početi već sada. Mi je ne možemo provesti ni dokončati, dok rat nije gotov i dok ne budemo po njegovim konačnim uspjesima pouzdano znali, na čemu smo. Sad moramo spremati tek pripreme za taj posao, da odmah, čim se rat svrši, pristupimo ozbiljnom poslu, posao obavimo što temeljitije i što solidnije, jer će o tome ovisiti mogućnost kasnijih uspjeha. Sada već moramo stvarati zaključke i ustanovljivati gledišta, prema kojima ćemo tu inventuru obavljati.

Na taj posao orijentacije, inventure i pravljenje reda u našem javnom životu pristupiti ćemo zato već sada, jer je on neophodna nužda za hrvatski narod i trebati će nam iza rata, u svakom slučaju, pa ma kako ovaj ispao.

Ova će nova orijentacija trebati vremena kao svaki temeljiti posao, možda i više godina. Nužno je, da se najbolji ljudi naši prihvate toga posla i svi tim doprinesu budućem blagostanju hrvatskoga naroda.

Mi si ne utvaramo, da smo to u stanju sami provesti. To nadilazi snagu pojedinca i daje se samo složnim radom najboljih sila narodnih postići.

Ipak, kao što smo kušali potaknuti reviziju inventara, novu orijentaciju našeg javnog života, kušati ćemo u nekoliko točaka da ovaj posao i provedemo. Učiniti će-

mo to sa gledišta, sa koga smo u pisanju ovoga djela u opće polazili, sa uvjerenja, da je najveća vjerojatnost, da će centralne vlasti pobijediti, t. j. da će se bez bitnih gubitaka uzdržati.

1. Revidirati valja stanovište Hrvata prema Monarhiji, kao cjelini, kano i i prema austrijskoj poli njezinoj.

Činiti Monarhiju odgovornom za sve naše nevolje, jest zaslijepljenost i neobjektivnost.

Ne smijemo zaboraviti, da mi Hrvati imademo prirodne uvjete za život tek pripojenjem Bosne i Hercegovine Monarhiji, dakle od g. 1878. ili za pravo 1908. To je prekratko vrijeme, da bi se mogle ispoljiti posljedice poboljšanja naših prilika. Tim manje, pošto smo mi sami kroz to vrijeme vodili politiku upravo protivnu od one, koju smo trebali voditi.

[Monarhija je narodnosna država.

Ujedinjena Italija postoji tek od 45 godina. Osim Njemaca nijedan narod u Europi nije kroz to vrijeme toliko napredovao i ojačao, koliko Talijani. Ovaj razvitak daje mogućnosti, koje se još ne daju dogledati. Po tradiciji, prirodnoj težnji i po iskustvima ovoga rata aspiracije Italije smjeraju baš na najdragocijenije hrvatske zemlje, na istočnu obalu jadranskoga mora; težnja je to za ostvarenjem ideala »*di mare nostro*«. Ja držim ovo ugroženje za sada najopasnijim od svih ugroženja, koja nam prijete. Naše javno mnijenje, čini nam se, nije si ovoga u dovoljnoj mjeri svjesno. — Od ovoga ugroženja može nas Hrvate braniti samo jedna velevlast od znamenovanja Monarhije, inače počinje neizbježno razvitak kao onaj, koji je doveo do osvojenja Dalmacije po Mletcima. Od te opasnosti nas osim Monarhije i Njemačke nijedna druga vlast ne bi mogla obraniti, a naposeb ne bi mogla kraljevina Srbija. Kad bi kojim slučajem njoj i uspjelo postići sve hrvatske zemlje, to ona obalu baš tako ne bi mogla obraniti od Italije, kao što ju nekad kraljevina Ugarska nije mogla očuvati od Mletaka.]

Mi se zato ne žacamo tvrditi, da nijedan narod u Monarhiji ne ima tolikoga interesa na opstanku Monarhije kao mi Hrvati. Propast Monarhije znači rebus sic stantibus sigurnu propast hrvatskoga naroda.

Tome naprotiv je faktično stanje, da jedan dio naše inteligencije kipi mržnjom proti Monarhiji. Ne znaju ali bolni, da je ta mržnja uz spretno izrabljivanje predisponirajućih momenata iz naše prošlosti¹ umjetno stvorena, i podržavana izvana, da nas stavi u službu interesa, koji leže izvan hrvatskih zemalja i Monarhije. Ovo opće poznato raspoloženje izaziva mjere protiv Hrvata, a te mjere smatraju Hrvati uzrokom daljnje mržnje proti Monarhiji, i tako je stvoren opet jedan *circulus vitiosus*, koj neustavno pogoršava situaciju hrvatskoga naroda.

To, držimo, mora biti nova orijentacija hrvatske politike u pogledu svoga odnošaja prema Monarhiji.

2. Hrvatski se narod nadalje mora orijentirati o pitanju, je li nakon ovoga rata moguće nastaviti politiku hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.

Iz onog što smo u I. i V. poglavlju naveli, jasno jest, da to nije moguće.

¹ U Beogradu su se zadnjih godina služile zadušnice za hrvatske mučenike Zrinjskog i Frankopana. Naravski, sve iz puke simpatije za Hrvate — Blaženi siromašni duhom, koji to vjeruju!

Nastaviti politiku hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, značilo bi izvrgnuti hrvatski narod opasnosti, da se trajno š njime postupa kao sa nutarnjim neprijateljem, značilo bi svim našim brojnim neprijateljima dati najsigurnije sredstvo u ruke, da mogu ostvariti protiv nas svoje neprijateljske namjere, da nas mogu uništavati.

Ova politika bila bi i jalova, jer bi vječno nepovjerenje mjerodavnih faktora onemogućilo svaku uspješnu akciju narodnu sa Srbima ujedinenih Hrvata. Bilo bi ono stanje, koje smo već 1909.—1914. vidjeli, stanje potpune nedjelatnosti, jednostavno radi nemogućnosti ikakvog uspjeha.

Interesa imadu danas, na toj politici samo Srbi. Iza rata doći će konačna likvidacija svih posljedaka iz ovoga rata i biti će batina. Za Srbe znači jedinstvo to: da se batine podijele na dvojca legja, njihova i naša. Osobito za batine vrijedi ona njemačka: *Getheiltes Leid ist halbes Leid*.

Za nas Hrvate ali hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo iza rata znači, da mi pružimo naša legja za batine, koje je zavrijedila Karagorgjevićeva srpska politika. To za nas nije i ne može biti razumna politika.

Mi se ali ne možemo zadovoljiti sa prije navedenim lih oportunističkim stanovištem u prosgjivanju hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva, nego tvrdimo, da imaju najvažniji teoretski i političko-principielni razlozi, koji isključuju hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo kao uporabivi politički princip u hrvatskoj politici, pa kod ove orientacije ne možemo propustiti da ove razloge ne izložimo:

a) Hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo je artefak, logičkom spekulacijom stvoreni pojam, koji niti u našoj povjesti niti u realnosti života oko nas neima temelja. Ono je isto toliko umotvor i snohvatica kao ilirstvo ili jugoslavenstvo. Hrvati i Srbi jesu dva srodna naroda, koja su nastala u povodu dvije samostalne jugoslavenske državne tvorbe, koje ali u povjesti nigdje ne pokazuju prirodne težnje, da se ujedine. Neima temelja niti u realnosti života, jer vidimo, da Srbi ne pokazuju nikakve težnje da se u praksi života ujedine, nego naprotiv oni se svagdje od nas najenergičnije socialno separiraju.

b) Hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo čini nas na umjetni način ovisnim o kraljevini Srbiji. Time se težište našega narodnoga života prenosi iz naših zemalja, i to izvan okvira Monarhije.

Mi postajemo ovisni o mislima, odlukama, tendencijama, na koje upravo nikakva upliva neimamo i plaćati ćemo troškove za sve njihove budalaštine. — Hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo imade dakle za posljedicu, da mi po njem trajno gubimo kormilo naše narodne lagje iz rukuh, i da nikad neznamo, kako ćemo stići. To su politički sasvim nesnosne konzekvencije.

c) Hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo moguće je samo na temelju potpune ravnopravnosti Hrvata i Srba. Nu ova ravnopravnost je u praksi apsolutno neprovediva, ne samo uslijed toga što Srbi imadu dvije neovisne države, pak su po tome jači, nego i za to, što Srbi nisu samo narodna olina, kao mi Hrvati, nego narodno-konfesionalna olina. Oni su dakle apriori nešto jače od nas Hrvata. Sa svakim našim zahtjevom, koj se osniva na narodnom egoizmu sukobiti ćemo se sa srpskim narodnim i konfesionalnim egoizmom. Mi dakle makar bi-

li i u brojčanoj većini u takovom konfliktu, vazda ćemo sa 99% vjerojatnosti podleći. Tako je to hrvatsko-srpsko narodno jedinstvo za nas a priori societas leonina, a osim toga je pravo jedinstvo isključeno, dok i mi Hrvati ne pregjemo na pravoslavlje — a onda smo već i postali Srbi.

Jedinstvo na temelju ravnopravnosti izmegju Hrvata [i Srba] dakle u opće nije moguće, nego je ono samo jedna prelazna faza za potpuno pretopljenje u srpstvo. — To Srbi i znaju, za to se danas toliko i oduševljavaju za to jedinstvo.

Teoretski dakle isto toliko koliko i praktički i oportunistički razlozi govore proti hrvatsko-srpskom narodnom jedinstvu.

Ne preostaje dakle druge nego likvidirati iza rata konačno politiku hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.

Likvidacija ima se provesti na slijedeći način. Prije pet do šest godina kazali su Srbi Hrvatima otvoreno, da se oni ne mogu eksponirati za skrahanu hrvatsku politiku. Sada je nastupio obratni slučaj, a nedvojbeno imamo mi Hrvati ista prava kao i Srbi. Mi ćemo dakle mirno reći Srbima: Mi vrlo žalimo, ali mi Hrvati za skrahanu politiku srpsku ne možemo eksponirati životne interese hrvatskoga naroda, te iza svjetskog rata držimo shodnijim voditi politiku čistoga hrvatstva.

Uz to valja, da Srbe upozorimo, da se ne kanimo vratiti k Starčevićевой negaciji i mržnji, a pogotovo ne k frankovskom pogromaštvu, nego da želimo ostati s njima u korektnom odnošaju, koj proizlazi iz našeg zajedničkog nastavanja iste zemlje i blizog srodstva. Kod zgodne prigode, a osobito kad se bude radilo o interesima naše zajedničke domovine, da smo pripravnii s njima zajednički raditi.

Srbi su pametni ljudi i dobri političari, pak ako budu na oko i vikali, u duši će morati priznati, da mi imamo pravo i da postupamo pametno i pošteno.

Prije navedeno stanovište jest ono, koje su zauzeli i s najboljim uspjehom proveli bosanski Hrvati; glede srpskoga pitanja najbolje orientirana naša narodna grupa.

Naravski nastupa onda problem naseobina Srba u hrvatskim zemljama kao otvoreno teško pitanje. Ali ono je postojalo i za vrijeme jedinstva, ovaj princip skrio ga je samo našim očima, ali mi smo ga ipak na svakom koraku osjećali. Samoobmane ne imaju vrijednosti.

Srpski elemenat u hrvatskim zemljama je težak problem, ali on će se riješiti, tako rekuć sam od sebe. Samo on je trebao 300 godina, da nastane i trebati će isto toliko, da se riješi. Svakako je nužno, da najbolji sinovi naši študiraju revno ovo pitanje, jer mi o njem začudno malo znamo. Mi osjećamo vrlo neugodno, da su ovdje, ali neimamo jasne predočbe, kako su postali. Neimamo dosele ni jednoga sistematskog historičkog prikaza o postanku srpskih naseobina u hrvatskim zemljama.

Stranačko političke posljedice ove likvidacije riješiti će se i same u novom stranačkom poretku i novim formacijama, koje će iza rata nakon nekog vremena nužno nastati.

3. Nije od bitne važnosti, ali ipak aktualno, da revidiramo stanovište, koje će hrvatski narod uzeti prema njemstvu. [Naše dosadašnje stanovište bilo je pritajena mržnja i upravo panički strah pred njemstvom i »Drangom«. Taj strah je bio tolik, da se ne žacamo ustvrditi, da je taj strah bio opasniji za nas od samih Njemaca.

Nema najme budalaštine, za koju čovjek ne bi dobio Hrvate, samo ako im je u savezu s time znao prikazati Njemce ili »Drang« kao baubau.

Neima dvojbe, da je njemstvo sa svojom ogromnom kulturnom, financijskom i gospodarskom snagom velika opasnost po nas, već po zakonu, da je svaka velika riba opasnost po malu ribu.

Nu prvi uslov, da se uzmožemo uspješno obraniti od jedne pogibelji, jest, da joj mirno u oči pogledamo, da je gledamo što bolje shvatiti, ocijeniti i onda prema tome svoju obranu udesiti.]

Politika straha [i mržnje] prema Njemcima neima smisla. Belgija i Holandija u jednakom su položaju prema Njemačkoj, Belgija se je dala voditi strahom i mržnjom, a Holandija je ostala sasvim hladna i mirna. Koja je bolje prošla?

Mi imademo priliku, da zauzmemo sada zgodno stanovište prema njemstvu.

Oni vode sada, od svih strana napadnuti, zdvojnu borbu za svoj opstanak. U ovoj borbi, koja će se neizbrisivo, za sva vremena, urezati u uspomenu toga naroda, mi smo se borili s njima i sa čitavom našom silom od 650-700.000* ljudi prvo-razredne vojske, pomogli smo im u zajedničkom boju za samoodržanje. Stekli smo njeko pravo, upravo moralnu obvezu kod njih, da ne učine nama ono, od čega smo im mi nekada pomogli obraniti se.

Mi doduše vrlo dobro znamo, da se sa moralnim obvezama u politici ne može puno postići. To nas uči ovaj rat. On nas ali uči i to, da korrektno i moralno stanovište daje veliku snagu onome, koj na njemu stoji i stiče simpatije, koje su u borbi od velike vrijednosti.

Uz jedno moralno i korrektno stanovište trebati će organizovati iz petnih žila narodnu obranu, ali ne jednostrano proti ovome ili onome, nego općenito najenergičniju obranu proti svakome, tko se usudi dirnuti u nas i u naša prava. To je vrlo nužno, jer malo ima naroda, koji su tako izloženi neprijateljstvu sa svih strana kao mi Hrvati. Za to organizacija narodne obrane imade biti glavni cilj, temeljna orijentaciona točka naše politike, temelj čitave naše narodne organizacije. Mi imamo neprijatelja, koliko ima strana svijeta.

Bez obzira na opasnost, koja nam prijete od Njemaca,** u ovom ratu naše simpatije iz principielnih razloga moraju biti na njihovoj strani. Ovaj rat ide za uništenjem Njemaca kao naroda. A ako uspije uništiti ovako veliki narod, šta čeka nas Hrvate, koji smo mali narod a imamo neprijatelja sa svih strana? Hodie tibi, cras mihi. Uspjeh kao što ga mi predvigjamo znači pobjedu ideje: narode u opće nije moguće uništiti. Narodi propadaju samo uslijed vlastite krivnje, ako su uvjeti propasti u njima.¹ To je ideja izvanredno utješna za nas, i mi se njezinoj pobjedi možemo i moramo samo radovati. Jedina je naša briga i dužnost, da i mi postignemo takovo nutarnje stanje, u kom i nas Hrvate ne će biti moguće uništiti. A što mogu drugi narodi postići, možemo i mi.

* U prvom izdanju brošure stoji: »350-400.000«. (op. prir.)

** U prvom izdanju brošure prvi dio rečenice glasi: »Bez obzira na prigovore što se dižu protiv Njemaca«. (op. prir.)

¹ Vidi citiranu brošuru: »Das Ende Englands«.

Imali smo posebni razlog, da smo ovu prividno nuzgednu točku naveli. Mi Hrvati nesmiemo zaboraviti, da je njemačka kultura danas neosporno prva na svijetu, a mi da po našem zemljopisnom položaju stojimo na uplivnoj sferi te kulture. Njemački kulturni uplivi su danas najjači. Kod nas svi stariji kulturni uplivi gube se pred svjetlom njemačke kulture.

Mi dakle ne možemo imati interesa stavljati se u apriostičku opreku naprama narodu, od čije kulture primamo naše najbolje kulturne utjecaje.

Kod nas se rado ističu veće simpatije i veće srodstvo sa romanskom kulturom, nego sa njemačkom. To je jedna od konvencionalnih laži, koje kod nas cirkuliraju. Romanska kultura je prva, koja je na nas djelovala od našeg dolaska na topli jug, i ovaj romanski upliv ostao je u nekim našim krajevima konstantan do danas. Jasno je, da su ondje romanski uplivi duboko u krv zašli, tim više, što u onim krajevima priteklo i dosta romanske krvi. Nu usprkos toga, nemojmo se varati! Njemačka nam je kultura ipak mnogo srodnija, jednostavno za to, jer krv nije voda, i jer u Njemcima ima jedna trećina slovienske krvi, a u Hrvatima svih krajeva po koja kaplja germanske krvi. Ako još uvažimo, da njemačka kultura danas na prvom mjestu stoji, tada ne ćemo niti časa dvojiti, na koju se stranu u našoj kulturnoj politici imademo više osloniti.

Nu ovdje se moramo ograditi. Moramo odmah primjetiti, da je naše uvjerenje, da je preveliki import svake strane kulture škodljiv, i da je dužnost svakoga naroda, da što više bude sam kulturno produktivan, i od tujih kultura neodvisan. To ima vrijediti i za hrvatski narod u pogledu importa njemačke, talijanske i svake druge kulture.

Mi smo ovdje naveli sve tri točke više exempli gratia, da prikazemo, kako si predstavljamo ovaj posao nove orientacije. Uzeli smo ali promišljeno i naumice baš ove tri točke, jer držimo, da su kriva stanovišta, koja smo gore kušali novom orientacijom ispraviti, bila povodom trijuh najvećih pogrješaka, koje smo u našoj politici onamo od preporoda napravili.

Nu krug pitanja, u kojima valja podvrći reviziji naša dosadanja stanovišta i na novo se orientirati, upravo je neograničen. Ima bezbroj pitanja od temeljne važnosti, glede kojih valja zauzeti takovo stanovište, da povoljniji razvitak našega naroda bude osiguran.

Moramo ovdje pretresti još jedno pitanje. Likvidacijom srpsko-hrvatskog jedinstva mi smo izgubili jedan politički elemenat, jednu potenciju. Nu ta potencija, kako smo pokazali, zadnje vrijeme izgubila je praktičnu vrijednost, i djelovala više psihološki, više naprama unutra, nego naprama van, gdje je postala potpuno nedjelatna. Ali mi ne ćemo zapasti u pogrešku naše starije politike, da samo rušimo, a da se ne brinemo, što ćemo na mjesto srušenoga postaviti. Mi smo već iskazali, da se je u zadnje vrijeme pokazao kobni smjer, da svijest o jedinstvu hrvatskih pokrajina propada, da veze pucaju, da provincijalizam nadvlađuje ideju jedinstva hrvatskog naroda. Mi smo već ustvrdili, a ovdje ponavljamo, da je ovaj kobni razvitak bio upravo posljedica nezdravog principa hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva.

Mi ćemo sada na mjesto hrvatsko-srpskog narodnog jedinstva metnuti u novi red našeg političkog nastojanja princip hrvatskog narodnog jedinstva.

Taj princip u praksi znači jedinstvo hrvatskih pokrajina, hrvatskih ljudi, hrvatske kulture i hrvatskih organizacija. Mi ćemo ga prevesti i u praksu, na taj način, da sve političke i stranačke organizacije, sve kulturne, gospodarske, socijalne institucije i sav kulturni život ne budu nikada proračunane samo za pojedine hrvatske provincije, nego koliko je god samo moguće, jedinstveno za cijeli hrvatski narod, gdje god on živi, i za sve hrvatske pokrajine. Ovo naravski ne će ići lahko i nailaziti će često na zaprieke u nepovoljnoj podjeli hrvatskih provincija u četiri upravna okvira, ali biti će rad, borba, koji će izvanredno ojačati našu svijest, zbližiti nas, dati nam jedinstvene poglede i tako dati realno-političnu podlogu za onu jedinstvenu državo-pravnu kristalizaciju na jugu Monarhije, koju svi želimo.

Bez ovoga prehodnoga kulturnog, socijalnog i gospodarskoga jedinstva, koji moramo mi Hrvati vlastitom snagom i privatnom inicijativom provesti, političko je jedinstvo sasvim bezizgledno. Tek kad vlastitom snagom to provedemo, dokazati ćemo, da smo zreli za političko i državo-pravno jedinstvo naših zemalja.

Pretresanje državo-pravne strane toga pitanja ne spada ovamo. Spomenuti ćemo samo toliko, da trialističko rješenje ne držimo vjerojatnim, i da možemo prepustiti budućnosti rješenje da li će se ta kristalizacija obaviti u jednoj ili drugoj poli Monarhije ili na treći način.

Tim bismo pitanje misaonog preokreta u hrvatskom narodu iza rata, pitanje nove orijentacije pretresli u toliko, da svaki vidi, što smo htjeli, i od prilike, kako smo htjeli.

Mislimo, da će svaki hrvatski domoljub uvidjeti, makar se i ne slagao sa svima našim mislima i uvjerenjima, da smo htjeli samo dobro svome narodu. Za to očekujemo od svakoga domoljuba, da će i on razmišljati o tomu preokretu iza rata, a molimo i pozivamo svakoga, da svoje misli precizira, a po mogućnosti i u javnost da-de.

Iz sume ovog narodnog mišljenja rezultirati će ono, što smo si predstavljali pod preokretom u hrvatskoj politici.

Ne možemo se sustegnuti, a da ne dodamo još jedno razmatranje. Iz velikih potresa franceske revolucije rodio se je hrvatski preporod od godine 1835.—1848. Nemamo li razloga očekivati od velikoga potresa svjetskoga rata 1914.—15. novi preporod hrvatskoga naroda, koji će nadopuniti, što hrvatskom narodu manjka do snažnoga života? Mi držimo, da smijemo, dapače da moramo to očekivati. Ali samo onda, ako cijeli narod uloži sve svoje duševne i materijalne sile, da taj preporod u istinu i proizvede.

Iskorišćenje rata nužno je ali i na drugom polju.

Odmah iza rata oživjeti će izvanredno politički život u Monarhiji. Kroz cijelo vrijeme rata pridržani tok političkoga života provaliti će neobuzdanom snagom. Svi politički elementi u Monarhiji baciti će se iza rata svom silom, da svima raspoloživim sredstvima i ljudima, sa svom snagom misaone spremne, da u jagme što više koristi za narodne i teritorijalne oline, koje zastupaju.

A mi Hrvati?

Prikazali smo već u toku ovoga razlaganja, da stojimo vrlo loše.

Ne samo, da je opća narodna situacija na kulturnom, gospodarskom i socijalnom polju nepovoljna, kao posljedak naše loše politike, nego politički ćemo upravo mi-zerno stojati.

Koalicija, najjača politička olinu u zemlji, neizlječivo je kompromitovana, od svake akcije unaprijed isključena. Ostale su stranke marazmatične, bez političkih ljudi, bez ugleda političkoga i socijalnoga.

Očevidno je dakle, da ćemo mi Hrvati, ako sve ostane kako jest, iza rata 1914.—1915., neka on najpovoljnije po nas ispane, nastradati, i to još puno ljuće, nego što smo nastradali godine 1848. i 1866.

Nadamo se, da neima kod nas tako naivnih političkih ljudi, koji bi mislili, da će nam se što dati. Istina je samo to, da tu odlučuje borba i konkurencija. Postići može samo onaj nješto, koji se jakim laktima umije proturati do zdjele. Tko jakih lakata neima, ili kasno dogje, naći će praznu zdjelu: *tarde venientibus ossa.*

Što možemo mi Hrvati učiniti u oči ovih izgleda?

Naše kulturno, gospodarski i socijalno nepovoljno stanje ne da se već promjeniti preko noći, osobito ne u sadašnje ratno vrijeme. Taj nepovoljni momenat moramo već uzeti mirno na legja i u zgodni momenat pozvati na odgovornost one političke faktore, koji su ih skrivilili, t. j. hrv. političke stranke.

Naše nepovoljno političko stanje dade se ali još uvijek popraviti. Ono je nepovoljno, što neimamo jakih, sve hrvatske pokrajine opsežućih stranaka ni političkih organizacija. Nije ali istina, da mi Hrvati neimamo ljudi, koji bi narod iza rata mogli uspješno zastupati. Ljudi su tu, to su većinom oni, koji su se u zadnje vrijeme, ognjušani našim nesimpatičkim i jalovim političkim životom, povukli u tišinu. A i u postojećim strankama imade vrstnih ljudi, koji bi izvan svoga stranačkoga okvira mogli svome narodu uspješnije pomoći, nego u njemu. Ovi su ljudi samo raštrkani, bez osobnih doticaja, bez misaonih veza, ali uvjereni smo, svi spremni, da svom narodu u teškom času priskoče u pomoć.

Za stvaranja novih političkih stranaka kod nas vrijeme još nije došlo! Kod nas su tako teške prilike, da se samo misaono dobro fundirane i proragijene stranke mogu održati i uspjeha imati. Svaka stranka bez solidnoga temelja bila bi samo jednostavni vodni cvijet, a s time narodu nije služeno.

[Što dakle treba činiti? Treba početi nješto novo.

Po našem uvjerenju to je jedini put, kojim Hrvati mogu u opće nešto postići.]

Naše stranke previše su atomizirane, ni jedna od njih ne zastupa više cijeli narod i sve vuku preveliki teret starih grijeha, a da bi mogle uspjeha imati.

[Ovakvo nješto novo vrlo je nužno, moglo bi se u toku od malo mjeseci stvoriti i pružalo bi sve garancije za uspjeh. Bila bi bez tereta opširnih, dijelom i nesavremenih programa i tradicija, bila bi nješto, što bi se moglo prilagoditi novim prilika-ma, najbolje ih izrabiti u korist naroda.

Nema dvojbe da će svaka akcija najveće zapreke naći, baš kod postojećih političkih stranaka i u njihovom sićušnom stranačkom egoizmu. Nu to se dade savladati. Treba upozoriti stranke i dotične ljude, da će strašan biti gnjev narodni i sud, ako svojim kratkovidnim egoizmom osujete ovu jedino spasonosnu narodnu akciju.

Ovu akciju trebalo bi početi i spremati odmah, dok još rat traje, kao što se već sad radi u cijeloj Europi i sprema likvidacija ovoga rata. Samo kod nas u Hrvata se ne radi, jer se ne zna šta, kako, ni gdje bi se počelo.]

Ovu čitavu brošuru pisali smo i usudili se toliko izrabiti ustrpljivost čitaočevu samo pod vidom ogromnih interesa hrvatskoga naroda, koji su koliko u tom ratu, toli će iza rata biti u igri.

A pošto smo od godina, premda stojeć po strani, promatrali događaje u i izvan domovine, imali smo neki sud koj smo u vatri i kušnji ove velike svjetske katastrofe, koja se odigrava, našli ispravnima. Za to smo uzeli srce iznijeti to mnijenje pred narod.

A ako će ova knjižica uspjeti da i malo samo krene maglu ispred očiju narodnih i potaknuti narod, da učini i jedan samo smjeli korak naprijed, tada nije uzalud pisana. Pisac pako ne će žaliti sve one neugodnosti, koje će kraj naših prilika iz autorstva ove knjižice za njega neizbježno proisteći.

Indeks:

Predgovor	3—4	[str. 61—64]*
I. Uzroci rata	5—20	[str. 65—76]
II. Uspjeh rata	20—33	[str. 76—85]
III. Posljedice rata	33—42	[str. 85—92]
IV. Rat i Hrvati	42—53	[str. 92—100]
V. Uzroci sadanjih prilika	53—71	[str. 100—113]
VI. Iskorišćivanje rata	71—83	[str. 113—122]

* U uglatim su zagradama navedene stranice u ovom časopisu. (op. prir.)

»Svjetski rat i Hrvati«.

P. - Napokon je pod gornjim naslovom izašla prva hrvatska brošura o političkoj strani rata. Napisao ju je dr Juričić — to je pseudonim, te se vjerojatno pod njim krije dr Milobar. Pisac naziva svoju brošuru »pokusom orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata«. Brošura je razdijeljena osim predgovora u uzroke rata, uspjeh rata, posljedice rata, rat i Hrvati, uzroci sadanjih prilika te iskorišćivanje rata. Tekst je brošure, koja je najlojalnije pisana, upravo nemilosrdno iznakazio cenzor.

U predgovoru prigovara autor hrvatskim politicima i novinstvu, da sada šute i ništa ne rade, pa misli, da je tomu kriva »manjkava priprava političkih akcija«. Ne može nitko to poreći, ali je još više kriva mrtvilu, što vlada u hrvatskim zemljama, teška i bezrazložna cenzura, kakvoj nema slične nigdje u Monarhiji. To nije više cenzura ratnih vijesti kao drugdje, nego cenzura kritike i misli, koja neizmerno škodi Hrvatskoj, a ne koristi ni općenitoj monarhijskoj ideji, jer zatvara ventil, kroz koji bi mogla državna vlast čuti mišljenje i želje pučanstva.

Pod uzrocima rata navodi autor mržnju Francuske i Engleska proti Njemačkoj, koja naglo napreduje, težnju Rusije, da preko Beča dođe do Carigrada, napokon želju Srbije, da prigodom svjetskoga konflikta stvori veliku Srbiju. Ima po mom mišljenju i drugih uzroka rata, ali su svakako najmarkantniji ovi, što ih je pisac naveo.

Uspjeh je rata prema brošuri prilično osiguran centralnim vlastima, ali tu je autor oprezno dodao misao, da je opasnost, ako se Italija ili Rumunjska uplete u rat protiv centralnih država. Međutim, veli dr Juričić, da se Italija i Rumunjska radi bojazni, da će Rusija zauzeti Carigrad, ne će priključiti trojnom sporazumu.

Posljedice su rata, koji će trajati po mišljenju autora brošure vrlo dugo, da Engleskoj ne će uspjeti uništiti Njemačke, Rusiji Austrije. Glede Belgije još nije autor na čistu, što će biti; Francuska će vrlo oslabiti i vjerojatno morati odstupiti neke krajeve Italiji, Engleska će još s najmanje gubitka proći, a što će biti sa Srbijom i Crnom gorom, to je zaplijenio cenzor. — Uopće će oslabiti evrpske vlasti, a dići će se sjeverna Amerika i Japan. U Rusiji ne će biti revolucije, jer je sadašnji rat tamo popularan, ali će se apsolutizam početi drmati, a država će se evolucijom lijepo socijalno i ekonomski razviti.

A što će biti s nutarnjim ustrojstvom Monarhije, ako centralne vlasti pobijede? Na to odgovara dr Juričić ovako:

»Niti bi se u tom strašnom ratu bila mogla održati Austrija bez Njemačke, niti Njemačka bez Austrije. — Posljedica će toga biti, da će oni politički faktori, koji su ovaj ugovor zagovarali, ojačati, a oni pako, koji su ga pobijali, oslabiti i izgubiti na političkom uplivu. Ojačat će dakle Nijemci i Madžari, a Slovjeni će izgubiti na znamenovanju. Makar kroz neko vrijeme daljni razvitak ovisit će o njihovom držanju...«
 »Daljna posljedica ojačanja Nijemaca i Madžara, a oslabljenje Slovjena bit će, da će odnošaj u dualističkom uređenju utvrđen ostati i da će kod preustrojstva Monarhije, u koliko ne bi do onda nastupile promjene, nepovoljno djelovati na buduću situaciju Slovjena.« Ipak moraju Hrvati biti uz Monarhiju, jer je njezina propast »finis Croata-



rum», te «naše nastojanje mora ići za tim, da ovaj put priliku na nikoji način ne propustimo i da tolika krv hrvatska ne bude prolivena uzalud.»

Promatrajući rat i Hrvate, drži autor, »da je sadanji svjetski rat sudbonosan za hrvatski narod, da on u svojim posljedicama odlučuje o biti ili ne biti hrvatskoga naroda na vijekje vijekova.« Radi toga i piše ovu brošuru, da svrati pozornost Hrvata na činjenicu, da se sada radi o njihovoj egzistenciji. Dr Juričić misli, da će se ipak preurediti Monarhija iza rata i to »pod pritiskom internacionalne situacije«, pa će se Monarhija morati na jugu osloniti na najvjerniji elementa, a to su Hrvati. Ti pak ne smiju da se nacionalno poistovjetuju sa Srbima, jer će ih onda vladostdržci proganjati kao i Srba, koji su nepouzdanji elementi.

Najbolji dio brošure jest onaj, gdje autor govori o prilikama, u kojima idemo u susret budućnosti te o uzrocima sadašnjih prilika (str. 51.-63.). Izvršna je karakteristika pravaške stranke i njezine sterilne politike u Banovini. »Novine« će se na ovu stvar još osvrnuti. Pisac je brošure postavio značajnu tezu, da je između hrvatske inteligencije i puka nastao jaz, jer je inteligencija u očaju prihvatila princip narodnoga jedinstva sa Srbima, zamrzila monarhiju, a oslonila se na Karadorđeviću Srbiju, koja je to iskoristila, dok narod hoće svoje realne interese, a te smatra bolje osiguranima u okviru Monarhije. Za to se Hrvati ovako fanatično bore za ovu državu.

Iz svih ovih tvrdnja izvodi dr Juričić, kakvo bi trebalo da bude iskorišćenje rata sa strane hrvatskog naroda. Naša je orijentacija prema brošuri: sačuvanje Monarhije i sačuvanje naše narodno-političke individualnosti, da »da hrvatskom narodu stvorimo što bolje uvjete života i snažnog razvitka«. Dosadanja naša politika zadnjih 40 godina ne valja; trebamo novu orijentaciju i to najprije odstranjenje hrvatsko-srpskog narodnoga jedinstva, onda politiku simpatija s Nijemcima, a nipošto više politiku mržnje, a glavnim principom mora biti princip hrvatskog narodnoga jedinstva iznad provincijalizma.

(Novine, Zagreb, 2/1915., br. 110, 3.)